THE BOOK WAS DRENCHED

UNIVERSAL
LIBRARY
OU_204377
UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T824/K92R Accession No. T1073

Author [illegible]

Title [illegible]

This book should be returned on or before the date last marked below

THE
PADUKA PATTABHISHEKAM.

A TELUGU DRAMA IN FIVE ACTS.

BY

D. KRISHNAMACHARLU

"ANDHRA NATAKA PITHAMAHA"

FOURTH EDITION

PUBLISHED BY

D. K. Krishnama Charlu & Bros.,

PRINTED AT THE

Rama Vilasa Press,

BELLARY.

1926

T.82
R17Pa

...hts Reserved for Publishing, Translating

[PRICE Re. 1-4-0]

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

"ఆంధ్ర నాటక పితామహ" యను పేరుగాంచిన

ధర్మవరం - రామకృష్ణమాచార్యులచేత

రచియింపఁబడి

డి. కె. కృష్ణమాచార్యులు, వారి సహోదరుల వలన

ప్రకటింపఁబడియె.

[illegible]

బళ్ళారి

సరస్వతీవిలాస ముద్రాక్షరశాలయందు.

ముద్రింపఁబడియె.

1926

All Rights Reserved for Publishig Translating & Staging

[illegible], 1—4—0

Checked 1969

All Rights Reserved.

This book is registered under the Copyright Act 1912. Copyright by D K. Krishnamacharlu & Bros, Bellary This book is fully protected by an Indian and foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate in into any other language or stage it without permission or offer it for sale A substantial Copy of words, ideas contained herein constitutes an infringement of a Copyright and notice is hereby given that a suit will be filed in every case of infringement

ఈ పుస్తకము 1912-సం॥రం కాపిరైటు ఆక్టు ప్రకారం రిజిష్టరు చేయబడినది. బళ్ళారి డి. కె. కృష్ణమాచార్యులవారి తమ్ముళ్లు కాపీరైటు హక్కుదార్లు. ఈ పుస్తకము ఇండియను కాపీరైటు చేతను పరకీయమైన కాపీరైటు చేతను సురక్షితమైనది. ఎవరుగాని ఈ పుస్తకము సంపూర్ణముగాంగాని యిందొక భాగముగాని తాము వేరు ప్రకటించుటకును, మఱియొక భాషయందు భాషాంతరీకరించి క్రయమునకిచ్చుటకును, తాము ఉత్తరవులేకనే ప్రదర్శించుటకును హక్కు యివ్వబడదు. ఇందు గల పదములుగాని, భాగములుగాని, ఏమాత్రమయిన కాపీ చేసినయెడల అది కాపీరైటు నుల్లంఘించినట్లగును. అట్టివారు దావాకు పాత్రులగుదురు.

డి. కె. కృష్ణమాచార్యులు,
కాపీరైటు హక్కుదారుడు.

శ్రీ

ఈ నాటకమున వచ్చుపాత్రలు తత్ప్రవేశస్థలము.

1. దశరథుఁడు—(అయోధ్యరాజు) (పూర్వ రం. 1, 2, 3,) అం. I రం. 1, 2. అం. II రం. 3. అం. III రం. 2.
2. రాముఁడు—(దశరథపుత్రుఁడు) అం. I రం. 1, 2 అం. II రం. 1, 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
3. లక్ష్మణుఁడు—అం. II రం. 2, 3 అం. V రం. 1, 2.
4. భరతుఁడు—అం. IV రం. 1, 2, 3, 4 అం. V రం. 1, 2.
5. శత్రుఘ్నుఁడు—అం. IV రం. 1, 2, 4 అం. V రం. 1, 2.
6. సుమంత్రుఁడు—(దశరథుని మంత్రి) పూర్వరం. I అం. 1 రం. 1, 2 అం. II రం. 3.
7. వసిష్ఠుఁడు—(రాజగురువు) అం. I రం. 1 అం. II రం. 3 అం. III రం 2 అం. IV రం. 4 అం. V రం. 2.

స్త్రీలు.

8. కౌసల్య—(దశరథుని పట్టపుభార్య-రామునితల్లి) అం. II రం. 1, 3 అం. III రం. 2 అం. IV రం. 4 అం. V రం. 2.
9. కైకేయి—(దశరథునిభార్య-భరతునితల్లి) అం. I రం. 2 అం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. IV రం. 2, 4 అం. V రం. 2.
10. సుమిత్ర—(దశరథునిభార్య లక్ష్మణశత్రుఘ్నులతల్లి) అం. II రం. 3 అం. III రం. 2 అం. V రం. 2
11. సీత—(రామునిభార్య) అం. II రం. 2, 3 అం. V రం. 1, 2
12. మంథర—(కైకదాసి) అం. I రం. 2 అం. II రం. 3 అం. అం. III రం. 1 అం. IV రం. 2.

(దాసులు. సేవకులు. మొదలగువారు.)

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

కథాసంగ్రహము.

ప్రథమాంకము.

రం. 1. దశరథుండు తనదుస్స్వప్నముగుఱించి రాముని సమ్మతింపచేసి పట్టాభిషేకము చేయ నెంచుట.

రం. 2. కైకేయి చెలికత్తెయగు మంథరయొక్క దురాలోచన తనమగడు తన్ను చులుకన చేసినాడని దృష్టాంతయుక్తముగ కైకకు మంథర బోధించుట. దశరథుని కైక వరమడుగుట. దశరథుని దుఃఖము రాముడూరార్చుట.

ద్వితీయాంకము.

రం. 1. పట్టాభిషేకము నిలుచుటయు తాను అరణ్యమునకు బోవలసివచ్చుటయు రాముడు తనతల్లి కౌసల్యకు చెప్పగా ఆయమ దుఃఖము.

రం. 2. రాముడు సీతనూరార్చ నామెను యరణ్యమునకు వచ్చుట కనుజ్ఞ యిచ్చుట.

రం. 3. మంథర దురాలోచనయొక్క సంపూర్ణదశ. రామాదులు దశరథుని సేవించుట. లక్ష్మణుని మహాగ్రహము సుమంత్రుడు రామునివెంట పోవనెంచుట కౌసల్య యాశీర్వాదము. వియోగము. పౌరులు వెంబడించుట. వారిని రాముడు సమాధానపరచుట. (మహోత్కంఠతో భూయిష్ఠమగునది.)

తృతీయాంకము.

రం. 1. కైకేయియొక్క గాంభీర్యము. మంథరయొక్క కుయుక్తి సమాధానము.

రం. 2. దశరథుని ప్రలాపసన్ని. అతనినిర్యాణము.

చతుర్థాంకము.

రం. 1. భరతశత్రుఘ్నులు అయోధ్యకు వచ్చుట. సాంకేతిక స్వప్నములు.

రం. 2. భరతుడు తనతల్లివలన యావద్వృత్తాంతమును, ఆయమను పరాభవము నొందుట.

రం. 3. భరతుని స్వగత సంతాపము ([illegible]).

రం. 4. కౌసల్యయొద్దకు భరతుడువచ్చుట. కౌసల్యయనాలోచితపవాదము. భరతుని సంతాప వాక్యసమితి. (నాటకమునందంతయు ముఖ్యశోకము గలిగిన రంగము).

పంచమాంకము

రం. 1. వనమున సీతారాముల మోహనసంభాషణము. భరతాగమనము. లక్ష్మణుని యుగ్రకోపము. రామ భరత సమాగమము.

రం. 2. రాముని మన్నించి రాజ్యమిచ్చుటకై భరతుని నిష్ఫల ప్రయత్నము. రామపాదుకా పట్టాభిషేకము.

—()మంగళం()—

శ్రీ

ఉపోద్ఘాతము

[బి. కె. గురురాజరావుగారు బి.యె., బి.యల్., బళ్ళారి.]

ఈ నాటకమాంధ్రదేశము నందంతయు విఖ్యాతిఁగని, యాంధ్ర నాటకపితామహులఁ డను బిరుదముఁ బొంది, యనేక నాటకరాజముల రచించి యాంధ్రమాతా సేవను మనసారఁ జేసిన ధర్మవరము రామకృష్ణమాచార్యులవారిచే రచింపఁబడినది. ఈ కవితల్లజుఁ డాంధ్రనాటకముల రచించుటలో నవీన ఫక్కిని ద్రొక్కి యాంధ్రనాటకకళకు వింత వన్నె వెట్టెననుట సర్వజనసమ్మతము. ఈ కవిచే రచింపఁబడిన పెక్కునాటకములు, సుప్రసిద్ధ మగు సరసవినోదిని సభవారిచే నాంధ్రదేశమం దేగాక యితర ప్రదేశములందుఁ గూడఁ బ్రదర్శింపఁబడి విద్వత్తుల హృదయముల నాకర్షించి వారి మన్నన వడసెననుట యెల్లరకుఁ దెలిసిన విషయమే.

ఈ నాటకమునందలి యితివృత్తము వాల్మీకి రామాయణమునుండి కైకొనఁబడియున్నను, నాటకరంగమున కెక్కించుటకుఁ దగిన రీతిని, నందందు కథాసంవిధానమున సందర్భోచితముగఁ గొన్నిమార్పులు గావింపఁబడియున్నవి. కవులు నిరంకుశులను రీతిని కథాసంవిధానమునకు వన్నెవెట్టుటకునై సకారణములైన మార్పులుకొన్ని గావించి యున్నాఁడనుట యిందలి ప్రస్తావనవలననే దెలియవచ్చుచున్నది.

పాత్రసంపోషణ యీ కవికి వెన్నతోఁ బెట్టినది. ఇతని పూర్వకవులును సమకాలికులును మఱియుఁ దరువాతివారును నగు నాటకకర్తలనేక నాటకముల రచించియున్నను పాత్రపోషణలో నితఁ డగ్రగణ్యుఁ డనుటలో నతిశయోక్తి యుండఁజాలదని నానమ్మకము. ఈ కవి నాటకరచనలో గీర్వాణకవులు దృశ్యప్రబంధరచనావిషయమున నేర్పరచిన నిబంధనలఁ గట్టుదిట్టముల గమనింపక పోయినను, జగత్ప్రసిద్ధుఁ డగు "షేక్స్పియర్" అను నాంగ్ల నాటక కర్తను గొన్ని యంశముల

ననుకరించి యున్నాఁడు. గీర్వాణనాటకరచనా సాంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగ నీకవి, సారంగధరనాటకమును విషాదాంతముగ నొనరించి యుండుట షేక్స్పియర్ మహాకవియొక్క యనుకరణమును స్పష్టముగ సూచించుచున్నది. షేక్స్పియర్ మహాకవి రచించిన విషాదాంత నాటకములలోని దుష్ట (Villainous) పాత్రలీకవినాటకములలోను గలవు. సారంగధరలోని చిత్రాంగిపాత్రయు నీనాటకములోని మంథరయు నట్టిపాత్రలే కాని షేక్స్పియర్ మహాకవి పోషించియుండుదుష్టపాత్రలకును, నీకవిపోషించియుండు నట్టిపాత్రలకును నొక ముఖ్యతారతమ్యము మనము చూడఁగలము. ఆకవిచేఁ బోషింపఁబడిన దుష్టపాత్రలు సకల సద్గుణముల కిరవై యాదర్శప్రాయమైన యొకవ్యక్తిని దమదుర్బోధనకు లోఁజేసికొని పలువిధములుగ దురాశఁగొలిపి తమదుష్పథమున కావ్యక్తిని దప్పక నీడ్చుటను మనము తఱచుగఁ జూచుచున్నాము. ఈకవిచే రచింపఁబడిన నాటకములలో నట్లుగాక, యెన్నిదుర్బోధనలకుఁ జిక్కినను నెన్నికపటోపాయములపాలైనను వానికి లోనుగాక సహజ సౌశీల్య ప్రభావముచే వాని నన్నింటి నణఁగఁద్రొక్కి తమసత్పథమును దప్పని మహాపురుషులు కానవచ్చుచున్నారు. మచ్చునకుగానుగొన్నింటి నుదాహరింపవలెనన్న "అయాగో" యనుదురాత్ముని దుష్టోపాయములకులోనై "ఒథెల్లో" యను సత్పురుషుఁడు తనకత్యంత ప్రీతిపాత్రయై సుగుణమూర్తి యగుతనప్రేయసిని దనచేతులార నిష్కారణముగఁ జంపినాఁడు ఈకవిచే రచింపఁబడిన సారంగధరనాటకములోని సారంగధరుఁడు చిత్రాంగియొక్క దౌరాత్మ్యమునకుఁ జిక్కి యామె తనకపటకృత్యములచే సారంగధరుని ప్రాణములకెక్కువెట్టినను, దనధర్మపథమునుండి దప్పక ప్రవర్తించుటను జూచుచున్నాము. ఈనాటకములో మంథర తనకపటోపాయములచే భరతుని దనవలలో వేసికొనుటకుఁ బ్రయత్నించినను సద్గుణాఢ్యుని యగుభరతుఁడు మంథర ప్రయత్నముల నతితుచ్ఛముగఁ జూచుచున్నాఁడు.

మంథర.

ఈ నాటకములో మంథరపాత్రయు నొక ప్రధాన పాత్రముగఁ గవి పోషించియున్నాఁడు. ఆమె మూలముననే కథాసంవిధాన రచన చాలవఱకు రసవంతముగ నొనర్పఁబడియున్నది. మంథర సహజముగ దుశ్శీల. పరులసంతోషమును జూచి యోర్వఁజాలని దుర్హృదయ. అకారణ వైరమును సాధించి పరుల నిడుముల పాలు చేయుటయే యామె మతము. "అహా! పురమంతయు నలంకరింపఁబడుచున్నది. ఎవ్వరు చూచినను నగుమొగము లలరార స్వర్గమేఁ గలిగినట్లు సంతోషభరితులై యున్నారు. రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీజనుల కేమి? తమకే యభిషేకమగున ట్లుత్సాహముఁ జెంది యున్నారు. ఈసుఖము నేఁ జూచి యోర్వఁగలనా"

మంథరమిగుల చతుర. నానావిధములఁ దన్నుఁ గైకేయి విశ్వసించునట్లామెను దుర్బోధగావించి లోఁ జేసికొనుచున్నది. "నాకేమైన దని నీయిచ్చవోప్పనఁ జెడిపోనిత్తునుగాని మీతండ్రి నిన్నత్తగారింటికిఁ బంపునపుడు నిన్ను నాకిల్లడ వెట్టినాఁడే నేనెట్లూరకుందును. నాకన్నుల నీవు చెడిపోవుట చూడఁజాల" అని తాను కైకకు మిక్కిలి యాప్తురాలని చెప్పుకొనుచున్నది.

మంథర మిగులతగులుమారి యనిజను లనుకొనుట తానెఱుఁగును. తానెవ్వరి కేమపకారము సేయకున్నను బురజనులందఱు దన్ను దిరస్కరించెద రనియుఁ దానుపోయిన, మాటలాడుచున్నవా రందఱు మాట లుడిగి తాను వెడలివచ్చునంతవఱకు నందఱు మౌనముద్ర వహింతురనియుఁ దానెఱుఁగును. అందుచేఁ దన్నుఁ దిరస్కరించు నయోధ్యాపురివారి కొకగుణమైనఁ జేయక పోవచ్చునా యనియుఁ దన ప్రభావ మాపురివారికిఁ జూపవలెననియు సమయము నిరీక్షించుచుండి రామునికి నరణ్యాపట్టాభిషేకముఁ జేయించుమూలమునఁ బురివారి కశ్రుజలాభిషేకముఁ గావింపవలెనని కృతనిశ్చయురాలై తాను దలపోసిన దుష్కార్యమును సఫలీకృతముగఁ జేయుట కమాయకురాలగు కైకను సాధనముగ నుపయోగించు కొనుచున్నది.

మంథర మిగుల సాహసవతి. సహజముగఁ గైకకు రాముని పై మిక్కిలి ప్రేమ కలదని తెలిసి, యామెను దనమార్గమున కీడ్చికొనుటకుఁ దగిన సాహస మొనరించుచున్నది.

కైక—"నేను కౌసల్యదాసినైన నగుదును గాని యిట్టి దుశ్చరితమునకు నేనియ్యకొందునా?"

"అయ్యెద రాజ్యబహిష్కృత నయ్యెదఁ గౌసల్యదాసినై ననకట నానెయ్యంపు సుతుని గానల కయ్యో పనుపంగ నెట్టు లడుగుదు నబలా" యని మిక్కిలి రితపించిన కైక మంథరదుర్బోధన యనువిషము తలకెక్కినతరువాత "మంథరా! ఇట్టి సమయమున ననుఁ జేవిషువ వచ్చునా? నమస్కరించి వేడికొందును. పోకుము" అని దీనముగఁ బ్రార్థించుచున్నది. దీనివలననే మంథరయొక్క బుద్ధికుశలత స్పష్టమగుచున్నది.

మంథరకుఁ గైకమెడ మిక్కిలిచనవు. ఆమె పుట్టినింటి నుండి తండ్రి తనశుశ్రూషకై పంపియున్న పరిచారికయో లేక దాదికత్తెయో యగుటచే జేసి రాజు భార్యయే యనుకొంకు కొంచెమైనను లేక మిక్కిలి చనవుతో మెలఁగుచున్నది.

కైక—"అసంతాపమున నానాథుఁడు జీవింపఁగలఁడాయని సంశయము పుట్టుచున్నది"

మంథర—పీడ వీడినది.

కైక—"దుర్జాతివిధవా! ఇంత చేసి యిట్లాడెదవా"?

మంథర—"నీవు కానున్నానంటివి. నన్నేలవిధవాయనెదవు" అనిప్రత్యుత్తర మొసంగినది.

మంథరకుఁదనమేరతనకుఁ దెలియదు. దానికి భరతునిపై మోహము పుట్టుచున్నది. కామమునకు కన్నులులేవను లోకోక్తిననుసరించి కాఁబోలు భరతుఁడు తనయభీష్టమునకు సమ్మతమిచ్చిన నీవచ్చునని పొరపడుచున్నది. ఎప్పట్ట నెంత పాముండుటయు నెవ్వరెఱుంగుదురని భ్రమపడుచున్నది. తుదకు దానుభరతునకు వ్రాసిన జాబే తనమరణమునకు హేతువుగఁ బరిణమించెను.

కైక.

ఈమె సద్వంశ సంభూత యగుటచే నైజముగ సుస్వభావము గల వనిత. మిక్కిలి యమాయకురాలు. రాముడు సవతికొడుకను భేదబుద్ధియేనాఁడును నెంచి యెఱుఁగని యుదార మానసముగల యువతి. మంథర యను పిశాచమామెను బట్టి పీడించువఱకు నామె భరతునకుఁ బట్టాభిషేకము గావింపవలెనని తలపెట్టియుండలేదు. అటు తరువాత నైనను, రాముని పైని మాతృప్రేమను వీడఁజాలక "మంథరా! యిట్టి మాటలాడకుము. ఆ రాముని పై నీవు పగసాధించెదవా? ఆ రాముఁ డెవ్వరనుకొన్నావు? నాకూర్మి సుతుఁడు. వానికిఁ బట్టాభిషేకమైన నాకుఁ బరమభాగ్యము గదా? మంథరా! నీవేమన్నను నా కా కౌసల్యాసుతుని పైఁ గూర్మి మానను. అయ్యో! రాముని నీవిట్లనవలయు" అని మంథరకుఁ దనమనోభావమును వెలిబుచ్చుచున్నది. రాముని గుణాతిశయము లామె మనోవీథిఁ జక్కఁగ నంటియుండెను. భరతుని కంటె రాముఁడు తనయెడ నెక్కుడు భక్తిగలవాఁడని యెఱిఁగి యామె మంథర దుర్బోధనకుఁ జిక్కువఱకు రామునం దత్యంతమాతృవాత్సల్యమును నెఱపి తనకుమారుఁడగు భరతునివలె భావించియుండెను. మంథర యామెను జెడుత్రోవ త్రిప్పుట కెంతయో ప్రయాసపడుచున్నది.

మంథర—నీపతికి నీపై మోహము గలదని యెంచియున్నావా చెప్పుము.

కైక—నాకేమియు సందేహము దోఁపదు.

మంథర—కైపు తలకెక్కినపుడేల తోఁచును.

కైక—అది యేమే యతనికి రాముఁడు వేఱా భరతుఁడు వేఱా? అని యామె మంథరయొక్క ప్రశ్నలకన్నిటికిని సమాధానములు చెప్పుచు రామునియం దనురాగమును దనమనోవృత్తియొక్క నిర్మాలిన్యమును దనయమాయకత్వమును బ్రకటించుచున్నది.

మంథరయొక్క దుర్బోధనకుఁ జిక్కినతరువాతగూడ నామెసుస్వభావము మాఱినది కాదు. రాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోవుటకు మునుపే యామెకుఁ బశ్చాత్తాపము కలుగును "మంథరా! ఎంతకార్యమాయెనే

ఏమి యుత్పాతముకలిగెనే! నాపతి సంతోషము చెప్ప జాల. ఇంతేకు నని యెఱుఁగ" ననితాను చేసిన మహాపరాధముయొక్క ఫలమును స్మరణకుఁ దెచ్చుకొని దిగులు పడుచున్నది. కాని మంథర కన్నిన కపటోపాయముల వాగురలఁ జిక్కి వెలుపలికి రాఁ జాలకమరల "మంథరా! నీమాట నిక్కము ఇప్పుడు వెనుదీసిన నపకీర్తియొక్కటియే నిలుచు. నీవలె హితము చెప్పువారు నాకు లేరు. నీయుపకారమున కేమొసర్తును. కొమ్మా యీచంద్రహారము." అనిమరల వెనుదీయు చున్నది. ఆమెనైజముగ సౌహార్ద్రి.

"భరతునికిఁబట్టముగట్ట వరమడుగుము కాని రాముఁనరణ్యము నకుఁబంపు వరమడుగకు"మని కౌసల్యాసుమిత్రలు చేతులంటి బతిమాలి నపుడామె హృదయము కరఁగనీరై యేమియుఁ బ్రత్యుత్తరముఁ జెప్పలేక మంథరను జూచుచున్నది. మంథర వలదనిసైగ చేయుఁగా మరల కాఠిన్యమును వహించుచున్నది.

తుదకుఁ దాను గావించిన మహాపరాధముయొక్క ఫలము దనకు వైధవ్యము దెచ్చెనని విలపించుటయుఁ గౌసల్యాసుమిత్రాదు లకుఁ బట్టరాని దుఃఖము గలిగించి వారియెడఁ దాను మహాపరాధము గావించి నందులకై వారిక్షమాపణ వేఁడుటయు నామెయొక్కసహజ సుస్వభావమును మంథరయొక్క దౌరాత్మ్యమును బ్రబలముగఁ జూపు చున్నవి. తుదకుఁ దనదుశ్చరితమునకుఁ గారణము తానే యిట్లు చెప్పు కొనుచున్నది— "ఆమంథర పాపాలి విధిపోలెఁ బీడించెను. ఎంత బుద్ధిలేనిదను మానక యుపదేశించెను. ఒక్కపాపము వేయొక్క పాప మునకుఁ దెఱవుఁ జూపెను. ఒక్కసారిపాపమొనర్చిన కఠినహృదయము దాని మెత్తబఱచు సందర్భములు గలిగినట్లంతయు మఱింత కఠిన మగుచునచ్చె. ఇట్లయి యీగతికి వచ్చితి."

భ ర తుఁ డు.

ఇతఁడు కేవల నిష్కలుషుఁడు. రామునియం దపారభక్తిగల తమ్ముఁడు. పితృభక్తిపరాయణుఁడు. కేవల ధర్మాసక్తుఁడు. సీతయం దితఁడు భక్తియు ననురాగమును గలవాఁడు. ఆమెపరమసాధ్వీలలామ

యనియు నామెకుఁదనయెడ నపారమగు పుత్రప్రేమ గలదనియు నాతని దృఢవిశ్వాసము. అందఱి దుఃఖములకుఁ దనజన్మమే కారణమని నిందించుకొనుచున్నాఁడు. కైకకేల జనియించితినని తిట్టుకొనుచున్నాఁడు. "తలయెత్తరాని నిందలమోచి దుష్కీర్తి నవనిపై నీఁకఁదగు గాఁడఁగలనే" యని విలపించుచున్నాఁడు. ఎవ్వరు తన్నుదప్పుదలఁచినను కౌసల్యాదేవి తప్పుదలఁచి యుండదను నమ్మకము వమ్మయినపుడాతని సంతాపమునకు మేరయే లేదు. మిన్నువిఱిగి పైఁబడినంతటిదుఃఖ మతనికిఁగలిగెను. తుదకు రాముని సందర్శించి యాతని బుదికిఁ బిలిచికొని వచ్చి పట్టాభిషేక మొనరించుటకుఁ బ్రయత్నించెను. కాని పితృవాక్య పరిపాలనాదీక్ష వహించిన రాముఁడియ్యకొనక పోవుటఁజేసి యతని పాదుకలకుఁ బట్టముగట్టి మనశ్శాంతి పొందెను.

ఈకవికిఁ గరుణారసము బోషించుటలో నసాధారణ ప్రజ్ఞ యున్నట్లీనాటకము వలననే దెలియవచ్చుచున్నది. ఎట్టి కఠినహృదయున కైనను, దశరథుని పుత్రశోకము కంటనీరు తేక మానదు. పుత్రశోక మనుభవైకవేద్యమైనను, నీకవి దానిని బ్రదర్శించుపట్లఁ జదువరుల శోక సముద్రమున ముంచుచున్నాఁడు. దశరథుఁడు తుదకుఁ బుత్రశోకమున మడిసెననుట కేవల సహజముగఁ గన్పట్టునటుల నీకవి దశరథుని పాత్రను బోషించినాఁడు.

"సడలించుశోకంబు సాక్షి చాలక యున్న నేచచ్చినప్పుడైన నెఱుఁగవన్న"

అనిదశరథుఁడు తనసంతాపమును వెలిఁబుచ్చినపుడు పుత్రశోకము మూర్తీభవించి నట్లగపడుటయు నతఁడన్నట్లే యాశోకముచేతనే మృతి బొందుటయుఁ జూడనగు.

ఈకవియొక్క గద్యశైలి యనర్గళమై ద్రాక్షారసపాకమునఁ దనరి మృదుమధురమై పండిత పామరజన మనోరంజకమై నాటకశైలికి మిక్కిలి యుచితమై ముద్దుమూటగట్టు మాటలతోను సులలితములగు వాక్యజాలములతోను నలరారుచున్నది. ఈకవిచేఁ బోషింపఁబడిన

పాత్రముల పరస్పర సంభాషణశైలి మిక్కిలి యౌచిత్యము గలిగి కడుమనోహరముగనున్నది. నాతికఠినములై రసభరితములై శ్రావ్యములైన మాటలనే ప్రోగుచేసి ముక్తాహారములఁబోలు వాక్యముల నీనాటకమునందు నింపియున్నాఁడు. చదువరుల హృదయముల నాకర్షించి తనవెంటఁగొనిపోవుశైలి యీకవికబ్బియుంట యాతనిభాగ్యము.

ఈకవియొక్క పద్యశైలి మిక్కిలి మధురముగనున్నది శ్రవ్యకావ్యమగు ప్రబంధశైలి శక్తికిని దృశ్యకావ్య మగునాటకశైలి శక్తికిని దారతమ్యముండి తీరవలెనని యెంచి కాఁబోలు నీకవి మిక్కిలి సులభశైలినే పద్యముల నల్లినట్లు దోఁచెడిని. తానే నాటకరంగము నెక్కి పాత్రములఁ గైకొనిన నటశేఖరుఁడగుటఁ జేసి విదృత్తుల హృదయముల నాకర్షింపఁ గలయట్టి సమయోచిత పద్యములఁ బొందుగొలిపియున్నాఁడు. ఈకవియొక్క కీర్తి చంద్రికలు దశదిశల వ్యాపించియున్నదనుట ప్రతియాంధ్రునకుఁ దెలిసిన విషయమే. కేవల నీతిబోధకములగు నాటకములఁ గడుసుబోధకములుగ రచించియుండుటచేఁ బ్రతియాంధ్రుని యింట నీకవినాటకములు పఠింపఁ బడుచుండుటను దలఁచుచోఁ జూడనగు. ప్రతిదినము నీకవిచేరచింపఁబడిన నాటకముల నేకముల యున్నకమే యాంధ్రుల కీకవినాటకములఁ బఠించుటలోఁగల యుత్సాహమును జూపుచున్నది.

ఈకవికీర్తి యాచంద్రతారార్కముగా విలసిల్లుఁగాక.

Bellary. D. KRISHNAMA CHARLU,

ANDHRA NATAKA PITHAMAHA,

Born 1853 —Died 1912.

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ప్రస్తావన.

శా॥ శ్రీమీనాక్షివిలాససుందర ధరిత్రీ జాతమై సంతతం।
బామోదంబు ఘటింపఁ దల్పఘుననాగాధీశుఁడాసన్నుఁడై ।
సౌమిత్రిప్రథితాభిధానమునఁ దానైదోడుగా నొప్పునా।
రాముండీవ్రతభక్తసంతతులకున్ రారాజదైశ్వర్యముల్ ॥

అనుబాధము 1

సూత్ర—నటీ! యిటురమ్ము.

[ప్రవేశము: నటి.]

నటి—ఆర్య! సెలవేమి?

సూత్ర—చూడుము మీయెడ నానాశాస్త్రకోవిదులును, సంగీత సాహిత్య విశారదులునగు విజ్ఞమండలి చేరియున్నది. వీరిమానసములకింపగు విధానమున నేదేని నాటకముంబ్రదర్శింతమని యభిలాష వొడమి నీయోచనఁగోర యాహ్వానమొనర్చితి.

నటి—ఇందుకు నాయాలోచనయేల? ఏదోయొక యాంధ్రనాటకముం బ్రదర్శింపుము.

సూత్ర—ఏదో నాటకమన్న నేమి? భాషాశైశద్యమునను, సంవిధాన చమత్కృతివల ననుసర్వజనముల మానసముల రంజింపఁదగు నాటకముగదా ప్రదర్శనీయము.

నటి—అయినఁజెప్పుము. పురాణకథయా, కల్పనాకథయా, లేక చరిత్రారూపకమా వీరిసంతోష పెట్టఁజాలినది?

సూత్ర—ఏకథయైయిననేమి! రసస్ఫూర్తికలిగియుండవలయుఁగదా? కథయెట్టిదయినను దత్కృతిఁగదా విచారింపవలయు?

నటి—అయిన నాంధ్రనాటక పితామహఖ్యాతిజెందిన రామకృష్ణకవీంద్ర నాటకమే దైనఁ బ్రదర్శింపఁదగు.

సూత్ర—నాకు నట్లేతోఁచుచున్నది.

నటి—అయిన నేనాటకముం బ్రదర్శింప నెంచితివి?

సూత్ర—ఆహా! జ్ఞాపకమువచ్చె. ఆకవీంద్రు డెన్నియో నాటకముల రచియించి యున్నాఁడు అందు విషాదాంతము కాకయుండినను బృథివియున్న యన్ని విషాద నాటకములకును మిన్న యన్న పన్నెఁగన్న చెన్నున మహర్షిపుంగవుండగు వాల్మీకి తనరామాయణమున నయోధ్యాకాండ రచియించియున్నాఁడుగదా. అందలికథయే తత్కవిపుంగవుండు నాటకరూపకమున రచియించియున్నాఁడు. దానిఁ బ్రదర్శింతము.

నటి—ఒకానొకప్పుడు మనము విచారించియుండలేదా యాకథలోని యంశములు? కొన్ని విషయముల సందేహములు తీఱలేదు. భరతుఁడు లేనికాలమున దశరథుడు రాము పట్టాభిషేకకార్య మేలదలపెట్టవలయును? తలపెట్టెఁబో యూఁడుదినముల ప్రయాణమని తెలియవచ్చిన గిరివ్రజపురమున నున్న భరత శత్రుఘ్నులవేల పట్టాభిషేకమునకుఁ బిలువఁబంపలేదు? ఎన్నియేండ్లనుండియో మగనితో సంసారమొనర్చుచున్న కైకేయి యొక మంథర చెప్పినమాత్రముననే రామునిపైఁ బగబట్టవచ్చునా? పోనీ! కైకేయి స్వభావమువలననే పాపకర్మ గాలా? లేక మంథర బోధనవిశేషమా? మంథరకుఁ గైక మనసు ద్రిప్పునట్టి కారణము లేవి యెట్టివి చూపించె? కైకవరములడిగెఁగదా? రామునకు రాజ్యమీయకుండ నడుగవచ్చుఁగాక, యతని నరణ్యమునకుఁ బంపునట్లును, అట్లు పదునాలుగేండ్లును, అందునుఁ దపసివృత్తిమై నుండునట్లును గోరను కారణ మేమి? వరములిచ్చినను, భరతునేల తర్వాతనైనఁ బిలిపింపలేదు? తుదకు రాముఁ డరణ్యమునకుఁ బోయినపిదపనైన భరతునకేల యీవృత్తాంతము చెప్పలేదు? అటుచెప్ప నంపియుండిన దశరథుడు మృతిఁజెందకమును పే భరతుఁడేతెంచి రామునిఁ బిలుచుకొని వచ్చుచుండెనే. వీనికన్నిటికి సమాధానములం దగిపడవని యాలోచింపలేదా? అట్టిది నాటకరూపమైన నెట్లలరింపఁగలదు?

సూత్ర—ఏల యోచించెదవు? వీనికన్నిటికిని బ్రత్యుత్తరముల నీవిందుఁ బడయఁగలవు. ప్రొద్దుపోయె. ఇఁక నాటకమున కుపక్రమింతము. ఈనాటకమున నీకవి మంగళాచరణమునను మహాకవియగు వాల్మీకిం బ్రస్తుతించియున్నాఁడు. ఆకవీంద్రునకు సరస్వతి ప్రత్యక్షమనుటకు సందేహము లేదు. ఆదికావ్యమన్నను, ఆదిప్రబంధమన్నను, ఆదినాటకమన్నను, దగినది యనిపించుకొను రామాయణము నామహాకవి రచియించి యున్నాఁడు.

ఉ॥ ప్రాకటమంజు సంస్కృత సరస్వతి ధీరపదార్థగౌరవా।
నేకతవిల్ల సిల్లఁగవు లెవ్వరు వ్రేలిడ నేరకుండఁగా।
నేకవిలోకమౌళి రచియించెను రామచరిత్రమట్టిహా।
ల్మీకిలసద్వివేకిఁ జదమేయసినాకి నమస్కరించెదన్ ॥

ఏదీ వానికిఁ బ్రత్యక్షముగనున్న యావాగ్దేవి నీవింత ప్రశంసింపుము.

నటి— అనుబంధము 2

సూత్ర—రమ్మింకఁ బోవుదము. (నిష్క్రమింతురు).

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

పూర్వరంగము.

ప్రథమప్రకరణము-అయోధ్య-దశరథునాస్థానము.

[ప్ర: దశరథుఁడు, సుమంత్రుఁడు, వసిష్ఠుఁడు, సేవకుఁడు.]

వసిష్ఠుఁడు—రాజేంద్రా! దేవేంద్రుఁడు నిన్నొక పనికై యర్థించుచు, తనసారథిని మాతలి నిందు పంపియున్నాఁడు.

[ప్రవేశము: మాతలి]

మాతలి—దశరథరాజన్యా! విజయోస్తు. శంబరాసురుఁడు సురపురిపై దండెత్తి వచ్చుటకు సర్వసన్నాహములు చేయుచున్నాఁడని విని దేవేంద్రుఁడు నను నీయొద్దకుఁ బంపినాఁడు. ఇక్ష్వాకుకుల సంభవు లెల్లరుఁ దనకు బరమమిత్రులనియు, దానంజేసి నీవును బరమప్రీతి పాత్రుఁడవనియు నీవుతనకు సహాయునుగా రాగోరితివనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. గురుప్రసాదమున శబ్దవేదిసాయకముల పరిచయము నీకలవడియుండుటచే నామాయావితో నీవ సంగ్రామముచేయఁదగుదువనియు నన్నాఁడు. ఈ వశిష్ఠ ఋషియునినుఁ బ్రశంసించినాఁడు.

దశ—మాతలీ! నేనాయమరేంద్రుని భృత్య భృత్యుండను. రమ్మని యానతిచ్చిన శిరసావహింపుదు. కనదద్రివక్షవిచ్ఛేద దక్షమై, వృత్రాద్యభ్యమిత్రగాత్ర లతాలవిత్రాయమానమైయున్న వజ్రముగల పాకారికిఁ జేకూడని సంగ్రామమెుందుండునా? ఐనను రమ్మనుట నాపైఁ బ్రీతివిశేషమ కాక అవశ్యమానతి నెఱవేర్చెదను.

క॥ చిత్రవిధంబునఁ బ్రీతికిఁ
బాత్రుఁడఁగాఁ దేని గోత్రపత్రహరునకా
వృత్రప్రభంజనున కతి
మాత్రమె శంబర సురారిమథనం బెందుర్ ॥

మాతలి—రాజేంద్రా! నీవాడినది నిక్కము. సమరము నిశ్చితమైన వెంటనే వచ్చెదను. పునర్దర్శనమయ్యెడు.

వసి—రాజేంద్రా! నేనును బోవఁదగియున్నది. పోయివచ్చెద.

మాతలి }
వసిష్ట } (నిష్క్రమింతురు)

దశ—సుమంత్రా! చూచితివే యింద్రునియనుగ్రహము? నేను శబ్దవేది సాయకాభ్యాసమునకు సరయూతటంబునకుఁ బోయెద. దానికిఁ దగినట్టు చీఁకటిరాత్రులును వచ్చియున్నవి. నామోహానాంగి కైకేయి నేను యుద్ధమాడుట చూడవలయునని యభిలషించినది. అదియు నెఱవేఱఁగలదు. ఇంకఁ బోదము. (నిష్క్రమింతురు)

పూర్వరంగము.

ద్వితీయప్రకరణము-సరయూతటము.

[ప్రవేశము: దశరథుఁడు-ధనుర్బాణధారియై.]

దశ—ఇన్నిదినము లభ్యాసము దప్పినను మఱవలేదుగదా? అప్పుడే నాలుగు గజముల రెండుపులులఁ జంపితి.

(లోపల "బుడబుడ" యనిధ్వని)

ఆహా! మఱియొకగజము జలముద్రావుచప్పుడువినఁబడియె. ఇదెవచ్చెను. (బాణము వేయును)

(లోపల "హా! నారాయణ! హా! నారాయణ!" అనుధ్వని)

అయ్యో! ఏమిది. హా నారాయణ యనునార్తరావమువినవచ్చె.

(పోయిచూడఁగా నక్కడ యజ్ఞదత్తుఁడను తాపసపుత్రుఁడు పడియుండును.)

యజ్ఞ—హా! నారాయణ! నారాయణ! పండు ముదుసళ్ళ నాజననీజనకుల నింకెవ్వరరయువారు?

దశ—హా! శ్రీహరీ!—(మూర్ఛిల్లును)

బ్రా—ఎవరయ్యా యిక్కడ? మరణవేదనమున కోర్వఁజాలకున్నాను. నాయెద నాఁటిన బాణమునుత్పాటించువారు లేరా? మాజననీజనకులొద్దకు నన్నెవరైనఁగొనిపోరే.

దశ—బ్రాహ్మణోత్తమా! అరయక నీప్రాణమున కెకుక్కవెట్టిన దుర్జాతుఁడ నేనే. వలసిన శాపమొసంగుము.

క॥ పాపాత్ముఁడనై యరయక
యీపాటొదవంగనిన్ను హింసించితినీ
శాపముపాలొనరింపుము
హాపాయముగలుగఁగాథ రామరతనయా॥

బ్రా — హా శ్రీహరీ! శ్రీహరీ! ఈమరణాయాసమున కోర్వఁజాలను. పుణ్యాత్మా! ఈబాణము తెలుపుము. ఇదే దాపుననున్న మా వృద్ధాంధ జననీజనకులతో —

దశ — అయ్యో! నాయట్టి క్రూరకర్ముఁడుండునే.

బ్రా — అయ్యా! సహింపజాలను మాటలుండనిమ్ము. ఈబాణమునుదీయుము.

దశ — బ్రాహ్మణోత్తమా! ఇప్పుడే శాపమొసంగి నన్ను —

బ్రా — అయ్యా! నేబ్రాహ్మణుఁడగాను. శూద్రయువతియందు వైశ్యునికి జన్మించినాఁడ. నీపుణ్యమగును ఈయలుగుఁదీయుము.

దశ — తీసెదను. నీజననీజనకులకేమి చెప్పెదవు?

బ్రా — ఏమిచెప్పఁగలను. అయిన నొకటిమాత్రము చెప్పవలసియున్నది. నిను క్షమింప నేవేఁడికొంటినని వచింపుము. తీయుమా యీనారాచము.

దశ — (దుఃఖించుచు బాణము వెలికితీయును)

బ్రా — హాజననీ! హాజనకా! నారాయణ! నారాయణ! (అని చచ్చును)

దశ —

అనుబంధము 3

కట్టా! నేనెంతక్రూరాత్ముఁడను. ఎంతదుశ్చరితుఁడను. ఈపాపమున కేది ప్రాయశ్చిత్తము.

(లోపలధ్వని "యజ్ఞదత్తా" అని)

అయ్యో! యీతాపసపుత్రుని జననీ జనకులితని వరయుచున్నారు. వారివలననైనను మృతిఁ బొందక శాపముఁగైకొందు. (నిష్క్ర-౧)

—※—

పూర్వరంగము.

తృతీయప్రకరణము-అదే నదీతీరమున నడవి.

కానడిలో వృద్ధాంధులైన తాపసమిథునమును బ్రక్కన దశరథుఁడును
మూర్ఛిల్లియుందురు
యజ్ఞదత్తు శవము నందేయుండును.

తా — హా పుత్రా! హా తనయా! ఇట్లు మమ్ము బాసి పోఁగ దగునె మే మెక్కడనాఁడు నెటులఁ గనుగదా? మా కులదైవము నీవు మాకు లేకుండఁ జేసితే.

తా — స్త్రీ — తనూభవా! వృద్ధులము నంధులము నైన మమ్ము కానడిలో నుంచుకొని యీయాసమునకు మోయుచువచ్చితివే యింక మమ్మెవ్వరు రక్షించునారు?

తా — అయ్యో! మాకేల యీ పాడు దాహము గలిగెను? ఊఁచిన బోసనుఁడు మా ప్రాణముల కొడ్డంట్రఁ గొట్టినట్లాయెగా?

తా — స్త్రీ — తనూజా! నెలదినములు క్రిందట మాకిరువురకుఁ గలిగిన వ్యాధులవలననైనఁ జావమైతిమే. ఇది మా చేటకే కదా?

దశ —

అనుబంధము 4

మునివతంసమా! నా ప్రాణములన్నియు మీకేయర్పించుచున్నాను. ఈ పాపభారము సహింపఁజాల. ఇప్పుడే నాయంతము నొసర్పుఁడీ? ప్రార్థించెద.

తా — అయ్యో! మా ప్రాప్తియిట్లున్నది. నీవేమి చేయఁగలవు? నీశబ్దవేదులు మా ప్రాణవేధులుగా మా ముద్దుతనయుని హృదయవేదన మొనర్చునపుడు వాఁడాడిన కడమాట యింత వచింపుమా.

దశ — హా! దుఃఖము దుఃఖము తాపసవర్యా! నా క్రూరకృత్యమునకుఁదగిన దండనమొనర్చితిరేని మీ సుతుఁడాడిన మాట వచించెద

తా — ధరణీశా! మేమేమి తాప్తయొనర్తుము. ఆదైవమే యున్నాఁడు కరుణించి చెప్పుమా వాఁడేమనెను?

దశ — తాపసవర్యా! నను దండఁ జేయుటకు మీకు రెండే తెరవులు. శపించి నిగ్రహించుట యొకటి. లేదేని కరుణించి నా శుశ్రూష మీకొమరునిమారుగాఁ గైకొనుటయొకటి. ఈ రెండవభంగియే మీకిష్టమైన రాజ్యమంతయు సన్యసించి మీకొడుకునకు మారుగా మిమ్ము మనినంత కాలము మోసికొని తిరుగాడుచు నా పాపములోని లవమైనఁ బాపికొనుటకై —

తా —ఏమిసౌఖ్యమని మేమీప్రాణములు భరించుతుము. కాంతా! నాప్రాణము లిప్పుడే యుత్క్రాంతములగు నట్లున్నది.

శ్రీ —నాథా! నాకునష్ట మయిన నేమృతిఁబొందుటవరకు నింతభరింపుమా నీప్రాణముల.

తా —రాజేంద్రా! కడుపుణ్యమగును మావాఁడేమనెను చెప్పుమా యిప్పుడచచ్చెదను.

దశ —నన్ను క్షమింపుఁడు. నాకొంక యేదైన మీరొనరింపకున్న నేఁ జెప్పను.

తా —గాఢాగ్రహమా! ఇట్టికటికి బుద్ధిదగునా? మానోటికడిదీసి నిరపరాధు మాకొమారు దెగటార్చి క్షణార్ధమునఁ జావనున్న తలిదండ్రుల యాశాపూర్తినొనరింపవా?

మాసని॥

భూపకులాధమ మాదగు ముద్దుపుత్త్రుని నూరక చంపితీవా!
పాపముచాలక మాసుతు మాటలఁబల్కవె నిర్దయమానసయీ
తాపముచేనడలొందికలంగి "సుతాసుత"యంచెటుచచ్చెదమో
యాపగిదిన్మరణంబుననాఁటి "సుతాసుత" యంచు నెచావుమిఁకన్

శతవృద్ధులమైన మేము ఏకపుత్త్రవిషయమై యెట్లు "పుత్రా! పుత్రా" అని యఱచి చచ్చెదమో యట్టిప్రాప్తియే నీకుఁగలుగుఁగాక.

దశ —వాచంయమివర్యా! నాఘోరపాపమున కీయల్పశాప మెక్కుడి కెక్కును. అయ్యో! మీకరుణ యెంతని వచింపవచ్చును. నలువది యేండ్లనుండి యెన్నివివాహములైనను నెన్నిపూజావ్రతాదుల నొనర్చినను, బుత్రులగానక "పుత్రుఁడో పుత్రుఁడ" నియేకరుచున్న నాకు మీశాపవ్యాజమునఁ బుత్రునిఁ గలిగించితిరే. నాదుష్కృతము నీజన్మమునఁ దీఱ్పనీక చచ్చినరకముల పాలగునట్టు మాత్రమొనర్చితిరి.

ఉ॥ ఎన్నఁగరానిపాపమున కీక్రియ శాపమటంచుఁ బుత్రసం
పన్నుఁగఁ జేయఁజాలితి రపత్యవిదూరుని నిట్లునింతురే!
మన్ననఁదాపసోత్తములమానస మానవనీతతుల్యమం
చున్నటిఁబల్కుపల్కులిటు చూడనిదర్శనమయ్యెమీయెడన్॥

ఇప్పుడు నిశ్శంకముగా మీపుత్రుని కడమాటవచించెదను. దుష్కర్ముఁడనైన నను నిదగ్ధునిఁగాఁ జేయకుండఁ దనమాఱుగాఁ మిమ్ము వేడుమనినాఁడు. ఇదియే! యతనిమాట. ఎంతటిదయాళుఁడో.

తా—శ్రీ— } హా! కుమారా! కరుణాకరా!
తా— } (చత్తురు)

దశ—హా! దైవమా! (అని మూర్ఛిల్లును) (యవనిక పడును)

శ్రీ

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

ప్రథమాఙ్కము.

ప్రథమరంగము-దశరథునాస్థానము.

[ప్ర: దశరథుఁడు-వసిష్ఠుఁడు-సుమంత్రుఁడు-సేవకుఁడు].

వసిష్ఠుఁడు—అట్లయిన నీయిష్టము నీభయముగానున్నప్పుడు కానిమ్ము.

దశ—భయమునకుఁగాదు, నాకేమో చేయవలయుననియే తోఁచుచున్నది.

వసి—రామునితో మాటలాడియున్నావా?

దశ—ఎక్కడిది? నేఁడుదయమునఁగదా నాకుఁదోఁచినది. నిన్నరాత్రివఱకు నీప్రశంసయే లేదే—సేవకా! రాముని బిలిపింపుము. భరతుఁడు లేకుండునదిమాత్రము చింత నీయదు. ఈదుస్స్వప్నఫలము ఘోరమని నీవేయంటివే. కావున నాకేఁడును రాఁగ ముందే యీకార్యమొనర్పవలెనని బుద్ధిపొడమినది.

[ప్రవేశము: రాముఁడు]

రామ—(నమస్కరించి కూర్చుండును).

దశ—రామచంద్రా! అఱువది సంవత్సరములనుండి పృథ్వీపాలన మొనర్చి యెనుబది యేండ్లుమీఱిన వృద్ధుఁడనైతిని. ఈచైత్ర శు॥ ౫ యే శుభదినముగా వసిష్ఠులు నిశ్చయించినారు. నీపట్టాభిషేకమునకు నీవంగీకరింపవలయు.

రామ—జనకా! ఉన్నట్టుండి యిదియేమి? ఇంక నేబదియేండ్లయినను రాజ్యమేలుటకు సమర్థుఁడవై నీవుండ నాకేటికీప్రయాస యిప్పటినుండి?

దశ—తనయా! నీకుఁబదియు నెనిమిదవయేఁడు సమీపించె. ఈశుక్లనవమికిఁ బదునేఁడు నిండుఁగదా? చిన్నవయసున రాజ్యమేలఁగలిగినఁ ప్రజల సుఖదుఃఖములు చక్కఁగా నెఱుఁగవచ్చుఁగదా?

రామ—జనకా! నీమాట జవదాటువాఁడనా? అయినను క్షమింపుము. నేఁడు విదియ గదా? ఈమూఁడుదినములలోఁ బట్టాభిషేకము కావలసినంత త్వరయేమి? అదియును గాక భరతశత్రుఘ్నులును లేరు. వారులేక యీకార్యమును జరుపుటకు నాకుఁగుతూహలముండునా? ఈలగ్నము కాకున్న మఱియొక లగ్నమాయెను. ననుమన్నించి వారలఁ బిలువఁబంపుము.

అనుబంధము 5

తే.గీ.॥ చెలువుమీఱంగఁ బట్టాభిషేకవేళ
నెవ్వరెవ్వరో పెఱవారలే గుదెంచు
వారుగా యట్టిచోఁ గూర్మిఁ గారవించు
చిన్నితమ్ములు లేకుండఁ జేయ నేల ॥

వసి — రామా! నేనెంతయుఁ జెప్పితిని, నిన్న రాత్రిఁ గలిగిన యొక కారణమున మీజనకుఁడు నీకుఁ బట్టాభిషేకము చేయఁ గోరినాఁడు. దినముల నాలోచించిచూడ రేపు పంచమి తప్ప మఱి దినము దొరకదు. కావున విధిలేక వచ్చినది.

దశ — పుత్రా! నేనంతయు నాలోచించియే యున్నాను. భరతుఁడు లేక నిన్నభిషిక్తునిఁ జేయవలెనని నాకేమి కోరికయా? పదిదినములక్రిందట నీబుద్ధిగలిగియుండిన భరతుని గిరివ్రజపురమునకు నే వేల పంపుచుంటిని. ఈశుద్ధనవమికి నీపదియునెనిమిదవయేఁడు పడును. సంవత్సరమున నభిషేకము చేయరాదని యార్యులందురు. రాఁగల సంవత్సరమునఁ జైత్రమాసమున గురుమూఢము రాఁగలదఁట. తర్వాతఁ జాతుర్మాస్యలనఁ జేయ రాదు. మఱల మాఘమాసమున శుక్రమూఢము రాఁగలదఁట. చైత్రమాసమునకు నడుమ నదియుండునఁట. ఇంతలోననే యిరువదియవ సంవత్సరము రాఁగలదు. కావున నా వత్సరమంతయు సరిపడదు. ఇట్టి మూఁడేండ్లు కడచునఁగలవు. కావున నిట్లు ప్రయత్నించితిని.

రామ — మూఁడేండ్లు కడచిన నేమి? పిదపనే కానిమ్ము మియవసరము,

దశ — పుత్రా! అట్లు కాదు. ఊరక మాత్సర్యము మానియున్నవాఁడనా? శీఘ్రముగ నే నీకుఁ బట్టముగట్టవలసిన కారణములు నిన్న రాత్రిఁ గలిగినవి. అవియన్నియు నీకెఱిఁగింతు లెమ్ము. అయిన నావృత్తాంతము నీవు మీతల్లులతోఁ జెప్పరాదు. భీతిల్లుదురు. కావున విధిలేకున్నది. ఇది నీవొనర్పకున్న నా యుత్సాహభంగము గాఁగలదు.

అనుబంధము 6

క॥ ఎన్నాళ్ళకు మున్నో నీ
కెన్నితిఁ బట్టంబుఁ గట్టుపెట్లేకడచెన్
మిన్నక కాలం బిఁక నో
యన్నా సలుపంగఁ గూడదాలస్యంబున్ ॥

క॥ ఊరక యోచింపకుము కు
మారక యీ కార్యమైన మాటచేకూటుకా
గోరిక లెల్లను దీఱుకా
భారము నా వాంఛితంబు వాటింపఁగదే॥

రామ — నీయాజ్ఞకు వ్యతిరేకముగలదా? నీయిచ్ఛ లెటులంగునన్నే కానిమ్ము.

దశ — మంత్రీ! సుమంత్రా! ఱేపు బుధవారముననే పట్టాభిషేకము కావలసియున్నది. నేఁడప్పుడే భానువారమాయెను. సర్వసన్నాహములు నీవెట్లుచేయఁగలవో. పుత్రా! ఏల యాలోచనని?

రామ — భరతశత్రుఘ్నులు లేరుగా యనియే.

దశ — ఏమిచేయవచ్చునని అక్కడికిఁ బోవనే మూఁడునాళ్లకుఁ దక్కువకాకుండఁ బోదు. యత్నము లేదు. పోదమురమ్ము. (నిష్క్ర-9)

ప్రథమాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

కైకేయియిల్లు.

[ప్రవేశము: మంథర].

మంథర — ఆహా! పురమంతయు నలంకరింపఁబడుచున్నది. ఎవ్వరుచూచినను నగుమొగము లలరార స్వర్గమేలఁగలిగినట్లు సంతోషభరితులై యున్నారు. రామునికిఁ బట్టాభిషేకమఁట! రామునికఁట! పట్టాభిషేకమఁట! రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీజను లందఱకేమి? తమకే యభిషేకమగునట్లుత్సాహముఁ జెందియున్నారు! ఈదుఃఖము నేఁజూచి యోర్వఁగలనా? నేనిందుఁ గైకేయి వెంటవచ్చినదిమొదలు దుఃఖమునకే కారణమైయున్నది. నేనెవ్వరికేమపకారముఁ జేయకున్నను, బురజనులందఱు నను దిరస్కరించెదరు. ఒక్కరైన నాచెలిమిఁగోరరు. ఒరులచెలిమికోరి నేఁబోయినను నను జేరనీరు. నేబోయితినా మాటలాడుచున్నవారందఱు మాటలుడిగి నేవెడలి పచ్చువఱకు మౌనముద్రవహించెదరు. ఒక్కరిమాట లితరులకుఁ దెలిసెనా, మంథరయే చెప్పెనని మొత్తికొందురు. ఇండ్లలోరహస్యములేమయిన మాటలాడ వలసి

వచ్చినం దొలుత వెలుపటికివచ్చి నే నేమైన నున్నానాయని చూచి పిదప మంతనము లాడెదరు. నేంగాలుద్రవ్వి జగడమునకుం బోయినను, వాకిండ్లు వేసికొందురుగాక, తిట్టుటకైనను నాతో మాటలాడరు. అందఱు నన్ను నికృష్టపుం జూపుచూచెదరు. కైకయొక్కతెయే నన్నేమియు ననదు. దానికిని నీనడుమం దెగులుగలిగియున్నది. ఎవరేమిచెప్పిరో? తనమగనితో నున్నప్పుడు తప్ప మిగిలిన యన్నివేళల దాని నేమఱకున్నానే. ఎవరుచెప్పంగలరు? ఆమగనితో నున్నప్పుడును, నేమఱకుండుటకై వారి గదికి వాంకిం దెలియకుండ గండిపెట్టి వారిమాటలన్నియు వినుచున్నానే. కావున దశరథుండేమి నాపైం జెప్పియుండు ననుటకవకాశమేలేదు. ఏమోయేమియుం దెలియకున్నది. నన్నుగన్న మఱంగించి యెవ్వతె చెప్పియుండును? నన్ను మించినవారు నున్నారుగా యీయూరం? ఆహా! తెలిసెను. నన్ను రాముండు పుట్టచెండుతోం గాలువిఱుగ వేసియున్నాండు కాలునొప్పివలన నేంబండుకొనియుండిన కాలమున, కౌసల్య యీకైకతో మంతనములాడియుండెను. దానియింటికిది పోయియుండెను. అయిన నిదిజరిగి నాలుగేనేండ్లాయెనే. కైకకీసుద్దిపుట్టి నాలుగైదునెలలాయెను. ఇట్టిపీడచోట నాకేమిపని పోదమని యోచియుండియు, నను దిరస్కరించు నీపు. నాంటికొక గుఱుతైనం జేయకపోవచ్చునా యని పేచియుంటిని. ఇప్పుడు సమయమబ్బెను. రామునికిం బట్టాభిషేకము! ఆయౌవ్వపట్టాభిషేకము చేయించెదను. దానికై యెగురులాడుచున్న యీపురవాసుల కశ్రుజలాభిషేకముం గావించెదను. అప్పుడయోధ్యవాసులు మంథరప్రభావముం దెలియుదురు — ఈకైకకేమి రిమ్మయో యిదియు నెగురులాడుచున్నది. ఇదె వచ్చెను.

[ప్రవేశము: కైకేయి].

కైక — మంథరా! ఇక్కడనేమి చేయుచున్నావు?

మంథ — నీవేమింత సంభ్రమముగాం బోవుచున్నావు?

కైక — రామచంద్రుని పట్టాభిషేకమని నీవు వినలేదేమో?

మంథ — ఆహా?

కైక — అట్లయే యిక్కడనున్నావు నీవు?

మంథ — బండికొఱకు పంపియున్నాను. నిరీక్షించుచున్నాను.

కైక — బండి యేమిటికి?

మంథ — ఊరికిం బోవుటకు.

కైక — ఏయూరికి?

మంథ — గిరివ్రజపురమునకు.

కైక — ఎవరియొద్దను?

మంథ — మీతండ్రి కేకయరాజునొద్దను.

కైక — ఏలపోయెదవు?

మంథ — మనసు పుట్టినది గనుక పోయెదను.

కైక — అందుఁబోవ మనసేల పుట్టెను?

మంథ — ఇంక నిచట నిష్టములేనందునఁ బోవ మనసుపుట్టెను.

కైక — ఇట్టిమాటలేటికే? ఇన్నాళ్లుండిన యిష్టము నేడేల లేకపోయె?

మంథ — నేను, కౌసల్యదాసికి దాసి గానుండఁజాలను.

కైక — కౌసల్యదాసియెవరు?

మంథ — నీవు.

కైక — నేను కౌసల్యదాసి నెట్లగుదును?

మంథ — రామునికిఁ బట్టాభిషేకమైన నీవు కౌసల్యదాసీగా కింకెవ్వరవు?

కైక — మంథరా! ఇట్టిమాటలాడకుము. ఆరామునిపై నీవు పగసాధించెదవా? చిఱుతఁదనమునఁ గంగకతో నిన్నుఁగొట్టిన మాత్రముననే యిట్టిపగవలయునా? ఆరాముఁ డెవ్వరనుకొన్నావు? నాకూర్మిసుతుఁడు. వానికిఁ బట్టాభిషేకమయిన నాకుఁ బరమ భాగ్యముగదా?

మంథ — (ఏడ్చుచు) కైకా! నీకేమిబుద్ధిపుట్టెనే? ఎవరెట్టిమందు పెట్టినారే నీకు? నీకుత్తుకకుఁ ద్రాఁడుబిగించుచున్నది నీవెఱుఁగకున్నావు. కాళ్లక్రిందఁద్రవ్వి గుంట చేయునది కనలేవు. మిత్రుల నమిత్రుల నగియలేవు. వినాశకాల మాసన్నమైయుండ నీవెవ్వరిమాట లేలవింపవు! నాకేమయినదని నీయిచ్చవొప్పునఁ జెడిపోవనిత్తుఁగాని మీతండ్రి నిన్నత్తగారింటికిఁ బంపునపుడు నిన్ను నాకిల్లడ పెట్టినాఁడే నేనెట్లూరకుందును? రామునిపై నాకుఁ బగయంటివే. ఇన్నిదినములయినదే యొక్కనాఁడైన వానిప్రస్తావము నీయెదుటఁ దీసియున్నానా? నాకన్నుల నీవుచెడిపోవుట చూడఁజాల. కావునఁబోయెద.

కైక — మంథరా! నీవేమన్నను నాకా కౌసల్యసుతునిపైఁగూర్మి మానదు. అయ్యో! రామునా నీవిట్లనవలయు?

అనుబంధము 7

మంథ — కూర్మి యేలమానుదమ్మా? ఆకౌసల్య నీకు సవతిగాదు. తోడఁబుట్టువు. అయ్యో! ఆకౌసల్యపై నింతపడి మొత్తుకొందువే అదినిన్నుఁ గాలిగోరంతైనను సరకుచేయునా? నామాటలిప్పుడు నీవేలవిందువు! రేపుఁబ్రొద్దున రాముఁడు చక్రవర్తియై, భరతుఁడు

చక్రవర్తియై, వానిచరణములు శిరసావహించి యూడిగము సేయునప్పుడైన నన్నుఁదలఁపవా? జనులందఱు నిన్నుఁ జూచి "ఈకైక తనకు సరియెవ్వరనియుఁ గౌసల్యాదులకంటెఁ దనపైఁ బతికెక్కుడు కూర్మియనియుఁ గర్వించుచుండెఁగా? యిప్పుడుగదా యిదియొక భోగినియనుట స్పష్టమాయెను" అని వచించుచు ముసిముసి నవ్వునప్పుడైన నను దలఁపవా? కౌసల్య చక్రవర్తిమాతయై "కైకా! యిటువచ్చి కాళ్లొత్తు"మని నిన్నుబిలువ "కౌసల్యాదేవీ! భాగ్యము" అని నీవు దాసితనము చేయవలసివచ్చినప్పుడైన నన్నుఁదలఁపవా? ఏమిసాధకము! యేండ్లెక్కువగు కొలఁది బుద్ధి తక్కువగుచుండురుగదా?

కైక — మంధరా! ఏమీయీమాటలు?

చం॥ జగదభిరాము రాముని ససంతతిసాగరపూర్ణసోమునిన్
బెగడెద నేటికిట్లు విననేఁగదా యిటువంటిమాటలన్
మగువరో యేలయింతపగ మానుము నాకు హితంబుగూర్తువే
నిగరువమార రామునకె నెయ్యము మీఱశుభంబుఁగోరుమా.

రాముఁడు భరతునికంటె నాయెడ నెక్కుడుభక్తిగలవాఁడు. కౌసల్యతోడఁబుట్టువునకంటె నెక్కుడుగా ననుఁజూచును. ఏనట్టివార్తైనను నాపతియుండ లేదా? వారికి బుద్ధిగఱపరా?

మంధ — నీపతి — పసీపతి — అతని చరిత్రము తెలిసియుండిన నిట్లాడుదువా? చెప్పిన నేనే యొగవులదాననగుదు.

కైక — ఏమిచరిత్రమే? దాఁపక నాకుఁజెప్పుము.

మంధ — అదియుండనిమ్ము. నీపతి నీయందిచ్చగలవాఁడే కానిమ్ము. రాముఁడు రాజ్యమేలు కాలమంతయు నతఁడు బ్రదుకనుకొన్నావా? శతవృద్ధుఁడై కాటికిఁ గాలుసాచియున్నవాఁ డెన్నిదినములు జీవించియుండగలఁడే?

కైక — (హాఁ! హరి! యని చెవులుమూసికొని)

అనుబంధము ౮

క॥ ఆహాహా యిదియేమిటి
నాహాసవాక్యంబె యింతసంతోషమునిం
తేహరిహరి యెటులోర్తుదు
రాహాని యిటులాడమంధరా! నీకగునే॥

మంధరా! ఎట్టి కర్ణకంటకములగు భాషణములాడెదవే.

మంథ—అమ్మా! క్షమింపుము. తప్పాడితి. నీపతిస్థిరజీవి. బ్రహ్మవచ్చినను, నతఁడు చావఁడు. ఉన్నమాటయున్నట్టన్న నుఁడూరచ్చిరాదందురుగా? నీపతికలకాలముమని యుండినను, నతనిమాటేమైన జరుగఁగలదా? సార్వభౌముఁడైన రాజు వేఱె యుండఁగా నతఁడేమైన ననిన నతఁడును నీతోఁగూడ నిల్లువెడల వలసినవాఁడేగదా! కైకా! నీకేమిమరులే. నీకేమజ్ఞానమే. నీపతిచరితము చూచిచూచి యిట్లుమోస పోయెదవు.

కైక—ఏమే నాపతిచరితము? నాకొక్కటియుఁ దెలియదు.

మంథ—తెలిసియుఁ గన్నులు తెఱవకున్నావు. నీపతికి నీపై మోహముగలదని యెంచి యున్నావా? చెప్పుము.

కైక—నాకేమియు సందేహముతోఁపదు.

మంథ—కైపు తలకెక్కినప్పుడేల తోఁచును. పోనీ, నీకొడుకుపైన నతనికిఁగూర్మి కలదా?

కైక—అదియేమే? అతనికి రాముఁడువేఱె భరతుఁడువేఱెయా?

మంథ—కైకా! లోకమున నందఱు నిన్నుపాయ శాలినియందురు ఇందలకా? భరతుఁడు మీయయ్యగారి యూరికిఁబోయి యెన్నిదినములైనది?

కైక—పది దినములైనది. ఇప్పుడేల?

మంథ—ఇప్పుడుగదా పట్టాభిషేకము. వాఁడులేకుండ వానివేఱూరికిఁబంపి యిప్పుడు పట్టముగట్టనెంచినాఁడే చాలదా?

కైక—మనము వినలేదా శుభదినము లింకఁగలుగవని దశరథుఁడు త్వరలో నీకార్యము తలపెట్టెనని?

మంథ—నీకెట్టి విశ్వాసగుణమే? మూఁడుసంవత్సరములనుండి మీతండ్రికోరుచున్నాఁడే యిప్పుడాభరతుఁ బంపవలయు?

కైక—భరతునిఁ బంపునపుడీప్రశంసయే లేదుగదా?

మంథ—కోడిపాలు పితికి తెచ్చినామన్నఁ జేఱపెట్టుమను దానవుకదా నీవు? ఈపట్టాభిషేక ప్రశంస యెన్నఁడునులేక యిప్పుడే టక్కునఁబుట్టెఁగా? ఇప్పటికి సంవత్సరము క్రిందటనే రామాదుల వివాహములు చేసికొనివచ్చినపుడే రామునికిఁ బట్టాభిషేక మింతలోనే చేయవలయునని నీపతియన్నట్టు నివేచెప్పితివే. మఱచితివా?

కైక—అపుడు మాటకలిగెను. తర్వాత మఱచియుండరాదా?

మంథ—ఈయుక్తి దశరథునికైనఁదోఁచియుండదు. పోనీ! భరతుఁడులేక యీకార్యము చేయనున్నాఁడే నిన్నొక్కమాటయిన నడిగినాఁడా?

కైక—నాయొద్ద కింకనురాలేదు. వచ్చినపుడు చెప్పనేమో.

మంథ—"చెప్పనేమో" భరతుండులేక యీపని చేయునందులకు నిన్నూరార్చుటపోయె. నినువేడుకొని నీయనుజ్ఞవడయుటపోయె. నీవొడంబడకయున్న నీకాళ్లపైబడుట పోయె "చెప్పనేమో" కదా? భానువారమునాండుగదా యీప్రశంసగలిగె. ఆనా డీ నీనాథుండెండుండె?

కైక—కౌసల్య యింటనుండెను.

మంథ—ఇక్కడికివచ్చి నోటిమాటైన నీతోం జెప్పడాయెంగా.

కైక—మొన్న కౌసల్యవంతుగదా?

మంథ—వంతు. వంతెన్నండుండెప్పుడో నీమగండు?

కైక—విధిలేని సందర్భము గలుగకున్నం దప్పడు.

మంథ—భరతునింబంపి నాల్గుదినములైనను గకుండె రాముని యువరాజుచేయుంచనెంచి నాండే. ఈమాట నీతోం జెప్పవలయుట "విధిలేనిసందర్భము" కాదా? నీవింకను "ప్రీతి" యనెదవు!

కైక—ఏల యిట్టి నిష్ఠురము లాడెదవే? నేపనంజాలను.

మంథ—పోనీ! నిన్న సుమిత్రదగిరా వంతు? ఎచటనుండెను?

కైక—సుమిత్రయింటనే—కాదు నిన్నను కౌసల్యయింటనే యుండెనని వింటిని.

మంథ—ఇక్కడ వంతుదప్పినట్టి విధిలేనిసందర్భమేమున్నో?

కైక—(యోచించుచు నూరకుండును)

మంథ—(స్వ) ఇప్పుడు కొంచెము మార్గ మనసు వచ్చుచున్నది. (ప్ర) నీవు రానున్న నేం జెప్పెదవినుము. ఆకౌసల్య కుమారునిపైం గూర్మివలన నేకదా నిన్నను నంగుండుట! ఇంకను బట్టాభిషేకమయినంగాలేదే. అప్పుడే వంతుదప్పినంత కూర్మిగలిగిన ముం దెట్లుండును?

కైక—హా? శ్రీహరీ! మంథరా యిప్పుడుస్మరణకు వచ్చుచున్నది.

మంథ—నీస్మరణపై మన్నుపోసిరి. మేలుకోర బుద్ధిచెప్పవచ్చిన నాపై (ఏడ్చుచు) రాముపైంబగగట్టితివి. దానిసరగాంజేయనున్న కౌసల్య యుత్తమోత్తమయంటివి. ఆవంతైన నిను సరకుసేయని పతినాయువికి మోసుకపోవునంత ప్రీతియంటివి. నేనా యింటనుండను. పోయెదను. (లేచును)

కైక—మంథరా! సనుక్షమింపుము. కరుణింపుము. నీకంటె నాకాప్తులెవరున్ నిలుము ము. (పట్టుకొని నిల్పును).

మంథ—నీకు హితులహితులగు కాలమువచ్చియున్నది, మాతల్లి గోత్రాలన్న నట్లనా యని విశ్వసించుబుద్ధి గలిగియున్నది. నీయింట నేనుండనే యుండను. (విసరును).

కైక—(మంథర చరణములు పట్టుకొని).

అనుబంధము 9

మంజుభాషిణి॥ ఉరియాపునాదుమది యూఅడిల్లునా
వెరవింతచూపికదు ప్రేమనింపవే
యిరవారినాకునిఁక నెవ్వరేసఖు
ల్నిరసింపనేని కరుణింపుమంథరా॥

మంథరా! ఇట్టి సమయమున నన్నుఁ జేయి విడుచుచున్నావా? నమస్కరించి వేడుకొనుచున్నాను. పోకుము.

మంథ—(కార్యార్థుఁడు) ఇంకేమిచేసెదవు? మించిపోయె. నిర్వాణదీపమునకుఁ దైలము పోసిన నేమిప్రయోజనము?

కైక—మంథరా! నీవుదప్ప నన్ను సంరక్షింపువారు లేరు. దీనికేమైన యోచనయున్నఁ జెప్పుమా.

మంథ—నన్ను చేలఁబట్టుకొని నేతికివెడలెదవే? అంతయు నీస్వాధీనమునందే యున్నది.

కైక—నాస్వాధీనమున నేమున్నదే?

మంథ—భ్రాంతా! దేవాసురుల యుద్ధమునాఁడు నీవు మహోపకారము సల్పుటకు మెచ్చి నీకు రెండు వరముల నీపతియీఁడా?

కైక—ఆహా! మఱచియుంటినే. భూపాలు పట్టాభిషిక్తుఁ జేయుట కిప్పుడే యొకవర మడిగెదను.

మంథ—మిగిలిన యొకటి నేమిచేసెదవు?

కైక—ఇంకెప్పుడైన నుపయోగమగుఁగదా?

మంథ—బుద్ధిశాలినివి! ఆపని మఱుగుటకంటె నూరకుండుము. బ్రతికెఁగోరిన రెండు నిప్పుడే యడుగుము.

కైక—మఱియొకవరము నేమనియడుగుదును?

మంథ—కైకా! నేను దీర్ఘయోచన చేయక మాటాడననుట నీ వెఱుఁగవుగా? మాటలు కఠినములైనను నుపాయమును మనసున నుంచి నీ కొప్పఁజెప్పుదుగదా? నేనేమయినఁ జెప్పిన నీకుఁ గోపమురాదుగదా?

కైక—మాతల్లిమాఱుగా నీవున్నావు. నీవేమన్నను బరమార్థమని భావింతుఁగాక కోపముగలుగునా?

మంథ—ఆరెండవ వరమునకు శ్రీ.శ్రీ రాముని బదునాల్గేండ్లరణ్యమునఁ దపసి వృత్తి నుండఁ బంపఁగోరుము,

కైక—హా! శ్రీహరీ! (చెవులుమూసికొని) మంథరా! ఎంతమాటాడితివే! ఎట్టిపాపము వినిపించితివే! భరతునకుఁ బట్టముగట్ట నడిగిన నడుగవచ్చుఁగాక రామునరణ్యమునకుఁ బంపనెట్లు వేఁడుదును? నానోరెట్లాడును? రాముఁడే! భక్తికరుణాధాముఁడే! ఇనవంశాబ్ధిసోముఁడే! రూపజితకాముఁడే! అతఁడా యరణ్యములనుండవలయు? నాచేతఁగాదు. వలయునన్న భరతుఁడే యరణ్యముననుండనీ. వాఁడు రామదాసుఁ గాఁడే కానీ. నేను కౌసల్యదాసినైన నగుదుఁగాని, యట్టిదుశ్చరితమునకు నేనియ్యకొందునా.

కం॥ అయ్యోద రాజ్యబహిష్కృత
నయ్యెదఁ గౌసల్యదాసినైన నకట! నా
నెయ్యంపు సుతునిఁగానల
కయ్యో! పనుపంగ నెట్టులడుగుదు?నబలా!

మంథ—రాముఁడే—కైకేయీమనోబ్జసోముఁడే. రాజ్యసర్వస్వకాముఁడే. కుత్సితగుణధాముఁడే—నన్నేలనిల్పితివి? రాముఁడు కానలకుఁబోవకుండిన భరతునకుఁ బట్టాభిషేక మెట్లగునని యింతతెలియఁజాలవే.

కైక—మంథరా! అదియేలకాదు?

మంథ—ఇట్లడుగుము. యుక్తియున్నఁగైకొనుము. సాధ్యమగు మాత్రముమానుము. నీకు వరమిచ్చినఁ బట్టాభిషేకమునకు భరతునిఁ బిలిపింతురుగదా? అప్పుడు రాముఁడుండిన నీయూహముండలు దశరథుఁడు గౌసల్యయు నూరకుందురా? భరతుని వేఁడికొని నైన రామునికిఁ బట్టముగట్టింతురు. అప్పుడు నీవు వరమడిగి చెడుగుమాత్రముగట్టికొందువు.

కైక—నీమాటల నెంతయుక్తియున్నను, క్రూరకర్మముగదా? తపసివేషమున నేల యుండఁగోరవలయు? పదునాల్గేండ్లేల కోరవలయు?

మంథ—ఊరక యవివేకముచేఁగాని, క్రోధముచేఁగాని, యీవరముఁ జెప్పితినని యెంచకుము. రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోయినను భరతునిలోఁజేసికొని దశరథుఁడు వానిఁ బిలిపించి పట్టమొసఁగకుండును. అట్లొకవేళ రాముఁడు వచ్చినను తపసివేషముండకుండిన రాజ్యమేలునేమోయను భీతిచేతను, నీవరమడుగఁ జెప్పినాను.

కైక—నీమాటలు నాకుఁదెలియవు. పదునాల్గేండ్లయినపిదప రాముని బిలిపించి రాజ్య మీఁగూడదో దశరథుఁడు?

మంథ — కైకా! లోకవృత్తమింతైన నీకుఁదెలియదా? మీదశరథుఁడెన్ని దినములు బ్రతుకఁగలఁడని యెంచియున్నావు? పదియేండ్లుండును. ఇంకను నెక్కువైనఁ బండ్రెండేండ్లును. నేనింకను రెండేండ్లెక్కువగా నుంచియున్నానే.

కైక — మంథరా! —

మంథ — తాళుము. ఒకవేళ నింకను నెక్కువనాళ్లు బ్రతికినను. బహునాళ్లే ళ్లు రాజ్య మేలినవాని దప్పించుట సుకరముగాదు. అదిగో! పల్లకిమోయువారలధ్వని వినుపించుచున్నది. నీమగఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. ఇంకఁదడయకుము. ధైర్యము వదలకుము. రాముని(బంపువరమే తొల్తనడుగుము. సమీపముననే వచ్చెను. పాన్పు-కోపము పైవేసికొనుము. పాన్పు-పాన్పు.

కైక — (నిష్క్రమించును)

మంథ — ఇంతమట్టుకు మార్గమునకుఁ దెచ్చియున్నాను. ఇంకఁదిరుగఁజాలదు. అగ్ని పెట్టితిని. పొగరాఁజుచున్నది. దానిమంటఁజూచు భాగ్యము నాకుఁగలుగునా? ఇంక రాముఁడు పట్టాభిషేకము చేసికొనుఁగాక! దశరథుఁడును గౌసల్యయుఁ గన్నులు చల్లఁగఁజూచెదరుగాక! ఊరిముండలందఱు నెగుడులాడుచుఁబోయెదరుగాక!

[ప్రవేశము: దశరథుఁడు.]

దశ — మంథరా! కైకయెందున్నది? ఇల్లంతయు వెదకితిని.

మంథ — (నిట్టూర్పు విడుచును)

దశ — అదియేల యీనిట్టూర్పు. కైకకేమైన నాపదగలిగెనా?

మంథ — అదియేమియు లేదు? మీ కైక కోపగృహమున నొక్కరితోడను మాటలాడక పండుకొనియున్నది.

దశ — ఏమీ ఏమీ నేఁబోయి విచారించెదను. మంథరా! నీవిందేయుండుము. (పోవును)

మంథ — (తలద్రిప్పి) ఉండెదను లెమ్ము —

[వెనుక యవనిక నెత్తినఁ గైకేయి, గాసిల్లి పండుకొనియుండును].

దశ — (కైకయొద్దకువచ్చి) తరుణీ! ఈపిధయేమి? నీవిట్లుండుటకుఁ గారణమేమి? రాకాసుధాకర బింబముఁబోలు నీముద్దుమోమేటికి నేఁడు వాఁడియున్నది? తెలివి కలిమిఁజేపట్టిన వాని ధన్యుఁజేయు నీకన్దామరలేటికి కన్నీటిజలధుల నిండియున్నవి? నేవచ్చిన వెంటనె ముదమారఁ జిలుకల కులుకు పలుకుల "నాథా! ప్రాణేశా" యని పిలిచి నానావిధంగవ కౌనందమునిచ్చు నీమోముదమ్మి నేఁడేల మానసుద్రవహించి యున్నది? ఏతెంచిన వెంటనే మానక యెల్లవేళల నన్నాశ్లేషించుచుండెడి నీకేలు

దోయి నేఁడేల యొకటినొకటి పీడించుచున్నవి? విలువగల జిలుగు వలిపట్టువలువలు మాని యీ ప్రాఁతచీర నేఁడేలవచ్చె? ఒక్కొక్కటి యొక్కొకజగమునైన వెలకుఁ గొనఁగల బలుసొమ్ములు నేఁడేల మైఁబూనవు? అవి యేమపరాధ మొనర్చె? కాంతామణీ! ఎవ్వానివలన నీకీపరిభవము గలిగె? ఎవ్వరు నీమది నొవ్వఁజేసిరి? బుద్ధిలేని ముద్దుచిలుకవోలె సమ్మదమ్ముగ్రమ్ము నెమ్మివోలె సంచునించు నంచవోలె నిన్ను నే జూచికొందుఁగా? అట్టి నీకపరాధ మొనర్చినవాఁడెవ్వఁడు? లసత్ప్రాణముల నించుకైన సొమ్ముసేయని యాతురాత్ముఁడెవ్వఁడు? కామినీ! నీయాజ్ఞయించుక కలిగిన దరిద్రుఁడైన నింద్రునిఁ జేయఁజాలుదు. ఇంద్రుఁడైన దరిద్రుఁ జేయఁజాలుదుఁగదా? ఒక్క మాటాడుమా. నీవగకిప్పుడు కారణమేమి? తరుణీ! ఏలపలుకవు?

అనుబంధము 10

కైకా! నయనప్రభాకాంతరిత సారంగపాకా! శిరోజాతసమంచితశిఖి నిరాకృత చంచరీకా! పయోధరయుగళనిర్జితకోకా! సుందరీనిజప్రతీకా! సముచితబిబ్బోకా! బహుసుశ్లోకా! మహీమహాస్తోకా! నిరంతరానవరాకా! విగతశోకా! మత్ప్రాణ పరిపాకా! కృపాలోకా! కైకా! నీకేటికీ కాక? నాపైఁగోపమా లేక యేటికి సౌమ్యభావమున ననుఁజూచి యాజ్ఞాపింపవు - లెమ్ము.

కైక — (లేచి యేడ్చుచు) నాథా! యింతయుండియు నేననాథనయ్యను గతిగలిగె. కడుఁజాలకనైతి. నాయభీష్టము నెఱవేర్చువారు లేరైరి.

దశ — మనోహారిణీ! నీయభీష్టమైనదేమి? సర్వాభీష్టములు సమకూర్పనేనుండ నీకేటికి కొఱంత?

కైక — నీవనుటయేమి? నీవాడినంత జరుపుదువా యను సంశయమును నాకుఁగలిగెడు.

దశ — అయ్యో! ఇట్లేల నన్నలంతిఁగా జూచెదు. పొలఁతీ! నిన్నెన్నలవలఁతియంచు కన్నులఁగప్పికొందునే. నీమాట జవదాటుదునే? నీకేటికీ సంశయము? నీయభీష్ట మెట్టిదైనను, ఎట్టి దుస్సాధ్యమయినను, నాకశక్యమమాత్రమైనా నెఱవేర్తును. నీయాన, నాయాన, రామునాన, నెఱవేర్తును - ఆనతిమ్ము.

కైక — అట్లయిన రాముని మాని మాభరతునికిఁ బట్టముగట్టుము.

మంథ — (స్వ) పాడుముండ యిట్లేలడిగెను?

దశ — ఏమీ! ఏమీ! కైకా! నిక్కమాడితివా? నేనేమైనఁ దప్పువింటినా? నామనసు పరీక్షించెదవా?

కైక — త్రికరణశుద్ధిగా నిక్కమాడితిని.

దశ — హా! దైవమా! కైకా! నీకేటికీ కోంక? రాముఁడు నీకెట్లు పగతుఁడు? వాఁడు

పట్టమున కేటికర్హుఁడుకాఁడు? భరతునికంటెవాఁడు నీకెట్లుప్రియుఁడు? ఇట్టిమాట నాడకుము. నీమాటలు నీకే కర్ణశూలములుగా నుండగా నాకెట్లుండఁజాలవు?

కైక—ఎట్టి యసాధ్యకార్యమైనను శక్యముమాత్రమగునేని చేసెదనంటివే. వచన మిచ్చి లేదనుము. నాకంతియచాలును.

దశ—ఏలయిట్టి విషమపరీక్ష? ఇదినాకుశక్యమా? నేనెట్లు వచనముఁ ద్రిప్పఁవాఁడను!

కైక—చేతనున్నది. ఒక్కమాటాడిన జరుగునది. ఇది శక్యముకాకున్న నింకేదిశక్యము. అయ్యో! నేనెంత మోసపోయితిని. నాపతి నన్నుఁ బ్రాణపదముగాఁ జూచునని యెంచియుంటి. నాకీయఁదగనిపదార్థ మతనికొక్కటియు లేదని నమ్మియుంటినే! సవతులందఱు ననుఁజులకనగాఁజూచినను నాపతియుల్లోనన్నుఁ జూడఁడని నమ్మియుంటినే! అనమ్మకము, ఆశ్చికోలు, పశ్చాత్తాపమే మిగిలెను.

అనుబంధము ॥

సూత్ర—(స్వ) ఛీ-ఛీ.

కైక—రాజేంద్రా! నేనింకేల మనవలయు? మరి యెవరి నమ్మవలయు? నమ్మి యెవరి నాదరింపవలయు? ఏదైనను బావిమీఁద కలువో మాటకొంచెను. నీవును నీకౌసల్యయు నీరాముఁడును నిశ్శంకముగానుండుఁడు. (పోఁబోవ).

దశ—(నిలిపి కౌఁగిలించి) కైకా! ఇన్నిదినములనుండి నన్నాదరించుచుంటివే. ఇన్నాళ్లనుండి లేనిబుద్ధి నేఁడేలగలిగె! నిను నమ్మినవాఁడ నేను నిన్నుఁ గైకొనఁ జులుకనగాఁ జూతునా? నీవెటాసచేయుచున్నను. చేయుదను. ఇదిగో! ఈశుభ.

కైక—రాజేంద్రా! ఈవిన్నాణములు చూపకుము. ఈకుద్దులు చాలును. మోహములమాటపలుచుట నీకసాధ్యము. నాయుత్సాహము వెడలెను వేయిమాటలు నాకొక్కటే.

దశ—కైకా! నీవు సద్గుణముల ప్రోవుగదా ఈకుశ్రీ గుణముమాని నన్నాదరింపరాదా?

కైక—ధరణీశా! ఇక్ష్వాకువంశజులాడితప్పనివారని వినియుంటిని. ఆవంశమున నసదృశకీర్తిమైమంటివి. సత్యసంధుఁడవని ప్రసిద్ధిఁగంటివి. కోరిన కోర్కె జరుపుదనంటివి. నాకోర్కె వింటివి.

దశ—సౌభాగ్యమున సమానభావము వాటించిన నీకుఁ దుర్బుద్ధి జొచ్చెఁగా? మోహంపుఁబాటు నొందనైతి మిము నోచుచుంటిని. నాకుఁగోపము వచ్చును. ఈకైక బుద్ధి కలిగియుండుము.

కైక—(ఏడ్చుచు) అయ్యో! మాటతప్పియు నన్నే తెగడనాడుట కలిగెఁగా? ఆహా! నాదురదృష్టము! రాజేంద్రా! ఇదేపోయెద. నాపనుపఁబడియెద. దీనికైన నా యుష్మ.

దశ — కూపమునఁ గాకున్న నీప్రాప్తియున్నదానఁ బడఁపొమ్ము. నాయాజ్ఞయేల? నీవొకరియాజ్ఞలో నుండినఁగదా?

కైక — భూమ్యాకాశదైవములారా! (ఏడ్చుచు) మీరేసాక్షులు. ఇట్టియసత్యవాక్కాలనై మని యుండఁజాలక యసువులబాయఁబోయెద.

దశ — అనృతోదరీ! నీచెడుగునకు దైవములనేల సాక్షులఁగోరెదవు? నేసత్యసంధుఁడగుటయుఁ గాకుండుటయు లోకమెఱుఁగదో? నీప్రాప్తికొలఁదిఁ బోవుచున్నాననుము.

కైక — (నిష్క్రమించును)

దశ — అకటా! ఈయబల యింతటిరాక్షసియగునే.

శా॥ ఆహాహా యెఱుఁగంగనైతిఁగద యీయంభోజపత్రాక్షి సు
దేహంబేటికిఁ గాళరాత్రియగు సాక్షాత్కృత్యమౌనంచుఁగా
లాహంబెంచితి మోసపోయితి నవాయంబయ్యో నీతన్వికి
ద్రోహోద్యోగము గల్గనేమిటికి నాదుష్ప్రాప్తికేమందునో॥

మంథ — (స్వ) (చేతులుగొట్టి) అయ్యో! ఎంతతెలివిలేనిముండ! వరములేలయడుగరాదు?

[పునః ప్రవేశము: కైకేయి.]

కైక — అచలాధీశా! నేఁబోయితినని సంతోషపడితివి కాఁబోలు. పీడవిడెననుకొంటివి కాఁబోలు. నేనేలపోయెదను నీమాట నీకొప్పగింపక? అల దేవాసురులయుద్ధమున నాకు రెండువరముల నిచ్చితివే. అప్పుడైన నిత్తువా యీయవా?

మంథ — (స్వ) శబాస్. ఇది నాకింతె దుర్మార్గముండ. నాకీ చమత్కారముతోఁ దోయేయుండదు.

దశ — హా! శ్రీహరీ! కైకా! నేనసత్యవాదనని యెంచితివా! ఇచ్చినదియిచ్చియే యున్నాను. మిన్నువిఱిగి మీఁదఁబడినను నిత్తును. అయిన ననుగ్రహించి సద్వరములనడుగుము.

కైక — నీకు దుర్వరము లనిపించునవి నాకు సద్వరములనియే తోఁచవచ్చుఁగదా. నేనడిగిన వరముల నిచ్చెదవా లేదా యింతచెప్పుము.

దశ — నీపట్టిపట్టిఁడిపోదని యెఱుఁగనైతి. నేనొకటఁగానిపని వరముల నెపమున సాగఁజూచెదవు కాఁబోలు. ఇట్టిదుర్మార్గురాలికి లేదన్నను బాపమురాదు. అయినను, సత్యబద్ధుఁడని జగము తయు నన్నెఱుఁగుఁగావున నీకిచ్చెదను. క్రొత్తకదా

తుష్టిగా నిచ్చెదను. నీవరములలో మించివచ్చినది రామపట్టాభిషేకభంగముగదా? రాము నెట్లయిన వేఁడుకొనఁగలను. ఆరెండువరములు నిష్ఫలముచేయుదుగుము. ప్రస్తుత కృత్యములన్నియు నొక్కసారియే కానిమ్ము.

కైక—మిక్కిలి సంతోషము. అట్లయిన నడిగెదను. ఒకవరమునకు భరతుని పట్టాభిషేక మొనర్పుము. మఱియొకదానికిఁ బదునాలుగేండ్లరణ్యమునఁ దాపసవృత్తిమై నుండునట్లు ఱేఁడే పంపుఁగాము.

దశ—హా! శ్రీహరీ! (మూర్ఛిల్లి లేచి) కైకా—కైకా! నాపాడుచెవులకు నేదైన భ్రమము గలిగెనా లేక నిక్కముగ నీవు రామునకుఁ బంపుమంటివా?

కైక—బదునాలుగేండ్లు.

దశ—హా! హా! శ్రీహరీ!

కైక—తపసివేషమున

దశ—కైకా! కైకా!

కైక—ఔఁనే.

దశ—అయ్యయ్యో! మారామునిపాలిటిపెటుబాయనై, నాపాలిమృత్యుదేవతనై, మాయింటికిఁ గాలసర్పమవై తివిగదే! ఏమిసంతోషమని యీకూర్మివరమడిగితివే. భరతునకుఁ బట్టము కట్టుదుఁగాక, రామునరణ్యమునకుఁ బంపుట యేమికోరికయే. ఎవ్వని సుగుణము నాబాలగోపాలముగ లోకులందఱుఁ బ్రశంసింతురో, యిక్ష్వాకుకులములెవ్వరు వడయని సత్కీర్తి యీచిఱుతఁడననె యెవ్వఁడు వడసెనో, పరకాంతలం దల్లులుగ బరధనము హాలాహలముగ నెవ్వఁడెంచునో యేవాఁడు తనతల్లికంటె నెక్కువగ సవతి తల్లులకు భక్తియొనర్చునో, తనభ్రాతలఁ దనశరీరములోని భాగములుగ నెవ్వాఁడు ప్రతీక్షించునో, యెవ్వనినొక నిమిషము వీక్షింపకున్న నేమనఁజాలనో, యట్టిమహనీయుఁడు, దిగంత విశ్రాంతయశోవిలాసుఁడు, దైతేయతమఃప్రచండభానుఁడు, పరశురామ గర్వభేది, కౌశికప్రియశిష్యుఁడు, సీతాప్రాణనాథుఁడు, వానిపై నీకీద్వేషమేల? నీకేమివాఁడు విషముపోసెను? భరతునివాఁడేమియుపకారములు గలిగించె? నాసంతోషమున కగ్నిహోత్రము నిడితివి. హృదయమునఁ గాలకూటము నభివర్ధిల్లఁజేసితివి. నాపాలి కాళరాత్రివై జనించితివి. కటకటా! కైకా! నేబహుదినములు మనువాఁడఁగాను. విధాతృఁడిచ్చిన యాయువు నీవేల తగ్గించెదవు? నేదీనుఁడ-వృద్ధుఁడ-అనన్యథాగతికుఁడ. నినుశరణొందిన వాఁడ. నీచరణములంటి నేవేడెదను గరుణింపుమా. ఈకూర్మివృత్తిమనుమా-నాపైదయరానిమ్మా. (నమస్కరించును.)

కైక— (అవలఁబోయి) రాజేంద్రా! ఈటుక్కు లేల చేసెదవు? నేనేమడుగరానిదడిగితి. నీమోసమునకు నేను లోఁబడనని నమ్ముము. (నిష్క్రమించును).

దశ— హా! దైవమా! నాకేమిప్రాప్తిదెచ్చితివి.

అనుబంధము 12

ఇన్ని దినములు మని తుదకీదిక్కులేనిభంగి కలుగునే! అక్కటా! దీనినేల నేను చేపట్టితిని. అయ్యయో! నాముద్దులపట్టిని-నామోహపుతనయు నేనరణ్యములకుఁ బంపి యెట్లుప్రాణముల ధరింతును. కటకటా! ఈమాయకి నేనేల వరములిచ్చెద నంటిని? సత్యప్రతిష్ఠఁబాయుదునా? లేక దుర్మరణమున కియ్యకొందునా? ఎట్టిదుర్మరణముగల్గినను నానోటివెంట నాత్రిలోకసుందరు నరణ్యములకెట్లు పంపుదును? కామాతురుఁడనియుఁ గఠినహృదయుఁడనియు, నన్నెల్లరు దుష్కకరిగొనితిట్టెరోటు! కౌసల్యయేతెంచి రామపట్టాభిషేక మేలమానితివన్న నేనేమి వచింపఁగలను? అయ్యో! పట్టాభిషేకము మాత్రము మానుటకాదే. ఘోరాటవులకుఁ బంపుటయే మారణవిధయే. ఈదుఃఖసాగరమేగతిఁదరియింతును? ఆరాముఁడు-అభిజనను రామచంద్రుడు-రఘుభీముఁడు కరుణాధాముఁడు వచ్చి ననుమాటలాడించిన వానికి నేముఖము నెట్లుచూపుదును? రామచంద్రా! సద్గుణసాంద్రా! నీబుద్ధము నాకింతేయేసుమా. అకటా! ఎట్టిపాపకర్మునకు నీవు కొడుకవై జన్మించితివి ఎట్టిపాలాంతకునకు నీసుతత్వము సమకూరెను. ఎట్టినిర్భాగ్యుని, నెట్టిపాపుని, నెట్టిపగవాయ నెట్టిద్రోహిని, నీవు తండ్రియంచు నమ్మితివి! నీముద్దుమోమింకెట్లుచూచెద! దైవమా! మారాముఁనకు జనకాజ్ఞఁ దిరస్కరించు బుద్ధియైనఁ గలిగింపుమా. అట్టిసంతనమైన నాకుసమకూర్పుము. అట్లయిన నిశ్చింతముగ మనఁగలఁగదా? ఆరాముఁ డట్టివాఁడుకాఁడే. నేనేమిచేయుదను? దైవతోత్తములారా! ఇప్పుడే నా ప్రాణములఁబాపరాదా? ఘోరభూకంపమిప్పుడే యుద్భవించి యీయయోధ్యనంతయు మ్రింగరాదా? కాలవ్యాళములారా! ఈపాపకర్ముని మీవిషానలముల దహింపరాదా సౌధమా! ఇప్పుడువిఱిగి నాపైఁబడరాదా? చిత్రరూపముననున్న పితృపక్షీ! నీవిప్పుడే సజీవుఁడవై నన్నుఁగొనిపోరాదా? అయ్యో! ఈప్రొద్దేటికిఁ బొడుచుచున్నది. జీవరాశి నిద్దురలేపి వారిహృదయము లలరింపఁగల కమలబాంధవుఁడు నాకేల తపనుఁడైయున్నాఁడు. ఈప్రొద్దయినఁ బొడువక జగమంతయు నిశ్శీరాత్రిమయముగానుండి యంతరించిపోయిన నాకెంత సంతోషముగానుండును? ప్రభాకరా! నీవుమావంశకర్తవు గావా! నీకేల గరుణగలుగదు? అనుగ్రహించి యుదయింపకుండుమా. అక్కటా! అప్పుడే తొలిదెస యుదయదరుణకిరణ ప్రసారమసాంధ్యరాగముల ధరయించె. ఈసూర్యుఁడు తానేల యుదయింపకుండును. ఇంతైన నాపై నొక్కటికను చూపడుగా

ఘాతకురాలనుట విదితమాయెను. ఇప్పుడె నానారాచమున నీనిరూపుమాపెద. (ధనువెత్తి) ఆహా! నాకేమి బుద్ధిమాంద్యము! నావిధిపై కోపమీ భాప్యంతునిపైఁజూప నేమికిఁ జక్కను? దశరథా! దశరథా! నీవీసూర్యుని మఱియొకనాడు చూడఁగలవా? ఇంకెక్కడి సూర్యుఁడు. ఎక్కడి దశరథుఁడు! హా! రామా! నిన్నుజూచిన వెంటనే నీతో నీకైకపరము చెప్పినవెంటనే దశరథుఁడు పాలియఁడా?

[ప్ర: సుమంత్రుఁడు]

సుమం—(దశరథుని సమీపించి) రాజన్య! నరపాలకంఠీరవా! లెమ్ము లెమ్ము. ఇదె తెల్లవారెను. మంగళస్నానము వేళయాయె. అభిషేకమండపమున శ్రీరాముఁడు సుస్నాతుఁడై లక్ష్మణునితోడ సుఖాసీనుఁడై యున్నవాఁడు. వసిష్ఠాదిసంయమీంద్రులు కర్తవ్యక్రియాకలాపముల నిర్వహించుచున్నవారు. మీరాకం బ్రతీక్షించుచున్నారు. లగ్నమాసన్నమాయె. ధరాధిపచూడామణీ! పరాకు! ముఖ్యభృత్యుఁడు సుమంత్రుఁడు విన్నవించుచున్నాఁడు.

దశ—(లేచి కన్నీరునుంచి) హా! రామా! హా! దైవమా! (నేలఁబడును).

సుమం—హా! హా! ఏమిది?

[పునః ప్ర: కైక.]

కైక—సుమంత్రా! రామునిందు తోడితెమ్ము. పొమ్ము.

సుమంత్రు—

కం॥ మాతా యిదియేమిటికీ
భూతల నాథునకు వింత పొగులు గలిగెనిం
దేటిఱు నరయ నాకీ
యాతత శోకంబుగతము నానతియిమ్మా॥

అమ్మా! కైకేయీదేవీ! ఇదియేమి రాజన్యుఁడు—

కైక—మాటలఁగాలహరణమేల? రాముఁడే తెంచిన నన్నియు విశదమగును. వైళమ పొమ్ము.

సుమం— (నిష్క్రమించును.)

దశ—కైకా! నాపైనింతరోయైన నీకుఁగరుణకలుగదా? నేనేమపరాధమొనర్చితి? నాయెడ నీకున్నదని యనుచున్న మోహమున కిదియా తార్కాణము? రాముఁనేల పిలిపించితివి? వానితో నేనెట్లు మాటాడుదు? దేవీ! నీవుకాకున్న నన్నెవ్వరు రక్షిం

చువారు? నాయపరాధము లెన్నియున్నను గారుణ్యభావమున క్షమింపుము. కాకున్న నీయాన నేనసువుల భరింపఁజాల. ఈవృద్ధునిపైఁ గార్పణ్యము మానుము. ననురక్షింపకున్న విడువను. అభయమీకున్న మానను. (అని కాళ్లంటఁబోవ),

అనుబంధము 13

కైక—(విదలించి) రాజేంద్రా! ఈవాగత్యమేల? వరములీ లేదనుము. ఈయూరడి యేల? నాసవతి కౌసల్యకు భీతిల్లి నాకుమ్రొక్కెదవా? ఇంకఁజాలుపొమ్ము—

[ప్ర: రాముఁడు-లక్ష్మణుఁడు-సుమంత్రుఁడు (ప్రక్కన).]

రాము—సుమంత్రా! ఎందున్నాఁడు మాయయ్య? ఎందున్నాఁడు?

సుమం—దేవా! ఆభవనముననున్నారు.

రాము—అయినఁ బోవుదము.

దశ—కైకా! ఇదె రాముఁడు వచ్చినజాడ తోఁచుచున్నది. ఇఁక నేమనఁజాలను. ఇమ్మాత్ర నాకభయము? (కాళ్లంటును).

కైక—ఈవగలిఁకఁ జాలునూరకుండుము.

దశ—ఎంతటి కఠినాత్మురాలవే! ఎంతటి కిరాతకివే. అయ్యో! (ముసుఁగిడును).

రాము—(దశరథునొద్దకువచ్చి) అయ్యా! అయ్యా! సుమంత్రుని యెదుట నీవుకన్నీరు నించితివఁట! నీకెట్టిదుఃఖము గలిగె? నేఁడేల ననుఁజూడకున్నావు? ముసుఁగైన దీయవు. నీమోముదమ్మిఁ జూడఁగూడని యంతపరాధము నేనేమిచేసితిని? ఎప్పుడు నను వీక్షించినను గౌఁగిలించుట మానవే. ఇప్పుడు నేవచ్చి యింత సేపయినను జూడ వేల? నీపెదవినుండి మాటవెడలినంతనే యెట్టికార్యమునైన నొనర్పఁగలకొడుకులుండ నీకేల యీదుఃఖము. అయ్యో! నీముసుఁగున నీవక్షోభాగ మెగిరిపడుచు నీకుఁగల యపారదుఃఖము నెఱిఁగించుచున్నదే. నిన్నసాయంతనమున ననుఁబట్టాభిషిక్తుఁ జేసెదనని మహానందమున మాటలాడితివే? ఒక్కరాత్రిలో నాయానంద మెందుఁ బోయెను? ఏభూసురుల నీవెట్టిగాసి వెట్టితివి? ఎట్టి శరణాగతుల శత్రువులకప్పగించితివి? ఎట్టిసత్యముల జరుపలేకపోయితివి? ఎట్టి పరధనములఁ బరస్త్రీల నీవుకాంక్షించితివి? నీయేకుమారున కెట్టియాపదగలిగె? అయ్యో! ఆగిరివ్రజపురమునుండి యేమైన వృత్తాంతము తెలిసెనా? భరత శత్రుఘ్నులు క్షేమముగనున్నారా? అయ్యో! నీవు మాఱుమాటపల్కకున్న నాప్రాణములు నిలువఁజాలవు. ఒక్క మాటాడి నాయనుతాపముఁ దీర్పరాదా?

అనుబంధము 14

(నేలఁబడియేడ్చును).

దశ—(ముసుఁగుతీయకయే రాముఁగౌఁగిలించి) రామా! రామా! (ఏడ్చును).

రాము—మాతా! కైకేయిదేవీ! ఇదేల మాయయ్య యిట్లు దుఃఖించుచున్నాఁడు? నేను దెలియక నాజనకునకింత పాటుగలుగునా? ఏల యూరకున్నావు? ఎట్టి వార్తకాని కొంకక వచింపుము.

కైక—కుమారా! దేవాసురుల యుద్ధమునాఁడు మీతండ్రి నాకు రెండువరముల నిచ్చి యుండెను. వాని నిప్పు డడిగితి. భరతునికిఁ బట్టముగట్టు నొకటికిఁ, దాపసవృత్తిపై, నేఁడే నిన్ను బదునాలుగేండ్లరణ్యమునకుఁ బంపనొక్కటికి వేఁడితి. ఇచ్చెను. ఆమాట నీకుఁ జెప్పుటకు వాయాడి శోకించుచున్నాఁడు.

దశ—హా! రామా! హా! రామా!

లక్ష్మ—కైకేయిదేవీ! ఇట్టిదుర్వరములా—.

రాము—లక్ష్మణా! ఊరకుండుము. జనకా! ఇంత కార్యమునకింత యోచింపవలయునా? నీవు శోకించుటకైన దీన నేమున్నది? పదునాల్గేండ్లు నన్నరణ్యమున నుండనియమించుటయా శోకకారణము? భూప్రదక్షిణాభిలాషము నాకుమిక్కుటముగ నున్నదని యెన్నిమారులో విన్నవించితి నే? పట్టాభిషేకమున కియ్యకొనునప్పుడును నీయానతి మీఱరామిచే సమ్మతించితిఁగాక, నాకు దేశదర్శనాభిలాషమే మెండుగ నుండెను. నేఁబ్రార్థించినను నీవనుగ్రహింపకుండినయర్థ మీదేవి నాకిప్పించి స్తోత్రపాత్రయయ్యె. కావున దీనికై శోకింప నేటికి? ఇంక భరతునిపట్టాభిషేకమునకు శోకించెదవా? నాసోదరుఁడే? నాపైగూర్మిగలవాఁడే! నీకొడుకులలో నెక్కుడగు భక్తిగలవాఁడే. అట్టివాఁడు రాజ్యమేలుట నీకును నాకును సంతోషకరముగా నుండవలయుఁగదా? నీవు నాకభిషేకము చేసి యుండినను, మాభరతు రాజ్యమున నిల్పి నీదేశద్రిక్షచే వెడలవలయుననియే యుంటి. ముమ్మందే యీమాటచెప్పికొన్న నీవు సమ్మతింపవో యనుభయమున నీకుఁజెప్పనుంటి. ఈతల్లి వరముల వ్యాజమున నాయభీష్టము నెఱవేర్చి పరమసమ్మదమావహింపఁజేసెఁగా! ఇదియెంతయొప్పునే! ఇవియన్నియున్నట్లుండ వరమునిచ్చినవాఁడు తండ్రియఁట. వేఁడినది ప్రేమగల తల్లియఁట. రాజ్యమేలువాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడగు తమ్ముఁడఁట. ఇందున నేది మీకుఁ దగినది? జనకా! ఇంచుకయు యోచింపకుము. ఈపదునాల్గు సంవత్సరములును బదునాల్గు దినములుగాఁ గడపఁగలను. నేనవశ్యము పితృవాక్యమును జరిపెద. ఒండనకుము. ఇదేపోయి మిగిలినతల్లులతోడ నీసంతోషవార్త చెప్పి వచ్చెద.

అనుబంధము 15

నాకొసఁగుమ్ము. (పోవుచుండ)

దశ—(లేచి) రామా!—శ్రీరామా!—నిన్ను మాన—

రాము—(మరలివచ్చి) జనకా! శోకింపకుము. ఇదియేలాకో యిట్లు శోకించెదవు?

రాము—
లక్ష్మ— } (నిష్క్రమింతురు.

దశ—రామా! రామా!

లక్ష్మ—(ప్రక్కన) జనకుఁడు మరలఁ బిలుచుచున్నాఁడు.

రాము—ఊరక కలవరించుచున్నాఁడు. మరలవత్తుముగదా? పోదము—

(నిష్క్రమింతురు)

దశ—(గట్టిగా) రామా! రామా! రామా!

(ముందు యవనిక పడును)

—* ప్రథమాంకము సమాప్తము *—

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

ద్వితీయాఙ్కము-ప్రథమరంగము.

కౌసల్యయిల్లు.

[ప్ర: కౌసల్య (మంగళద్రవ్యములిడుకొనియుండి క్రిందఁబడియుండును) రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు శిశిరోపచారములు చేయుచుందురు]

కౌసల్య—(లేచి) తనయా! నేఁడుదయమున లేచి యేనెట్టిపాపిముఖముఁ జూచితి? నిర్ఘాతపాతముఁబోలిన యీ పెట్టిదపు వార్తవింటిని.

అనుబంధము 16

నా హృదయము యెట్టివజ్రకఠినమో! యీవార్తవినియు వ్రయ్యలుగాకున్నదే! అయ్యో! నీపట్టాభిషేకమునకని యీమంగళద్రవ్యముల సేకరించియున్నానే! హా! దైవకా! ఇన్నిదినములనుండి యింతప్రీతిపాత్రవుగానుండి తుదకు సపతిమత్సరము సాధించితివే! తనయా! తనకొడుకు రాజ్యమేలిన నేలుఁగాక, నిన్నేల యడవులకుఁ బొమ్మనవలయు. ఇంతటిపగ యెందైనవింటిమే! ఈమాటకైక నీతో నెట్లాడఁ జాలెను? ఆపతి యిందులకెట్లు సమ్మతించెను? తనకుఁగూరిమిగల కొంతకు వరము లిచ్చిన రాజ్యమంతయు దనప్రాణమైనను నరకుసేయక యీవచ్చుఁగాక పెద్దవారి కొడుకుల నరణ్యములఁద్రోయు టొప్పునే? తనయా! నినుఁబాసియే నెట్లునిర్వహింతును? నన్నెవరాదరించువారు? అయ్యో! కొడుకరణ్యములకేఁగెడు. పతినిఁకైక కొనియున్నది. ఇంకెట్లుభరింతు? తనయా! జనకుఁడు పొమ్మనంతనే యేయుపరోధము లేక నీవరణ్యములకేల యేగవలయు? రాజ్యమాశింపకుము. భరతు సేవలాడకుము. అయిన, నరణ్యములమాని నాయొద్దనుండుమా. జనకాజ్ఞపాలింపఁదగినదియైన జనని యాజ్ఞపాలింపదగనిదియా? నీవు ననుఁబాసిన నాప్రాణములు నిలుచవనుట నీవెఱుఁగవా? మాతృవధకైన నియ్యకొలు గావించు పితృాజ్ఞయుంగలదా? కుమారా! నీవానైకగర్భమున జనించక నా నిర్భాగ్య గర్భమున నేల జనించితివి?

అనుబంధము 17

లోకసంరక్షణశాలి యగుకొడుకు, నాకుండియు గొడ్రాలుకంటె నికృష్టమగు దశ నాకు బ్రాప్తించెఁగా! తనుజా! నీపాదరేఖలాదిగాఁ జూచిన సాముద్రికులు నీవు ధరణీభరణదక్షుండ వగుదువనిరి. వసిష్ఠాది సంయమీంద్రులు నినుఁ జక్రవర్తిపదస్థుఁడవుగమ్మని దీవనలిచ్చిరి. ఆశాస్త్రిముల నాదీవెనల నీకైకయొక్క మాటమాత్రమున నబద్ధములఁజేయఁజాలెఁగా? నీవు జనించినదాదిగా నిన్నొక్కనాఁడుఁ బాసి యెఱుఁగనే! ఈవియోగసాగర మేగతిఁ దరింతు? పదునేఁడేండ్లు నినుఁ బెంచినది యిట్లవుటకా? పెంచిన ముద్దుచిలుకను బావురుగాని కప్పగించినట్లాయెఁగా? అయ్యయో! నీవు నాకుఁగలుగుటకెన్నిదైవములఁ బూజించితిని! ఎన్నివ్రతముల నాచరించితి! ఎన్నియుపవాసములఁజేసితి. ఇట్లుపాటుపడి కులాభరణమైన నిన్నుఁ గనినది యీకైక కొప్పఁజెప్పుటకా? అనుకంపలేక నన్నుఁబాసిపోవ నీమనసెట్లొప్పును? తనయా! రామా! వలవదుడుగుమా యీయాచరణము.

రాము—జననీ! నీవిట్లాడకుము. జనకాజ్ఞకై కదా పరశురాముఁడు తల్లినైనఁజంపినది? నాకు జనకాజ్ఞయెట్లో నీకును బతియాజ్ఞయట్లేగదా? యోచించి పలుకుమమ్మా.

సీ॥ తల్లి యెన్నఁడుగాని తప్పఁగూడనిభంగి
  వెలసెడుపతియాజ్ఞఁ దలఁప వలదె
యిన్నాళ్లుకీర్తిమై మన్నతండ్రికసత్య
  కలుష మబ్బెడుభంగిఁ దలఁప వలదె
కలనైనఁ బితృవాక్యపాలనము మీఱఁగలేని
  తనయుపుత్రత యింత తలఁపవలదె
ఎట్టికష్టములైన నెలమిఁ గొన్నాళ్లలోఁ
  దొలఁగఁబారుటయింత తలఁపవలదె

తే॥ గీ॥ వసికిఁ జనఁగలోకంబేమి మునిఁగెనమ్మ
  కడచుఁ బదునాలుగేండ్లెంత కాలమమ్మ
వనటఁ గుందంగ నంతేమి వచ్చెనమ్మ
  కడఁగి మాయమ్మ శోకంబు విడఁగదమ్మ॥

నేనొక్కఁడఁగదా కొన్నిదినములు లేకుండునది? ఇందులకింతయేటికి? భరతుఁడు నాకంటె నీయెడ భక్తిపరుఁడు. ఈలక్ష్మణుఁడు, శత్రుఘ్నుఁడు నట్టివారే. వీరుండ నీకేమికొఱంత? నీవు దుఃఖించి యేమిప్రయోజనము? నాకాజ్ఞ నిర్వహింపకున్నఁ దప్పదు.

కౌస — రామా! అయిన నీవు పోవనేవలయునా? నాయాజ్ఞ నిర్వహింపవా!

రాము — తల్లి! నన్నేల సంకటమునకు గుఱిచేసెదు? పిత్రాజ్ఞయనుల్లంఘ్యంబు. నను మన్నింపుము. సుమిత్రాదేవియొద్దకును సీతయొద్దకును బోవలయు. మరల నీయొద్ద కేతెంచి నీతో మాటలాడఁగలను.

కౌసల్య —

ఉ॥ అవ్యయలీల నీకు వసుధాధిప పట్టముఁగట్ట రాజరా
ట్సేవ్యుఁడవై వెలుంగ నభిషేకము వేళను నీకొసంగఁగా
భవ్యముగాఁగఁ గూర్చితినపారముదంబున నింక మంగళ
ద్రవ్యము లేమి సేయుదు విధాతృన కింత చలంబు గల్గెనే॥

అయ్యో? ఈమంగళద్రవ్యములుగలవే వీని నేమి చేయుదు.

రాము —

చ॥ అడలకుమమ్మ మీఱఁదగమ్మ ధరావరుఁ గల్లసేయునె
న్నఁడువలదమ్మ యీయాపదియునాలుగువర్షము లింతలోన నే
కడచనునమ్మ నామనవిఁ గైకొనుమమ్మ యులంతనాకు ని
మ్మడియగునమ్మ నీకిక నమస్కృతు లేనొనరింతు నమ్మరో॥

(ద్రవ్యములకుఁ బ్రదక్షిణ నమస్కృతి సేయును).

కౌసల్య — హా! శ్రీహరి! (మూర్ఛిల్లును).

(యవనిక పడును).

ద్వితీయాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

సీతనగరు.

[ప్ర: రాముఁడు-సీత]

అనుబంధము 18

సీత—నాథా! ఇట్టికూర్మిరభఁగి నీకుండుట యొకనాఁడు నెఱుఁగఁగదా? నీకు రాజ్యసుఖము లేకుండుటకే నోర్చితి. భరతునికిఁ బట్టాభిషేకమగుటకు మొదలే యోర్చితి. అరణ్యవాసమున కింతయైనఁ జింతింపను. సకలసంపదలు వాయుటకోడను. కాని నిన్నుఁ బాసియుండుట కే నోపసుమా? నాయాన నీపాదములాన నేనిందుండఁజాల. పరీక్షించుట కిట్లాడెదవుగాక నిక్కమని నేనమ్మను. నీవడవులకుఁబోవ నీదండనున్న నాకెందును గొఱవడదు. నన్నడవిపాలు చేయుటకే సహింపను. నీచరణములంటి వేఁడెద. వలదనుడుగుమా యీభయంకరకృత్యము? నన్ను మానుటయా? నే నేమపరాధ మొనర్చితి. నాపాడుచెవులెట్టి మాటలవినెను? మనోనాథా! నీవదయవిడనన్నఁ ప్రాణముల ధరింపఁజాల.

రాము—కాంతామణీ! ఆయరణ్యముల నీవు నాతో నెట్లుండఁగలవు? ఉద్యానవనముల సంచరించునపుడు కోమలలతలఁ ద్రొక్కిన నీకాళ్లు నొచ్చుచుండునే. ఆహా నేల కాలెట్లూనఁగలవు? వీణాస్వనమే యొక్కొకసారి కటువుగాఁదోఁచెడు నీకు కాననమృగారావమెట్లు సహ్యమగు? చిత్రప్రతిమలలోని సింగముల రాక్షసులఁ జూచి భీతిల్లునీవు ప్రత్యక్షహర్యక్షముల రాక్షసులఁ జూచి యెట్లోర్వఁగలవు? నీవు నాతోడనుండుట నీకు సౌఖ్యమా? నాకు సౌఖ్యమా? వలదనుడుగుము నామాటవినుము.

అనుబంధము 19

సీత—ప్రాణేశా! పతిమాటవినకుండుట సతికిఁ బాపమగుట నేనెఱుఁగనిదానఁగాను. ఐన నిట్టిమాటలు వినకున్నను దోషముగలుగదు.

కం॥ మృతిబొందఁ గోరెనేనియుఁ
బతిమాట వినంగవలయు పాడి యెఱుఁగుదుర్
బతి తన్నుఁ బాయనెంచిన
సతి వలదనుమాట కలుషసహితం బగునే॥

నీవిందు లేకుండిన నిద్రయే నాకరణ్యమగు. ఈహంసతూలికాతల్పమే శిలామయ తల్పమగు. ఈసౌధాంతరమే పర్ణకుటీరముకంటె నికృష్టమగు. ఈపన్నీటివాకలే నదీన దములగు. నాచెలికత్తియలే రాక్షసులగుదురు. అయ్యో! ఈయరణ్యవాసము నాకేల కల్గెదవు? ఇటుమానిపోవుటకా మాజనకుండు నను నీకిచ్చినది? ఇట్టిదుస్తర వియోగము ఘటించుటకా యగ్నిసాక్షిగ నస్నుద్వాహమైనది? భూరమణా! అడవులలో నీవలయు నెడ నీకుపచర్య సేయ నేనువలదా? కైకేయి యేమయిన నన్నుం బోవలదనెనా? అట్లయిన నామె పాదములపైంబడి వేడికొందును. ఆమెకు నీయట్టి నిష్కరుణకలదేమో చూచెద. ఓప-నోప. నినుంబాసి నేనుండ మననోప. నీచరణములాన నేమాననోప. రక్షింపుము. రక్షింపుము.

అనుబాధము 20

(కాళ్లపైంబడును)

రాము — హా! దుఃఖము-కామినీ! లెమ్ము. లెమ్ము. ఏలయింత జెందెదవు? అడవుల నివిడుమలం బడ లేవనిపల్కితిం గాక నిన్ను మానిపోవ నాకుం గోరికయా? నీసరసనున్న యరణ్యమే నాకు స్వర్గము. పర్ణశాలయే నాకింద్రభవనము. కందమూలములే భక్ష్య భోజ్యములు. ఊరడిల్లుము.

[ప్రవేశము: లక్ష్మణుండు-(దూరమున)]

లక్ష్మ — (దూరము పోవును).

రాము — లక్ష్మణా! రమ్ము. ఈసీత నావెంటవచ్చెదనని కడునిక్కచ్చి యొనర్చె. సంతాపముంజూపం జాలకియ్యకొంటిని.

లక్ష్మ — ఊఁ —

రాము — ఏమూరక "ఊఁ" — అంటివి? లక్ష్మణా! నీచందము నేఁడు చిత్రముగా నున్నది. మనసార నొకమాటయిన నాడవు. ఇక్కడికేల వచ్చితివి?

లక్ష్మ — రమ్మనియన్న వచ్చితి.

రాము — నేను నిను రమ్మంటినా?

లక్ష్మ — రమ్మనకున్న నూరక యేవచ్చితి.

రాము — నీజాడలు నాకేమియుం దెలియవు. ఎట్లును వచ్చియున్నావు. దశరథునొద్దకు బోవుదము రమ్ము.

లక్ష్మ — ఊఁ — (నిష్క్రమింతురు)

ద్వితీయాఙ్కము-తృతీయరంగము.

కైక యిల్లు.

[ప్రవేశము: మంథర]

మంథ—ఇప్పుడు కొంచెము నెమ్మది గలిగియున్నది. ఇంకఁ దిరుగుటకు దారిలేదు. ఈ ప్రభావమూ అంతయు నప్పుడే తెలిసినది. ఊరిముండలందఱు నప్పుడే యేడ్చుచున్నారు. ఏడ్వనీ! ఇంకను నేడ్వనీ! రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోయిన నీవిధవలకంతయు నేమి పోయెనో. అక్కడ నెవ్వతెయో కండ్ల నీళ్లొరుగ నేడ్చుచుఁబోవుచున్నది. ఆహా! నన్నుఁజూచి యానైపున మోముఁద్రిప్పి పోవుచున్నది. (దగ్గుచు) తింగియేమాయెను. దీనికేమి విషము పోసినాను.

[ప్రవేశము: -కైక.]

కైకా! ఎట్లు?—

కైక—మంథరా? ఎంత కార్యమాయెనే! ఏమి యుత్పాతము గలిగెనే! నాపతిసంతాపము చెప్పఁజాలను. ఇంతగునని యెఱుఁగ.

మంథ—అయిన దయినది. ఇప్పుడు చింతించి ప్రయోజనమేమి?

కైక—

అనుబంధము 21

ఆసంతాపమున నానాథుఁడు జీవింపఁగలఁడా యని సంశయము పుట్టుచున్నది.

మంథ—పీడవిడినది.

కైక—దుర్జాతివిధవా! ఇంతచేసి యిట్లాడెదవా?

మంథ—నీవు కానున్నానంటివి. నన్నేల విధవాయనెదు.

కైక—అయ్యో! ఏమిప్రాప్తిదెచ్చుకొంటిని. దైవమా! ఇప్పుడేమిచేయుదును.

మంథ—సులభముగ నే యున్నదే చేయఁదగినపని. తప్పొనర్చితినని దశరథుని క్షమింపవేఁడుము. పిదపఁ గౌసల్యకాళ్లఁబడుము. రామునిపట్టాభిషేకము చేయింపుము.

కైక—చేయుదునా యట్లు?

మంథ—పిదపఁ జేయఁదగినది వినలేదే.

కైక—అదియేమి?

మంథ—తర్వాత భరతునిగొనిపోయి యొకకూపమున నూకి నీవును నొకగుండుకట్టుకొని దుమికి చావుము. విధవాత్వము తప్పవలయునన్న వేఱుమార్గము లేదు

కైక — నాధుఁడు క్షమించిన పిదప నేనేల చావవలయు ?

మంథ — నేను నీకుహితము చెప్పుదాననా ? నామాటలు నీవు విందువా ? నన్నె లడిగెదవు పొమ్ము. నాకింతకంటె నుపయోగమైన పనిగలదు. నిన్నుమాని తనకు దాసినైన బహుమాన మిచ్చెదనని కౌసల్య చెప్పిపంపినది. బ్రదుకు తెఱవుచూచి కొందును.

కైక — మంథరా! దశరథుఁడు క్షమించిన నాకేల క్షేమకరముగాదు ?

మంథ — భరతుఁడు నీకుఁ గలిగినట్లు లేదు. వాఁడు నీకుఁ సవతికొడుకు. పానిపాని పగదాయనైతివి. క్షమింపవేఁడిన దశరథుఁడు నిన్నేల క్షమించఁడు ? అతఁడేమి సామాన్యుఁడా ? మొదట వరముల నడుగక యూరక భరతునికి బట్టము వేఁడితివే. అప్పుడివ్వనన్నఁ గోపమున దుమికెదనని పోయితివే. అప్పుడేమైన వలదనెనా ? అవశ్యము పడుమనెను. తర్వాత వరములడిగి నిర్బంధించినప్పుడుగదా నీకాళ్లు పట్టుకొన సాగెను. అబ్బినసిగ యబ్బకున్నఁ గాళ్లుగదా నీమగనికి ? ఇట్టివాఁడిప్పుడొక వేళఁ దనకార్యసాధనమునకు నిన్ను క్షమించినను దరువాత నిను మాటలాడించునా ? కన్నెత్తియయినఁ జూచునా. “ఇది కాలసర్పము. దీనియొద్దఁ జేరిన వినాశమగు” నని యెంచి నీయొద్దకైన వచ్చునా ? ఊరివారందఱు “ఎట్టిపలుగాకి యీకైక” యని తిట్టుట మానుదురా ? నీవప్పుడు గాడిదపై నెక్కి నీపుట్టినింటి కేగవలసివచ్చుఁగదా ? అప్పుడు బ్రదికినమగఁడుగల విధవ వయ్యెదవే. ఇంకేమయినను నీ మగని వరము లడుగఁ గలవా ? ఉన్న రెండువరములు పరిసమాప్తిఁ జెందె. ఇంకేమోయున నడుగఁ గలవు ? ముఖ్యము కౌసల్యాయే యదృష్టముగలది. “భోగిని యగుభాగ్యయడిగిన వరము లిచ్చినపతి పట్టపుదేవి నేనడిగిన నెట్లిచ్చుఁడో యెట్లు నిన్నడవికిఁ బంపునో చూతము” అని యింతకుముందుఁ గౌసల్య రామునితో ననెనఁట. దాని యభీష్టము నీవలననే నెఱవేఱఁగలదు. పట్టినపట్టు సాధింపవలెనన్నఁ గౌసల్యను జెప్పి యితరులఁ జెప్పవలయు. దాని చెరణములపైఁబడుము. నీకంత వట్టి బుద్ధిగలుగదు. పతియఁట ! చచ్చునఁట ! ఏమయినదే నీపతికిప్పు ? అరణ్యములకుఁ బోవురాముఁడు మరలరాక యట్లేపోదయి పోవునా ? చత్తునని నీపతి చెప్పుకొనెఁ గాఁబోలు. దాని నీవు విశ్వసించితివి కాఁబోలు. మాటలలోనే ప్రాణముఁబోఁ గొట్టుకొనువాఁడు గూబవలె నిన్నిదినములు బ్రతికియుండునా ? మోసకారి పతి మాటలకింత గోలవవుదువు గనుకనే కౌసల్య నిన్నిట్లు చెవులుపట్టి యాడించునది. విశ్వామిత్రునివెంట రామునిఁ బంపునప్పుడు సైతము నీపతి ప్రాణముల విడుతునని యిట్లేనాగత్యము చేయలేదా ? విశ్వామిత్రుఁడు విడిచెనా ? నీపతి గ్రుడ్డుపెట్టెనా ? ఇఁక నితో మాటలాడుటకుఁ గాదు. నానోరు నొచ్చుచున్నది.

కైక—మంధరా! నీమాట నిక్కము. ఇప్పుడు వెదుదీసిన నపకీర్తి యొక్కటియే నిలుచు. నీవలె హితముచెప్పువారు నాకు లేరు. నీయుపకారమున కేమొనర్తును? కొమ్మా. చంద్రహారము (ఇచ్చును.)

మంధ—(పాఱవేసి) నన్నుఁ దిట్టుటకిదియా యుక్తి? కూలికి నీకు హితోపదేశము చేసితి ననుకొంటివా? రేపు నీకొడుకును "చక్రవర్తీ" యనిపిలువ నీవు చక్రవర్తి మాతవై నన్నాదరించిన నా సంతోషమే చాలునాకు బహుమతి.

కైక—(మంధర నాలింగనముచేసి) మంధరా! నీవు నాయెడ నవ్యాజకరుణగదా? అదియేమె మంధరా! వీధిని గలకలము?

మంధ—చూడుమదె కౌసల్య వచ్చుచున్నది. జనులందఱు దాని దుఃఖమును దమదుఃఖముగా భావించియున్నారు. అందులకే యీయలబలము.

కైక—ఇదేమే కౌసల్య పాదచారిణియై పల్లకిలేక వచ్చుచున్నది?

మంధ—ఇంతటితోఁ దీఱెనా? నీచరణదాసి కాఁజాలదా? ఒక్కమాట. ఇది గయ్యాళి. టక్కులాఁడి. దీనిమాయలకు మోసపోవకుము. నీవిందుండకుము పొమ్ము.

కైక— (నిష్క్రమించును)

[ప్రవేశము: కౌసల్య]

కౌసల్య—మంధరా! రాజన్యుఁడును కైకేయియు నున్నారా?

మంధ—(ఏడ్చుచు) అమ్మా! యేలపోయెదవు? ఈ దుర్జాతికైక విడువని పట్టుపట్టి రాజేంద్రుని బాధింప సత్యవ్రతుండైన ధరణీశుఁడేమి చేయఁగలఁడు? ఇదియెంతటి పలుగాకి! దీనియొద్ద నేనుండను. దీనికొడుకే యీ పాడురాజ్యమేలనీ. నీపాదముల శరణొందెదను. మనము శరణ్యునకుఁ బోదము రామువెంట. (కాళ్లపైఁ బడును).

కౌసల్య—(కన్నీరునించి లేవనెత్తి) మంధరా! నీ యుపదేశమైనఁ గైక వినదాయెఁగా! నీవేమి చేయుదువు? ఎందున్నాఁడా రాజన్యుఁడు?

మంధ—ఆగృహమున నున్నాఁడు. అయ్యో! భరతుడెట్టి కులటాసుతుఁడాయె!

కౌసల్య—భరతు నేల యాడెదు? వాఁడు నిరపరాధి? (పోవును.)

మంధ—(నవ్వి) పొమ్ము. నీవు శుభకర్మ కాఁగలదు. (ప్రక్కకుఁబోవును.)

(వెనుక యవనికనెత్తిన దశరథుఁడు పడియుండును)

కౌసల్య— (దశరథునిపైఁబడి)

అనుబంధము 22

[ప్రవేశము-సుమిత్ర].

కౌసల్య — నాథా! ఇదేమిట్లు మా రామునిఁ గానఁ బట్టించితివి?

సుమిత్ర — హా! నాథా! నేఁడేమిదుర్దినము! పట్టాభిషేకమహోత్సవము తుదకిట్లు పరిణమించెనే!

కౌసల్య — నాథా! ఏమి మాట్లాడకున్నావు? ఇట్టివియు వరములగునా? యుక్తాయుక్తములు పరిశీలింపవలదా? అయ్యో! రాముఁడే. నీమోహపుకొమరుఁడే. అట్టివాని నటవీస్థలికంప నీమనసెట్లొగ్గెను? ఈసంతాపము నీవైన భరింపఁగలవా? నేనేమి తప్పొనర్చితి? కైక నీకు మెచ్చులాడియైన భరతుఁ బట్టము గట్టుము. కాదనను. నాకొడుకును మాత్రము నాయొద్ద నిలుపుమా. నాకుఁబుత్రభిక్షమిమ్మా. నీకు పెక్కురు కొడుకులున్నారు. నాకొక్కఁడేకదా?

సుమిత్ర — నాథా! రాముఁనేల యరణ్యములకుఁ బంప? ఈదుఃఖము మన మెవ్వరమైనను సహింపఁగలమా? అయ్యో!

దశ — (లేచియేడ్చి) కౌసల్యా! సుమిత్రా! నాయుద్దేశమున మనసార నరణ్యమునకు నాశ్చుఁ బెట్టితినని యెంచితిరా? కటకటా! అకొడుకును బాసిన యెండవక్షణమునే నేశ్మశానమున దగ్ధుఁడు కావలదా? ఎట్టిపాడువేళ నే నీకైకకు వరముల నిచ్చితి. ఈకైకను జేపట్టి కులమువారికందఱికిఁ బుత్రుడను, మీకు శత్రువునైతిని. చిన్నసాయంతనమునను ముందు నేఁమృతిఁజెందియుండిన నాకీదుఃఖముండదుగదా? కైకా! కైకా! నినుగన్న కడుపు దగ్ధమగుఁగాక.

అనుబంధము 23

కౌసల్య — రాజేంద్రా! నాప్రాప్తియిట్లుండ నాకైక యేమిచేయును. ఆకన్యఁ బిలిపింపుము. ప్రార్థించెదను.

దశ — కైకా! కైకా!

కౌసల్య — కైకేయీదేవీ! రమ్మందు, నేవిన్నవింతు.

కైక — (వెనుకనుండి) నాకాయాసముగనున్నది. రాఁజాలను,

దశ — కౌసల్యా! దాని నేటికిఁ బ్రార్థింపనెంచెదు? ఏపనిచేయవలెనో యదిచేసె. ఇంకేల వచ్చును? ఆతికైనఁ గరుణగల్గు దానికిఁగల్గునే.

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుఁడు-సుమంత్రుఁడు].

వసి — రాజేంద్రా? రామలక్ష్మణులు సీతాసమేతులై వచ్చియున్నారు.

దశ—హా! శ్రీహరి!

వశి—నేనప్పుడే చెప్పితినే. దుఃఖముతో నేమిప్రయోజనము? ఇది దైవకృతము. వారలఁ బిలిపింపుము.

దశ—ఋషితిలకా! ఇఁక మనసు రాయిచేసితి. చావనున్నవానికి వగపేల? ఆ రాముఁడు కడమాట నాయానతిగైకొన వచ్చియున్నాఁడు కాఁబోలు. రమ్మనుము. కడసారి వానిముద్దుమోము వీక్షించెదఁగాక.

[ప్ర: రాముఁడు-సీత (దూరమున లక్ష్మణుఁడు)].

లక్ష్మ—(స్వ) దశరథుఁడుగాని కైకకాని తనకుఁ గరుణింపవచ్చునని యోచించితిని. ఊరకుంటి. కాని. ఇఁకను వేఁగలను. ఈరాముఁడు నేఁబోయివచ్చెదనని చెప్పఁ దశరథుఁడేడ్వ, నప్పుడైనఁ గైకకుఁ గరుణగలుగదా? నేనిఁడే యుండెద. ఆవ్యాళి మిథునము చేరియున్న యాగుహలోనికిఁ బోవఁజాల. (నిల్చును).

రాము—(దశరథునికి నమస్కరించి) జనకా!

దశ—రామా! రామా! నీవునన్ను "జనకా"! యని పిలుచుటిదియే కడసారిగదా?

రాము—జనకా! ఊరడిల్లుము. నీకేటికీవగట? పదునాలుగేండ్లేయని భీతిల్లెదవుగాకో శీఘ్రకాలముననే యని నిండఁగలవనుట చింతింపవు. 'నే సంతోషమున నరణ్యములకేగెద నే నీకేటికీ సంతాపము? నీవలనఁదజెందిన నేనోర్వజాల. నే నిందుండఁజాల. నీయానతిఁ గైకొనకయే వెడలిపోయెద. ఈసీత నాసంతోషము నియమడిఁచఁ జేసి. నేనెంత చెప్పినను మానక నావెంటవత్తునని పట్టుపట్టె. నేనునియ్యకొంటి. మీయాజ్ఞయొకటియే వలయు. ఒంటిగానుండక సతీయుతుఁడనై యుండెదఁగదా? ఇంకేల చింతింపవలయు?

దశ
కౌసల్య
సుమిత్ర } హా! సీతా! సీతా!

రామ—మీరెవ్వరుగాని దుఃఖించిన నేనిందుండను. ఇదే వెడలెదను.

ద-సు-కౌ—మేము దుఃఖింపము-దుఃఖింపము. (దుఃఖింతురు).

రాము—మాకైకేయి మాత యెక్కడ?

దశ—కైకా! కైకా!

[ప్ర: కైక మంథరతో (ఒకప్రక్కను)]

మంథ—(కైకతో) నీకున్న ధైర్యమంతయు నిప్పుడే యుపయోగింపవలయు. తిరిగితివా కార్యముదప్పును. (ప్ర) కైకా నిన్నిందఱు పిలుచుచున్న రాకున్నావు. ఏటికి నూఁర్బి. మూఁగకరమ్మా.

లక్ష్మ—(స్వ) ఓరా! ఎంతసాహసిని యీమంథర! ఇదియంతయు దీనిపనియా?

కైక—ఏమి పిలిచితిరి?

కౌసల్య—సోదరీ! కైకా! నామాటవాటింపుము. నీకరుణావలోకము నాపైఁ బ్రసరింపఁజేయుము. నీకొడుకునకుఁ బట్టముగట్టుము. వలదనను. రాము నరణ్యమునకుఁ బంపుటమాత్రము మానుమా! అయ్యో! వాఁడు నీకొడుకుగాఁడా? నీకొడుకునకంటె రామునిపై నీకాదరణము మెండని యెన్నిమాఱులో చెప్పుచుంటివే. ఇదియా యిందులకు నిదర్శనము? నన్ను నాసుతునిబాపి నీవేమి సౌఖ్యమనుభవింప నెంచియున్నావు? నీచేతులంటి వేడుకొందును. ఈ యింతవిన్నప మాదరింపుము. జన్మమున్నంతవఱ కీయనుగ్రహము మఱవను. కృతజ్ఞనై యుండెద. నను దాసిగా నేలికొమ్ము. నాకభయమిమ్ము. పుత్రభిక్షమిమ్ము.

అనుబంధము 24

సుమి—చెలియా! ఈమాటమాత్రము జరుపుము.

అనుబంధము 25

అయ్యో! నీవు నీసొమ్ము ధనముపోసినను నీయింటికి దాని చెలి నినుజేతులంటి వేఁడుచున్నదే! ఏల నీకుఁ గనికరముగలుగదు. దశరథసుతమాతలలో నొకతె నీవరణ్యమునకుఁ బంపనేవలయునన్న నాసుత లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లిద్దరున్నారు. వారిలో నొకనిఁ బంపుము. వలదనను.

అనుబంధము 26

కైక—రాజేంద్రా! నన్నిట్లాడఁజేయుటకా పిలిచితివి?

దశ—హా! దైవమా! కైకా! కైకా!

కౌస—కైకేయీ! మఱియొక్కమాట. నీకుఁగనికరముగలుగదు. రాము నరణ్యమునకుఁ బంపుము. భరతుఁడిఁక వచ్చువఱకు నిలుపుమనుపకారము చేయుమా. నేఁడే పంపవలయునను నంతటి పగయేటికి?

అనుబంధము 27

ఈ పుణ్యముగట్టికొమ్ము. కరుణింపుమా. కరుణింపకున్న విడువను. నీయానపడుదును.
(కాళ్లపైఁబడును).

దశ—కైకా! ఇదిమాత్ర మొనరింపుమా. స్వల్పకార్యము. నీవు రెండుగాగింకొన్న వరములైన నడుగుము. ఇచ్చెదను. దీనిమాత్రమాచరింపుమా. నిను నమస్కరించి వేఁడుదు. (కాళ్లపైఁబడును).

కైక—(మంథరను జూచును)

మంథ—(వలదని సైగచేయును).

కైక—రాజేంద్రా! సవతులారా! ఏమిసాగనుమాటలేమని? భరతుఁడువచ్చిన వాని లోఁబఱచుకొని నను జెడ్డజేసి దేశభ్రష్టగాఁ జేయనెంచితిరా? నను గాడిదెపాలు పోసి పెంచినారనుకొన్నారా. రాజేంద్రా! ఈవాయాలితనములేటికి? ఇంకటి యెదుట నన్నారడిచేయుచున్నారా? వరము లీఁజాలననుము. తీఱినదిగదా?

అనుబంధము ·28

చం॥ భరతుఁడు వచ్చునేని కడువంచన లోఁగొనివానిరాముని
న్దరణికి నిల్పనెంచితిరె దాని నెఱుంగఁగఁజాలనే విధం
బరయని గోలనే యకట యంతటిమోసము నాకు లేదె నా
గరికత నాదుతల్లినను గాడిదెపాలిడి పెంచియున్నదే?॥

అందఱు—హా! శ్రీహరీ!

లక్ష్మ—(ఖడ్గముపట్టి లోనికివచ్చి)

అనుబంధము 29

సభ్యులారా! చూచితిరిగదా? ఇందలినర్మములు మీరాలోచించుఁడు. వరములనఁగా నెట్టివి. తనకు మేలుగాఁ గోరునవికదా? (బ్రహ్మాదిదేవతలగూర్చి యెందఱు తపసు లొనరించరు? ఎందఱు వరములఁగోరరు. తమకిట్టిమేలు ఇట్టిపదవి రావలయునని కోరుదురుగాక పెఱవారికిట్టు దుఃఖములగల్గవలయునని వరములడిగిరే? కావున యీకైకేయి రామునరణ్యమునకుఁ బంపఁగోరినది వరమే కాదు. దాని నీయధిపుఁడీయఁబనిలేదు. అంతేగాక, ఈమెకు రెండువరములకుఁగదా స్వాతంత్ర్యము? రెండడుగు నెపమున నీమె యెన్ని వరముల వేఁడినదో విచారింపుఁడు. ఒకటి భరతునకుఁ బట్టాభిషేకముచేయుమని. దీనితోడనే రెండును దీఱెను. ఇంతపట్టున రాముపట్టాభిషేకము నిశ్చితమైయుండినందున, దాని మానవలయునని యొకటియు, భరతునభిషిక్తుఁ జేయవలెనని మఱియొకటియునగుఁగదా? ఇంకనీఁదగిన వరమెక్కడిది? కావున నెట్టివరమును ధరాధిపుఁడీయఁబనిలేదు. ఈ రెండదియగు వరమునను నెన్నియున్నవో చూడుఁడు. తపసివృత్తిమై, పదునాల్గేండ్లు

అరణ్యమున నుండ రాముని నేఁడే పంపవలయునఁట. అరణ్యమునకు రాముఁ బంపవలయు ననుటయొకటి, పదునాల్గేండ్లుండఁ బంపవలయుననుట యొండొకటి, తాపసివృత్తిగలిగి యుండవలయుననుట యింకొకటి, నేఁడేపంపవలయుననుట మఱియొకటి ఇట్లునాల్గువరముల నడిగినది. వీనినన్నిటి నీరాజేంద్రుఁడివ్వవలయునను నిర్బంధమేమి? ఏవియొట్లిచ్చెనను, నేఁడేపంపుమని నిక్కచ్చిచేయుట యెట్లగు? భరతుఁడు వచ్చునఱకు నిలువుమని యీమెను వేఁడుకోనేల? అవశ్యము నిలుపవచ్చును.

వసి — భళిరే లక్ష్మణా! నీవింతయొప్పిదముగ మాటలాడుదువే!

సుమం — ఈయుక్తి యొకరికినిఁ దోఁపదయ్యెఁగా?

రామ — మీరేల సంతోషించెదరు? వరములుకానీ కాకుండనీ తల్లియడిగినది తండ్రి యిచ్చినాఁడు. నామేనఁబ్రాణములుండ నేనతని నసత్యవాదిఁజేయుదునా? ధర్మసూక్ష్మవాదమున నేమివచ్చెను. నేఁబోవనేవలయు.

చం॥ వరములఁగోరెఁదల్లి జనవంద్యుఁడుతండ్రియొసంగెఁగానకే
నరుగఁగఁ దమ్ముని న్గ్రమపథరాధిపుఁ జేయఁగ నాకుఁదీఱునే
నెరవునఁదండ్రిమాట నడిపింపని పుత్రుఁడు పుత్రుఁడే గుణాం
బరయుని ధర్మసూక్ష్మముల నాడఁగనేల వృథావివాదముల్ ॥

లక్ష్మ — రామా! నీకెంతటి యవివేకము? అశక్తునిభంగి నిట్లు మాటలాడనేల? నీవరణ్యమునకుఁబోవనేల? తండ్రిమాటజరుపనేల? తండ్రియఁట వాక్యమఁట? ఇట్టితండ్రి మాటయా జరుపవలయు? ఈతండ్రియే వసిష్ఠాదిసంయములును సుమంత్రాదిమంత్రులును, నిండిన యెడ్డోలగమున మొన్న నినుఁ బట్టాభిషిక్తుఁ జేసెదనని నీకు మాట యీలేదా? ఆమాట నెట్లు తప్పఁజాలువాఁడు? అదిత్రిప్పిన నసత్యములేదఁట. ద్రోహకాంక్షచేసిన యొకభోగిని కన్నితరములక్రిందటనో యెవ్వరు నెఱుఁగకుండ యిచ్చినయవివేకపుమాట తప్పిన సత్యభంగమఁట! ఎట్లును నీతని కసత్యపాపమే రానుండ నరణ్యమున కేలపోయెదవు? నీబంటు నేనుండ నీకేమికొఱంత. ధనువు పట్టినిలిచిన నెవరడ్డమురాఁగలరు? సప్తసాగరములఁ గలఁచి నైపఁజాలనా? కులాచలముల బ్రక్కలింపఁజాలనా? రామా! ఈపురివిడిచి ముందొక్కడుగిడకుము. మదనాతురుఁడై, వృద్ధుఁడై, క్రూరకర్మములనోర్చిన యీదశరథు మాటలేల వినవలయు? నాచేతులార నీకు నేన పట్టాభిషేకము చేయఁగలను. ఈ కౌక్షేయకము పట్టినిలిచి భరతాదులగు శత్రువర్గములఁ బరిమార్చెద. ఏయసతీసుతుఁడడ్డము వచ్చెడినో చూతము. ఈదుర్జాతిమంథర కలదుగదా? దీనినిప్పుడే — (కత్తియెత్తిపోవును)

కౌసల్య—లక్ష్మణా! (అని నిలిపి) ఈ మంథర నిరపరాధి. నేనెఱుంగుదును. దీనిం గనలకుము.

రామ—లక్ష్మణా! లక్ష్మణా! ఎంతమాటలాడితివి! ఎట్టిపాపముగట్టుకొంటివి! కోపమునం గలిగిన యనుతాపమున నరకకూపమునం బడిపోవుటకయ నైతివే.

ద్రుతవిలంబితము. తగునె నీతలిదండ్రుల నగ్రజున్
వగవు పుట్టఁగ బల్కితి తిట్టులన్
మిగులనిన్ను సుమిత్రయె కాంచెనో
వగఁ గిరాతకబాలునె పెంచెనో ॥

ఎవ్వరినింతగా నీవాడునది? దశరథునా? తండ్రియే. కైకనా? తల్లియే. భరతునా? అన్నయే. పితరులగుటంజియు నగ్రజుంగూర్చియు నిట్లాడిన పాపమునకు నీకెట్టిప్రాప్తి ఘటిల్లంజాలదు! నీవు సుమిత్రకన్నవాఁడవనితోఁపదు. ఎందో శబరకిరాతపల్లెంబున నుద్భవించి దుష్ప్రాప్తిచే నిన్ను సుమిత్ర పెంచినట్లుతోఁపఁ జేయుచున్నావు. నీతో సంభాషించిన దురితముగాదా?

తోటకము. తలిదండ్రుల నగ్రజుఁ దాలిమిలే
కలయించెడు పాపము లాడితివే
బలుకోపమదెవ్వరిపైన నిఁక
న్నిలకింపఁగఁ బాపము నిముఖమున్ ॥

లక్ష్మ—(కత్తిపాఱవేసి) అన్నా! రక్షింపుము. కోపమున నెఱయతేనైతి. బ్రహ్మహత్యపాతకమునకు గుఱియైతి. (కాళ్లఁబడును)

రాము—(లేవనెత్తి) ప్రియసోదరా! నీకు బుద్ధిగలుగుటకై కఠినపుమాటలాడితింగాక, నీసుస్వభావము నెఱుంగనా? నన్నేల క్షమింపవేఁడెదు? నిను క్షమింపవలసినవారు నీ పితరులుగదా?

అనుబోధము 30

లక్ష్మ—జనకా! మహాశాంతగుణోపేతుండవగు నీకుం బుత్రుండననుపించుకొని యొకలు దెలియకుండఁ గాల్చిన శోకమునకులోఁబడి నిన్నూరకదూఱితి. ప్రాయోపవేశ మొనర్చినను, ఈపాపము నాకుం దప్పదు. రక్షింపుము, (దశరథుకాళ్లపైఁబడును.)

దశ—తనయా! నీవేమంటివి? నీమాటలన్నియు యథార్థములు. నేఁ గామాతురుండ, గాననే యీపలనాశకర కీడ్రాంకి వరములిచ్చితి. కఠినకర్ముఁడఁ గాననే యింత

కోర్చితి. నేనవశ్యము వధార్హుఁడ. నీచేతఁగాకున్న వేఱొకఁడు భంగినైనఁ జావఁగల వాఁడ. ఏల వెనుదీసెదవు? ఇదే నాకంఠము. అదే నీకరవాలము. (ఏడ్చును) నీకేమియుఁ బితృవధపాపముకలుగకుండ దైవముం బ్రార్థించెద. కానిమ్ము.

రామ—అయ్యో! ఇటులఁదగునా? వీఁడు ప్రజ్ఞలేమి నిట్లాడె. నింతయె. అవశ్యము క్షంతవ్యుఁడు.

దశ—రామా! నేనుకోపమునఁ గార్పణ్యమున మాటలాడితినా?

లక్ష్మ—జనకా! నీవు క్షమింపకున్న నీకరవాలమున నాజిహ్వా—(ఎత్తును).

దశ—(నిలిపి) పుత్రా! నీవొనర్చినది యపరాధమేయని నీవెంచిన క్షమించితి. నిక్కముగా క్షమించితి.

లక్ష్మ—మనసారఁ గరుణించినందులకు నిదర్శనముగా నాకొక్క వరము నీవలయు.

దశ—అయ్యో! నావరములు నన్నెంతకిఁ దెచ్చెఁ జూచియున్నాఁడవుగదా? అయినను బ్రియకుమారునికిఁదగిన వరమీఁద యడుగుము.

లక్ష్మ—ఈరామువెంట నన్నుఁబోవ ననుజ్ఞయీవలయు. ఇదియే నావరము.

సుమి—కుమారా! లక్ష్మణా! నీవు నాతనూజుఁడవైనందులకు సార్థక మిప్పుడుగదా. సుకుమారుఁడగు రాముఁడు సుకోమలాంగియగు సీతతో నరణ్యముల కేగుచుండ వారికి రక్షగా నీవుపోవ వేఁడవలయుననియే యుంటి. అది నీవకోరితివి.

రామ—లక్ష్మణా! ఇదియేమి కోరిక—

లక్ష్మ—నేను వెంటరా ననుగ్రహింపనేవలయు. (నమస్కరించును).

రామ—తమ్ముఁడా! లెమ్ము. నీవై యాదరపూర్వకముగ వెంటవత్తునన్న నేవలదందునా నాకుఁ జతుర్భుజములు కావా నీవుండిన? జననీజనకులారా! ఇంక మాకాజ్ఞ యిండు. పుత్రుల స్వల్పవియోగము గలిగెనే యని వంతఁగుందకుఁడు. నార చిరలనిండు.

కైక—(మూఁడు జతల నారచీలు నొకజత దారుపాదుక లిచ్చును.) కుమారులారా! ఇదిగో చీరలు, కొనుఁడు.

సుమం—(స్వ) ఇట్టిపాపిజాతి యిట్టి కఠినమానస లోకమున లేదుగా!

దశ—హా! హా! శ్రీహరీ!

వసి—కైకేయీ! చూచి, చూచి యోర్చితిమి. ఇఁకెంత యోర్వఁగలము. ఆకేకయ రాజానకీ పెట్టివేళ జనించితివి? నీదుష్కృతివలన ఫలమేమైన నున్నదని యెంచితివా భరతునికై కదా నీవిట్టి కటికిపనిచేసినది? ఆభరతుఁడు నిన్నాదరించునని నమ్మితివా? నీవుగడించిన యీనీచసింహాసనమునఁ దన పౌనుపాదమైన వాఁనూనునని యెంచిం

తివా? అఘాతుఁడెవ్వఁడని యెంచితివి? వాఁడు శ్రీరాముని దశరథు ప్రతినిధిగాఁ జూచువాఁడు. అతనిమాట నింతయిన మీఱనివాఁడు. తనయన్న కెట్టిపాటుగలిగెనన్న వెంజెందికందికఁడా? వాఁడు దశరథునికొడుకేయైన, నినుఁదల్లిగాభావించునా? నీపాపపుమోము మరలఁజూచునా? అయ్యో! ఈ సుకుమారులకు నారచీరలివ్వ నీచేతు లెట్లాడెను?

దశ — హా! కైకా! రామునికి నీవు తపసివేషము గోరితివిగాక, సీతకు లక్ష్మణునకుఁ గోరితివా? లోకవిదిత పాతివ్రత్యవిఖ్యాతినై, పుణ్యగుణోపేతయై, యనవరత సద్వ్రత సమేతయై, తగు సీతకా యిచ్చితివి నీనారచీరలు? తెమ్ము. నా మణిభూషణ సందోహము. ఇల్లంతయు నూడ్చితెమ్ము. సీతా! కోమలసుఖకంజాతా! సుగుణ వ్రాతా! కొమ్మీ భూషణములు. పారవేయుమా నారచీరల (తానే పారవేయును).

లక్ష్మ — జనకా! నాకివియే యుండనిమ్ము.

రాము — తల్లిదండ్రులారా! మాకెంక నాజ్ఞయిండు. జనకా! ఈకైకేయిమాతను మీరు నిరాదరణ మొనర్పరాదు. నాకహితకార్య మీమె యేమియు నొనర్పలేదు. ఆయమ నొక్కింతయు నోనాడవలదని ప్రార్థించుచున్నాను. ఈకౌసల్యాసుమిత్రా దేవులు పుత్రులు దండలేకుండుటఁజేసి వగచుచుందురు. వారలచింత వారింపవలయు నింపు భరతుఁడేతెంచిన మానాఁడీవాదముల వచింపుము. రాజ్యము గైకొనుటకు వాఁడేమైన సంకోచించిన మనఃపూర్వకముగ నే నొసఁగెదననియుఁ బరిపాలింపవలయు ననియు వచింపుము. అమ్మలారా! మాజనకునిపై నించుకైనఁ బరామరిక తప్పకుండ వలయు. అతఁడు వృద్ధుఁడు. ఈ కత నాకొఱకై చింతఁబూనినాఁడు. మీభక్తి శ్రద్ధల నతనిచింత నుడిపి పాలింపవలయు. భరతునిఁ గరుణింపవలయు. వాఁడు మీయెడలఁ బరమభక్తిపరుఁడు. మా మాఱుగ మీదండనుండువాఁడు. ఇంకానతిండు.

దశ — రామా! అట్లయినఁ బోయెదవా? ఇదియే నీకడచూపని నాకుఁ దోఁచుచున్నది.

రాము — జనకా! ఆమాట లనకుము. మమ్మాశీర్వదించి శుభముగఁ బంపుము. కన్నీరు నింపకుము. ఇదె నమస్కరించువారము. (సీత రామ లక్ష్మణులు నమస్కరింతురు)

దశ — పుత్రా! అయినఁ బోయెదవా? నాయత్నము లేదు.

సీ॥ కులశేఖరుని నిన్ను ఘోరాటవులకు నే
డంపితి నని నన్నుఁ గసరకన్న
కైకపాపముగాక గలుగదు నాపాప
మించుకంతయు నంచు నెంచవన్న

మాటఁజాలమిఁ జేసి మితిమీఱి కలిగినీ
యుమ్మల మని నీవు నమ్మవన్న
సడలించుశోకంబు సాక్షిచాలక యున్న
నేఁజచ్చినపుడైన నెఱుఁగవన్న
తే|గీ|| మగువ నీసీత వన్నుల నేమఱకన్న
చిన్నతమ్మునిఁ గరుణఁ జేఁ బెంపవన్న
మాతలను నన్నుఁదమ్ముల మఱవకన్న
భూరియశమున మఱిపురిఁ జేరవన్న ||

కైకేయిక్రూరపు దలంపున గుణభూషణుఁడవగు నిను ఘోరారణ్యముల పాలు చేసితిఁగాయని నన్నుఁగనలకుము. ప్రాప్తము నెవరు తప్పింపఁజాలుదురు? కటకటా! హంసతూలిక పాన్పుపై నుంచినను, కందువాఱడు లేమేను గులకరాళ్లపై నెట్లుండునో ఎండకన్నెఱుఁగక సౌధములనుండినను గసిగందుమోముఁదమ్మి వర్షాతపముల కెట్లోర్చునో? మెత్తని చిత్రాసనములఁ ద్రొక్కినను ద్రొన్నెత్తుపుబ్బుపదము అరణ్యకంటక శిలా ప్రదేశముల నెట్లు సంచరించునో? నేనేమనియేమి ప్రయోజనము? ఈ సీతాలక్ష్మణులు నీపై మోహమునఁ బాయక చనుదెంచెదరు. వీరిఁజక్కఁగా నరసికొనుము. ఈసీత సుమకోమలి. ఆకానడవుల నెట్లు వర్తింపఁగలదో? అలయకుండఁ గాపాడవలయునుమా. సీతా! నీపతి వెంటఁబోవు పాతివ్రత్యమునకు మెచ్చితి. మీరుపోవు విపినంబుల భీకరమృగములును, రాక్షసుల నెలవులు నుండఁగలవు. నిశ్చయముగాఁ దిరుగాడకుమా. వీరిరువురిలో నొకరు వెంటరాక యెందునుఁ బోకుము.

పృథ్వీవృత్తము.

పురాకృతముదప్పునే పొగులకమ్మ నీకైనయీ
కరాళగతికిన్నమున్గనలకమ్మ యెందైనసా
యరణ్యములనొంటిగా నరుగకమ్మ నిర్భీతిగా
మరాళగమనా మమున్మఱవకమ్మ యోకోడలా ||

కుమారీ! పోయిరమ్మా.

మంథ—(కైకతో) ఇంకమనము పోదమురమ్మా. అప్పుడే నీవేడ్పు మొగము పెట్టితివి. ఏమిచేయుదువో—

(రామ, సీత, లక్ష్మణ— కౌసల్యకు నమస్కరింతురు)

కౌస — రామా! ధీరమానసమున నంతయుఁ బర్యాలోచించి చూచియున్నాను. అన్నా! పోయిరమ్ము. ఈలక్ష్మణుని సీతను సేమఱకుము. వీరనరయు నెడ నెంతశ్రద్ధ యున్ననుఁ దక్కువేయగు. (రామునితల నివిరి యాలింగనము చేసి) రామచంద్రా! దేవతలు, ఖేచరులు, దిక్పాలకులు, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వరులు, పృథివ్యాదిపంచభూతములు, శ్రుతులు, శాంతిదాంతులు, యతులు, నదులు, తరులు, గిరులు, దశదిశలు, సమస్త జీవరాసులు, సప్తాధోలోకముల సప్తోర్ధ్వలోకములనున్న ప్రాణిసందోహము నీకెప్పుడు క్షేమముగలిగింతురుగాక! (చేతికి రక్షగట్టి), రామా! దీనిబాయక రక్షించుకొనుము. అలనాఁడు తనతల్లి దాస్యముఁ దీర్ప నుద్దేశించి సర్వప్రయత్నముల దేవతలజయించి దేవలోకమునుండి యమృతముఁ దెచ్చుట కుద్యమించి మ్రొక్కి యెదుటనిలిచిన గరుత్మంతున కాతని తల్లి యెట్టిదీవనలొసంగెనో యాదీవనలు నీకుఁగలుగనిమ్ము. అజేయుఁడై సర్వాయుధాభేద్యుఁడై సురలఁబాఱఁదోలి సురపురి నాక్రమించియున్న వృత్రాసురుఁజంపు నుపాయము గానక తొల్లి దేవేంద్రుఁడు విష్ణువువలన ననుజ్ఞవడసి స్వసహాయుగ్రుల సమకూర్చికొని ఋషి ప్రముఖులగు దేవతలకు మ్రొక్కి నిలిచి వృత్రుపైఁ బోవుట కనుజ్ఞవేఁడఁగా, నాదేవతలాతని కేమంగళముల నిచ్చిరో యామంగళములు నీకుఁ గానిమ్ము. మఱి బలిదానవనేత దేవేంద్రుని స్వర్గమపహరించి యలఘులీలఁ బాలింపుచుండ, నింద్రుని స్వత్వమింద్రునకుఁ జేర్చునుద్దేశమున జనించిన వామనమూర్తి బలీంద్రు ధరాదాన మడుగఁగోరి యటకుఁబోవ నాతని వేఁడి తనతల్లి యదితికి మ్రొక్కి నిలువఁగా రాజ్యభ్రష్టులై కడుహీనస్థితినున్న యింద్రాదిసంతులఁ గాపాడికొనుచు గహనాంతరసీమల నిరుపేదభంగిఁ గాపురమున్న యాయదితి యా వామనున కెట్టి విజయములఁ గోరెనో యావిజయములు నీకుండనిమ్ము తనూజా! పోయిరమ్ము. లక్ష్మణా!

శా॥ అన్నాలక్ష్మణ నిష్ఠురాటవుల నాహాయెట్లు కాపాడఁగా
నున్నావో రఘురాముఁ గోడలిని నిత్యోత్పాతముల్మ్రన్నిచీ
వున్నావంచుఁదలంపనూఱటయు నాకొక్కింతచూపట్టెనా
కన్నుల్చల్లఁగ వధూతనయభిక్షంబిచ్చి మన్నింపవే॥

నీవు రాముని వెంట నేగెదవను కారణముననగదా యింత ధైర్యము వహించి యున్నాను. నీయన్నను వదినియను నిష్ఠురాటవిల బాధలొందనీక మరలఁ బురముఁ దిఁజేర్చువా నాకునీవ పుత్రపుత్రీదానమిచ్చిన వాఁడవగుదుసుమా. సీతా! ధరణీజాతా!

సీ॥ మితభాషణములాడు సతివౌటనుసొంపు
నింపు నీమాటలాలింపనైతి
మిగులఁజూచిన దృష్టితగులునో యనుభీతిఁ
గన్నులారఁగ నిన్ను గాంచనైతి
చిఱుతసిగ్గున నీవు చేరరాకుండుట
నింపుగా నిన్నుఁ గౌగిలింపనైతి
సుతనుమించిన కూర్మి యతివ యోకోడలా
కడఁగి నీశుశ్రూషఁ గాననైతి

తే॥ గీ॥ బాల నిను నేఁడు గానలఁ ద్రోలుటాయె
నెటుల వేఁగింతునమ్మ త్రోయింతునమ్మ
వంతఁజాలింతునమ్మ తలంతునమ్మ
యెంతునమ్మ ప్రాణముల భరింతునమ్మ॥

చక్రవర్తి కుమారుఁడనియుఁ, జక్రవర్తిపదమునకు రాఁగలవాఁడనియు, నమ్మి జనకుఁడు నిను మారామునకిచ్చెను. ఎల్లప్పుడు నిను గారాముగాఁ బెంచిన మిథిలానాథుఁడు నిన్నఱచేత నిడుకొని కాపాడి తనయట్టివారిఁగా భావించి నినుమాకోడలిఁ జేసెను. అట్టి నిన్ను గుట్టలఁబట్టించి జనకరాజున కెంతయు నపరాధమొనర్చితిమి. ఇప్పుడతని మానసమెట్లుండఁగలదో. విధిబలముచేనైన యీ కార్యమునకు మమ్ముఁ గనలకుమా! నిన్నుఁ బొమ్మనఁజాలను పోవలదనఁజాలను. పరమసుస్వభావమునను, సముచిత సాధ్వీ గుణంబునను, ధీరపతివ్రతవై నీపతివెంటఁ గానలకేగుటయే విహితము, సముచిత సతీగుణ సముపేతయగు నిట్టికోడలు మాదండనుండుటకు నోఁచనైతిమి. మాసంతాప మాదైవమేయెఱుఁగు. ఎట్లును బోవనున్నావు. పోవఁగలవు-పోయెదవు. ఎట్లయినఁ జింతమాన యత్నింపుము. పతివ్రతాతిలకమవగు నీకు నేఁ జెప్పవలసిన ధర్మములేమున్నవి? జనకుండు నిన్ను మావశముచేసినదికల్ల. నాయిరువుర ముద్దు కుమారుల నీవశమిప్పుడు నేఁ జేయుటయథార్థము. వీరలనెట్లరసెదవో. వేళ వేళకు భోజనమిడి వలసిన యుపచారములఁ జేసి యెట్లు రక్షించెదవో, పూజనీయురాలవై మగల సౌఖ్యముగ నీపతితో మఱఁదితో మావీటి కరుదెంచి నాయాశీర్వాదము నెట్లు పడసెదవో. సీతా! మిథిలాపురినుండి తెచ్చితివే ముద్దుచిలుకల వానినెందుంచిపోయెదవు? నీయాకలియైననుమాని వానినిఁ బోషింపుచు వచ్చితివే. అరణ్యముల రామలక్ష్మణుల నట్టిచిలుకలేయని యెంచుమా! అమ్మగో! పొమ్ము. ఈపదునాల్గేండ్లు మమ్ము మఱవకుము. అక్కటా! కాదు మరచిపొమ్ము. (ఏడ్చును).

దశ—హా! నిర్భరము. సతీమణులారా! మీరందఱుఁ బయనముకండు. సుమంత్రా! పురివారినెల్ల నరణ్యమునకుఁ బ్రయాణము గమ్మనుము. చతురంగబలములతో సర్వ సంపదలతో నేనుంబోయెద. ఈపాదూరు భరతుఁడేయేలెడుఁగాక. ఈవిధవయు—

కైక—

మ॥ ధరణీపాలక నేవరంబనుగ సాంద్రఖ్యాతిఁ బాదూరికిన్
భరతున్ బట్టముగట్టవిచ్చితివె నీపాండిత్య మింపాయెనా
వరమీ లేననుమింతయేల సుతుతో బల్కానకున్ బోయెదన్
ఇరవారంగసుఖంబుగామనుఁడు నీయిల్లాండ్రుమీరందఱున్ ॥

రాజేంద్ర! పాదూరికా నీవు భరతునిఁ బట్టముగట్ట వరమిచ్చినది? వరముతే యివ్వనము. నీయాంద్రతో నీవే సుఖముండుము.

దశ—హా! దైవమా!

రామ—జనకా? ఈమాటలేల? సుమిత్రాదేవీ? మాసెలవా?

(రాము-లక్ష్మ-సీత నమస్కరింతురు).

సుమి—తనూజులారా! కోడలా! నేనేమి వచింపఁగలను? అన్నా! లక్ష్మణా!

తే॥ గీ॥ తనర దశరథుఁగా రాముఁదలఁపవన్న
ఎలమి సీత "మాయమ్మ" యంచెంచవన్న
ఆయరణ్య మయోధ్యఁగా నరయవన్న
సుఖము దీపింప మఱినన్నుఁ జూడవన్న ॥

పతివ్రతాతిలకమై శాపానుగ్రహ సామర్థ్యవిరాజితయై యొప్పు కౌసల్యాదేవి మంగళశాసనములుండ మీకేమికొఱఁత.

రామ—కైకేయిమాతా! నీవు మమ్మాశీర్వదింపుము.

దశ—హా! హా! వలదు. వలదు ఇంత యాశీర్వాదమే చాలదా?

కైక—వరములిచ్చువారిం గంటిమి. ఇంత యేడ్చువారిఁజూడము. (నిష్క్ర—9)

అనుబంధము 31

రామ—వసిష్ఠసంయమీంద్రా! మాకనుజ్ఞయా? (రామ, లక్ష్మణ, సీత నమస్కరింతురు)

వసి—రామా! నిన్ను నేనేమాశీర్వదింపఁ గలను? నీవెందున్న నదియే పరమస్థానము. దుష్టనిగ్రహమును, శిష్టానుగ్రహమును, నిర్జరామోద విభూతియు, శాత్రవపక్షకంధర హరణ విఖ్యాతియు, నీకు సిద్ధించుఁగాక.—

రామ—సుమంత్రా! ఇంకఁ బోదమురమ్ము. (రామ-లక్ష్మ-సుమంత్ర నిష్క్ర—9)

ఆంధ్రనాటక పితామహుని దశరథుని పాత్రములు (అం. 2 రం. 3) మదరాసు 1911

దశరథ, కౌసల్య, సుమిత్ర—హా! మా భాగధేయము, మా జీవరత్నము పోయె. (మూర్ఛిల్లుదురు)

[ప్రవేశము: పౌరులు—(తాయి-పౌరక మొదలైనవానితో విధవయు]

అనుబంధము 32

పౌరులు—ఆదుర్జాతి కైకయేది? ఆపలుగాకి మంధరయుండ యెక్కడ? ఆ యవివేకి దశరథుండేండి?

కౌస—పౌరులారా! ఏమి యిట్లువచ్చితిరి?

పౌరు—ఆ మంధర విధపయేది? పలుగాకి కైకయేది? అడచెదము. పొడిచెదము-తాంతెఁ గొట్టెదము. గుండు వేసెదము. పొగకతోఁ గొట్టెదము.

దశ—పౌరులారా! ఆఘోరపాపుండ నిందేయున్నాను.

పౌర—మొత్తు-తన్ను-కొట్టు-చంపు.

1. పౌర—ఈరాజు నేమి చేసి యేమి ప్రయోజనము? వరములిచ్చి మినుకుచున్నాఁడు. కైకను మంధరను పట్టుదము.

2. పౌర—ఏకీ! ఎకీ! వెదకుదము. పట్టుదము. నఱకుదము.

1. పౌర—ఓకీ! ఈగదిలోనికిఁబోయి తల్పులు వేసికొనియున్నారు.

పౌరు—వాకిండ్లు పగులఁగొట్టుఁడు. గోడలు పడఁద్రోయుఁడు. (కలకలము చేయుదురు)

1. పౌర—రావురా యీవాకిండ్లు?

2. పౌర—అయింటికట్లనే యగ్గిపెట్టుఁడు. దగ్ధమైపోవనీ.

1. పౌర—ఇంటిలో నగ్నియెందున్నదో వెదకుఁడు. వెదకుఁడు.

కౌస—పౌరులారా! ఇట్టియరాజకమా? దండించువారెవరులేరా?

పౌర—రాముఁడు పోయినపిదప మాకు రాజెవ్వఁడు. మాటలాడకుము. చిక్కినవారిఁ జంపుదుము. చావఁగొట్టుదుము.

1. పౌర—కొట్టుఁడు. కొట్టుఁడు ఎవ్వత్తెనైననేమి? ఎవ్వడైననేమి?

పునః ప్రవేశము: లక్ష్మణుఁడు—(శీఘ్రముగ.)

లక్ష్మ—పౌరులారా! ఇందేమి చేయుచున్నారు?

పౌరు—ఇదిగో! యగ్ని-ఈయింటికగ్గి పెట్టుచున్నాము.

లక్ష్మ—పొండిక్కడనుండి. ఇంతయాజ్ఞ లేనివారుందురా?
పౌరు—వీఁడేమిరా! మాటలాడుచున్నాఁడు. కొట్టుఁడు కొట్టుఁడు.
లక్ష్మ—దురాత్ములారా! చచ్చితిరి. (విల్లెక్కుపెట్టును).

[పునః ప్ర: (శీఘ్రముగ) రాముఁడు]

రాము—లక్ష్మణా! ఈవిల్లేటికి? పౌరులారా!
పౌర—ఓరీ! రామచంద్రుఁడు మాటలాడుచున్నాఁడురా! వినుఁడు. వినుఁడు. (నమస్కరింతురు.)
రాము—ఏమి సేయుచున్నారు ఇందు?
పౌర—కైకను మంథరను గాల్పఁబోవుచున్నాము.
రాము—ఇట్టి మాతృద్రోహులుగలరా! ఊరకపొండు. రాజుభార్య మీకుఁదల్లి గాదా?
2. పౌర—తల్లియైనను మానము. తండ్రియైనను మానము.
1. పౌర—రామచంద్రునితోనాం యిట్టిమాట లూరకుండుము.
రామ—పౌరులారా! మీకు నమస్కరించెదను.

అనుబంధము 33

పౌర—అయ్యో! అయ్యో! (నమస్కరించి నిష్క్రమింతురు)
రాము—లక్ష్మణా! ఇక్కడనుండియే పోవుదము. అందుఁబోయిన మాయయ్య యున్నాఁడాలస్యమగును.
రామ—(రథముపైనఁ గూర్చుండి) సుమంత్రా! ఇదె మాయయ్య వెనువడి వచ్చుచున్నాఁడు. రథము వేగముగఁబోనిమ్ము. (నిష్క్రి)
దశ—(వెంబడించుచు-కౌసల్యతో సుమిత్రతో).

కం॥ కలుషంబె కాని యనృతమె
బలియని నరకంబె కాని వరములనీయన్
పలవించిపిల్చు జనకుని
యలుకారఁగనింత తిరిగిచూయనియనవే॥

సుమంత్రా! సుమంత్రా! రథమునిల్పుము. సుమంత్రా! (గట్టిగ నరచి) అయ్యో! రథముపోయె. ఏపుణ్యాత్ములైన దాని నిలుపరే. మారాముని నాకిచ్చువారులేరే. ఈసుమంత్రుఁడెట్టి దురాత్ముఁడు! ఎంతవేగముగఁదోలుచున్నాఁడు. రథపుటెక్కెమైనఁగనఁబడదే! అయ్యో! ధూళియైనఁగానరాలేదే! రామా! రామా!

అనుబంధము 34

(మూర్ఛిల్లును(

కౌస, సుమి — హా! నాథా! (శిశిరోపచారములు చేయుదురు)

దశ — కౌసల్యా! రాముఁడుపోయెఁగా? పోయెఁగా మా రాముఁడు?

కౌస — ఈవిధినేమి. యీదుఃఖము పోదమురమ్ము.

దశ — ఎక్కడికి?

కౌస — అదియేగదా కైకయిల్లు?

దశ — కైక! కైక! ఎవ్వరా కైక?

కౌస — హా! దైవమా!

దశ — కైకగదా? తెలిసెను. దానిభవనము కలుషమూలకందము. నీయింటికిఁ బిలుచుకొనిపొమ్ము. (యవనిక పడును)

ద్వితీయాంకము-సమాప్తము.

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

తృతీయాఙ్కము.

ప్రథమరంగము — కైకేయీనగరు.

[ప్రవేశము: మంథర]

మంథ — అబ్బా! ఇప్పటికి నిక్కువముగాఁ జావుదప్పెను. నేనేమి చేసియున్నాను? ఎవ్వరొక్కరు నన్నిట్లేల తిట్టవలయు? నారయేడ్పునమ్మిన కౌసల్యయుండకున్న, లక్ష్మణుఁడు చంపుచుండెనేమో! ఈయూరిదుర్మార్గులో యింటికగ్గి పెట్టవచ్చిరి. ఈ విధవాసుతులందఱు రామునివెంటఁ బోదయిపోయినారని తెలియుటచేఁ నేనుఁ గైకయు వెలికి రానైతిమి. ఏమయిననేమి? కార్యమేమో ముగిసెఁగదా! ఇంకెందుండిన నపాయము. గిరివ్రజపురమునకుఁ బోయెదను. పోవుదమా వలదాయని యోచించుచున్నాను. పాలుఁద్రాగుదునా? పాయసముభుజింతునా? ఇప్పుడే వెడలి పోయిన నెక్కడ మంటయేమో పెట్టినట్లాయను. పాలుద్రావినయట్లాయగును. ఇందే యుండి భరతుఁడు రాజ్యమేలఁగాఁ గైకమ్మతోఁగా సర్వాధికారములు జరుపుచు నన్నుఁ దిట్టుచు వచ్చిన యీయూరివారలపైఁ గసియంతయుఁదీఱ నీవిధవలను విధవాసుతులను బాధించి పీడించి వేధించితినా, పాయసముదిన్నట్లగును. పాలకంటెఁ బాయసమే మేలుగదా? అయిన భరతుఁడేమైనఁ గైకపై విరోధముఁజూపెనా యప్పుడు పాయసముగాదు విషముద్రాగినట్లగును. దీనికేమి చేయవలయు? అట్లేల గును? భరతుఁడేమి మనుష్యుఁడుకాఁడా? వెంపటనొకవేళ సంకటముగలిగినను, నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగాఁ జక్రవర్తిపదముగలిగినందులకు సంతసింపకపోవునా? సంతసించినపుడిట్టి భాగ్యముఁ దనకుఁగలిగినందులకుఁ గైకను మెచ్చుకుండునా? మెచ్చినపుడా కైక యీమంథరాసతీమణియుపాయమే తన్నిట్టి సుస్థితికిఁదెచ్చెనని చెప్పకపోవునా? అప్పుడు నేనెట్టిదాననగుదు! భళీభళీ! ఈలోకమున నెవ్వరుపొందని యుచ్ఛ్రాయపదవి నాకుఁ గలుగుఁగా! భరతుఁడెట్టి రాచకార్యమైనను నాతో నాలోచింపక చేయునా? భరతుఁడేల నేగదా రాజ్యమేలుదాను? అదిగాక భరతునిపై నాకిప్పుడు —ఏదో "మోహ"మందురుగదా? అదిపుట్టియున్నది — పాంచాలువిను ముందఱ

లిచ్చుట నెవ్వరుతీరే? పుట్టియున్నది. నాయభీష్టమునకు భరతునివలన సదుత్తరము గలిగినను గలుగవచ్చు. రూపమునఁ గాకుండినను, బుద్ధిచేత మోహింపఁడా? నేనించుక వయసుచెల్లినదానను. నిజమే అయిన నేమి? ఏప్రొద్దు నెంతపొందుగుండుటయు నెవ్వ రెఱుంగుదురు? కావుననే వానికిఁసంతోషోదంతము నప్పుడే జాబువ్రాసి తెలియఁ జేసియున్నాను. నాయోచనా విశేషమువలనఁ దనకే సౌఖ్యముగలుగ నున్నదని తెలియఁజేసినాను. నాయభీష్ట మొకటి నెఱవేఱినా యింకేమున్నది? భళిరే! ఏకో యింతాయాసముగా నున్నదని నేఁజెప్ప, మాండవియొక చరణమును కైక మఱియొక చరణమును, నొత్తుచుండ భరతచక్రవర్తి యడుగడుగునను "దేవి కట్లున్నది" విచారించుచుండ నాభోగమెంత రాణించును! కానీ! ఊరక ముందుముందే "గొంతెమ్మకోరిక" లెందులకు? జరిగినప్పుడుగదా యనుకొనవలయు? జరిగినప్పుడుగదా ఫలము? ఏలజరుగదు! నేనెంచినంతకంటె నెక్కువగా జరుగును. నాకూఁగిలిగెడు కొడుకేభావిచక్రవర్తి కాకుండునా? అదిగో! కైకవచ్చుచున్నది. మగనియొద్దను సవతియింటికిఁ బోయియుండె. అదియేమిట్టి మోముతో వచ్చుచున్నది? చావునకుఁ బోవుదానివలె నున్నదే!

[ప్ర: కైక—(దుఃఖముతో)]

కైక—మంథరా! ఎంతపాపాత్మురాలవే! నీమాటవిని యెట్టిగతి తెచ్చుకొంటిని!

అనుబంధము 35

నానాథునికిఁ బిచ్చిపట్టియున్నది. కలువరించుఁగాని మనుష్యులపైఁ బ్రజ్ఞలేదు. ఈ ప్రజ్ఞలేనివేళ సయితము కైకవచ్చినదన్నఁ బెదమోముచేసి నను జూడఁడాయె. అయ్యో! ఆసుఖమునందలి శుష్కభావముచూడ నతఁడు జీవించునట్లు లేదు.

మంథ—కైకా! దైవము నీకేమినోరాడించుచున్నాఁడే "మగఁడుచచ్చును. మగఁడు చచ్చునని" మొత్తుకొనుచున్నావు. పెద్దకొమారుఁడు పదునాలుగేండ్లవఱకు గాని యూరికిఁబోయియుండ శుష్కభావముండదా? నేఁడు శుష్కభావముగానుండిన రేపు సగము శుష్కము. మఱునాఁడు పాదశుష్కము. నాలవనాఁడు, ఆరోగ్యమగును—ఎన్ని దినములుండఁగలదు?

కైక—మంథరా! అంతయే కాదా? ఏమియు భయము లేదుగదా?

మంథ—భయమేమున్నదే? అదియుండనీ, నీకొడుకు చక్రవర్తియయినంతనె నన్ను మఱువవు కదా?

కైక—అదియుండనీ, మంథరా! రాముఁడెట్టి మహనీయుఁడే! చంపవచ్చిన లక్ష్మణునకు బుద్ధిచెప్పెను. ఎవరివలనను మరలని పౌరుల మరలించి మముఁదప్పించెను. ఇట్టి వానికెట్టి యపకారమెంచితి!

మంథ—కైకా! నీవు పాలుద్రావ నేరవుగదే. దీనినంతయు నమ్మితివా? రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు, కౌసల్య, పురజనులు, మాటలాడుకొని నీయెదుట నిట్టి నాటకమాడి రాముఁడెంత సంభావితుఁడుగా యని నమ్మి నీవు కరుణింపఁజేసిన కుహకముగదా?

కైక—మంథరా! అట్లనా? అంతయేయుండునా?

మంథ—అంతగాకింకెంత? లక్ష్మణుఁడు దశరథునిఁదిట్టువాఁడా? తిట్టెఁబో, అంత కోపము, అంతధర్మశాస్త్రవాదము గలవాఁడు, రామునిమాటనే చచ్చినట్టూరకుండుట స్వభావోక్తియగునా? దశరథుఁడుచెప్పినను, కౌసల్య బెదరించినను, లక్ష్మణుఁడుధనువెత్తినను, మానని పౌరులు రాముని యొక్కమాటకే, కుదురుకొనుట స్వభావోక్తియా? రాముఁడంతయే మొనర్చియున్నాఁడు? ఈయతిశయోక్తివలననే సంవిధానమేర్పడుఁగదా? అదిగాక రథమునెక్కి పోయిన రామలక్ష్మణులు మరల నెట్లు వచ్చిరి?

కైక—మంథరా! ఇప్పుడొప్పితిని. నీవెంత గుఱుతించినావే! ఎంతయుపాయమే!

మంథ—నాయుపాయమిప్పుడేమి? భరతుఁడు రాజ్యమేలునప్పుడు కనుగొందువు.

కైక—భరతుఁడన్న జ్ఞాపకముగలిగె. వసిష్ఠుఁడేమి యిట్లాడెను? భరతుఁడు రాజ్యమొల్లఁడఁట. నాముఖమునైనఁజూడఁడఁట. ఇట్లగునా?

మంథ—తొల్లిఁగొంచమట్లనే జరుగవచ్చును. "తల్లి క్రూరకృత్యమున రాజ్యము సంపాదించినంతనే కొంకులేక రాజ్యమేలెడుఁగా భరతుఁడు" అని జనులందురను భయమున నట్లే చేయవలయు. నానాఁటనదియే చక్కఁబడును.

కైక—ఎట్టియుక్తియున్నదే నీమాటల? నీవు నాకుఁజెల్లెలవు. (కౌఁగిలించును).

మంథ—చెల్లెలనుము. కోడలనుము. దయమాత్రముండనిమ్ము.

కైక—మంథరా! మఱియొకమాట. కౌసల్యకేటికే నీపైనభిమానము నీవు నిర్దోషివనెను.

మంథ—అందునను మోసమే. నీవునాస్వాధీనమనియెంచి నన్ను స్తోత్రముచేసిన నేనుబ్బి తనకు మేలొనర్పవలెనని యుక్తి. ఇట్టికుండల నేనెందఱినో చూచినాను. ముందు యోచనలు మిక్కిలిగానున్నవి. పోదమురమ్ము. (నిష్క్రి)

తృతీయాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

కౌసల్యయిల్లు

[ప్ర: దశరథుఁడు(పండుకొని) సుమిత్ర, కౌసల్య వసిష్ఠుఁడు (ప్రక్కన).

వసి—నేఁడు కొంచెము గుణముగనున్నదా?

దశ—ఏఁడుదినములైనదా నేనిద్రించి?

వసి—రాజచంద్రా! ఈయేఁడుదినములనుండి నీకు శరీరముపై నించుకైన స్మరణయుండ లేదు. నేఁడు తెలివిగలిగినందులకు సంతసించితి.

దశ—సంయమీంద్రా! ఇంకేటిసంతోషము? మనసున దావాగ్ని పుట్టియున్నది. దహించుచున్నది. పాపాత్ముఁడనైనందున నాతెలివిలేని సమయమునఁ జావనైతి. క్రొత్తక్రొత్తగఁ దెఱలు తెఱలై యుద్భవించు దుఃఖమున మరల మరలఁ గల్లికల్లి మృతిఁజెందఁగదా యీతెలివి వచ్చె.

వసి—రాజేంద్రా! చింతింపను యోచనీయములైన విషయము లనేకములున్నవి. రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోయినరాత్రియే నీకుమతిదప్పె. నీసమ్మతి వడయక యేకార్యము చేయుటకులేక యూరకున్నాను.

దశ—హా! ఋషివర్యా! నీవలన నెట్టిమాటవింటిని! రాముఁడరణ్యమునకుఁ బోయెనా నేనమ్మను. పొఱపడితిరి. ఇందే యూరనుండవలయు. విచారింపుఁడు.

వసి—అయ్యో! యేమిచేయవచ్చును?

దశ—అదిగో! రాముఁడిక్కడకేవచ్చెను. రామా! చూడుమా! నిన్నుఁదలు నరణ్యమునకుఁ బోయినాఁడందురు. ఇటురమ్ము. ఏలదూరముపోయెదవు? ఇంకేలయోచన? వరములడిగిన కైక మృతిఁబొందె. ఇంకేమటంకము. పట్టముగట్టికొమ్ము.

వసి-కౌస, సుమిత్ర — హా! మరలఁ గలిగెనే మతివిభ్రమము.

దశ—మతివిభ్రమము! నాకెక్కడిదే మతివిభ్రమము. కైకచచ్చుట యబద్ధమా! రామా! నీవైన వీరికిఁ జెప్పుము.

వసి—హా! శ్రీహరీ!

దశ—శ్రీహరీ! శ్రీహరీ! ఏమి శ్రీహరీ? రామా! చూడుమా వీరల్ల "శ్రీహరీ" యనుచున్నారు. కౌసల్యా! కైకేయిశవము దహింపఁబడెనా?

వసి—ఇప్పుడు తొందరపెట్టకుఁడు. తర్వాత కార్యాలోచన చేయుదము.

దశ—కార్యాలోచనములు? కార్యాలోచనములేమి? రామునకుఁ బట్టముగట్టుటకంటెఁ గార్యమేమి? రామా! పోయిస్నానముచేసిరమ్ము. ఆనారచీరలు విడువుము. (మెల్లఁగా) పొమ్ము-పొమ్ము—(నిద్రించును)

వసి—రాజేంద్రా!

దశ—(ఊరకుండును)

వసి—కొంచెము నిద్రపట్టియున్నది. తెలివిగలిగిన పిదప నడుగుదుఁ. మీకాప్తుఁడైన భరతునిఁ బిలిపింపవలయునా వలదాయని. ఇక్కడికార్యములొక్కటియు వానికిఁ దెలియకున్నవి. అడుగక జాబెట్లువ్రాయుదు?

దశ—(ఊరకుండును).

వసి—ఏమఱికతనిఁ గాచియుండుఁడు. నేఁబోయివత్తును.

దశ—(లేచి) ఆచార్యా! ఏటికిఁ బోయెద విందురమ్ము.

వసి—ఏల రావలయు? నీవుచక్కఁగ మాటలాడుచున్నఁగదా?

దశ—మాటలాడకేమి?

వసి—ఊరక కలవరించుచున్నావే.

దశ—అయ్యో! ఈచింతాగ్ని కాల్ప నిద్రయేలేదే? కలవరమెక్కడిది?

వసి—ఒకమాటడిగెదను. సరియైన యుత్తరమిచ్చిన వచ్చెదను. భరతుఁడెందున్నాఁడు?

దశ—గిరివ్రజపురమున. ఇదేలడిగెదవు?

వసి—అయిన వచ్చెదను. (కూర్చుండి) భరతు నిటకురమ్మని జాబువ్రాయఁగోరి నిన్నడుగవచ్చితి. ఏముత్తర మిచ్చెదవు?

దశ—అయ్యో! వలవదుడుగుమా! ఆదుష్కర్ముని మోమే చూడను.

వసి—అయ్యో! దశరథా! వాఁడొక్కపాపము నెఱుఁగఁడే. ఇట్లేల?

దశ—వాఁడెట్టివాఁడైననేమి? ఎన్నితపములో యెన్ని యజ్ఞములోచేసి లోకైకవీరుఁడగు కుమారుఁ బడసితినే. అట్టివాని ననుఁబాపెనే. బాలఘాతుకియే కిరాతకనంజాతియే, యట్టికైక కన్నవాని ముఖముఁజూతునా? చూచినప్పుడే నాప్రాణములఁ బాసెద.

కౌస—నాథా! అయినదయినది. ఈకార్పణ్యమున నేమిప్రయోజనము? మనదుష్కాలమునకుఁ గైక కట్టిబుద్ధిపుట్టెఁగాక మొదటినుండి దానిగుణము తెలియనివారమా? దానిక్షమింపుము. అది కడుఁగటకట పడుచున్నది. ఎన్నిమాఱులో వచ్చియుండెను. దానిదుఃఖముఁ జూడఁజాల. ఇప్పుడే పిలువఁబంపెద. కరుణింపుమా.

దశ—అయ్యో! వలదు. వలదు. ఆపతిఘాతుకిని నేఁ జూడను. కౌసల్యా! నేనింకను గొన్నిదినములు జీవించియుండఁ గోరిన నీపని వలదు.

కౌస—నాథా! నాథా!

దశ—(ఊరకుండును).

కౌస—మరల మూర్ఛగలిగెంగదా?

దశ—రామా! రామా! ఇందేలపండుకొంటివి? (జోకొట్టి) పండుకొనుము. పండుకొనుము. నిద్రపొమ్ము. అయ్యో! ఈపదునాల్గేండ్లరణ్యముల నెట్లుంటివి? అయ్యో! నీకాలుసేతులెట్లు కాయలుగాచియున్నవి. నిన్ను మరల నేఁ జూడననియెంచియుంటిసుమా? నీముద్దుమోము మరలఁజూడలభించెఁగా! పండుకొనుము. లేవకుము. ఆకైక మిమ్మెంతబాధపెట్టెను. సీతా! ఏల నిలుచుకొనియున్నావు? కూర్చుండుము. లక్ష్మణా! కూర్చుండుము. ఏనేచేయుదమా రామా నీపట్టాభిషేకము? నీవు పోయితివి. భరతుఁడుచచ్చెను. ఈపదునాల్గేండ్లు వసిష్ఠుఁడే రాజ్యమేలుచుండె. సీతా! ఈమధ్యనా నీవీకొడుకుంగనినది? తెమ్మామనుమని. (ఎత్తుకొని ముద్దాడి) ఆ కోడళ్లవాఁడా? ఎట్టిముద్దుమనుమఁడు. రామునిపోలిక తీసికొనియుండ నున్నాఁడే. సీతా! ఈసుకుమారు నరణ్యమునఁగంటివే నీకానుపెవ్వరు చేసిరి? ఉపచారము లెవ్వరు చేసిరి?

కౌస—సుమిత్రా! నా నాథుఁడీయజ్ఞానస్థితినైన, మనుమని ముద్దాడుచున్నాఁడే, ఈ భాగ్యమైన నాకు లేదే.

దశ—"అజ్ఞానస్థితి" ఏటికే? కౌసల్యా! చూడుమీమనుమఁడెంత ముద్దుగారుచున్నాడు. నీకేమిజాడ్యము ముద్దాడకున్నావు? అయ్యా! నీవేరేమి? ఆ కోడళ్లయ్యు నీకేఁకను మాటలురావా?

కౌస-
సుమి- } హా! దైవమా! హా! నాథా!

దశ—కౌసల్యా! ఇంతవఱకు నేనేమిమాటలాడితినో యెఱుఁగ. నాకాయాసము మిక్కిలిగానున్నది. నేబ్రతుకనుసుమా?

కౌస—హా! నాథా! అట్లేలమాటలాడెదు? నీకేమయినది!

దశ—కౌసల్యా! సుమిత్రా! నేనిదివఱకు మీకుఁ జెప్పని రహస్యఁజెప్పెదను. నాకా యసురులతోడి యుద్ధమునకుఁ బోవకముందు ఘోరశాపముగలిగె. అదియింత వఱకు స్మరణకు రాదయ్యె.

కవిరాజవిరాజితము.

సరయుకుఁ బొంతనొకానొక రాతిరి సామజబుద్ధి ధరాసురునా
శరమున జంపితి దాని నెఱింగి వెసన్ దలిదండ్రులు వచ్చి దు
స్తరమగు పుత్రవియోగము గాంచి సుతా సుత యంచుఁ దపించుచు దు
ర్మరణము నొందు మటంచు శపించిరి మానునె తాపసశాపమిలన్ ॥

కౌస — నాథా! నీకలవరపుమాటలలోనే నిన్న నే. యీపాపవృత్తాంతము వింటిమి.
దశ — వింటిరా! ఆశాపఫలమనుభవింపక తీఱునా? ఇంకఁ గొన్నిగడియలకే నాయుఃత్య మున్నట్లున్నది.
వసి — ఇట్లేలందువు? నీకంటెం గష్టములను భవించిన వారులేరా? ఇదిగో! కైకేయి వచ్చుచున్నది. ఊఱడిల్లుము.

[ప్ర: కైక — (దీనభావమున)].

కైక — హా! నాథా! నన్నేలయిట్లు నిరాదరణచేసెదవు? నేనెట్లు భరింపఁగలను.
దశ — హా! హా! కైకా! కైకా! అయ్యో! కుమారా! రామా! (మోహముద్రితుఁడై) నిన్నెట్టియిడుములపాలు చేసితిని. నీకుఁ బగదాయనైతి. మృత్యుదేవతకు వరము లిచ్చితి. నీపాలి యమకింకరుఁడనైతి.

స్రగ్ధర.

నాకేలాకక్కు నాయున్నతగుణమణి యానవ్యకందర్పుఁడయ్యో
కీకారణ్యాంబులం జిక్కితివె తనయ నీకీడు చింతించి నిన్నున్
బోకార్పంగంటి నెంతో పొగిలితి నింక నేఁ బోయెద న్నిన్నుఁ జూడన్
గైకా నీ కైక దా నాకలుషహరుని నాకామునిం గోలుపోతిన్

అయ్యో! ఇట్లవునని యెఱుంగఁగదా? అక్కటకటా! నామరణమువేళ నాముద్దులాఁడు, నా మోహపుఁబట్టి, నాకులభూషణుండు, నామన్మథమన్మథుఁడు, నా వేలుపుమొదవు, నాపూర్ణచంద్రుఁడు, నావంశాభరణము, నాతరుణార్కుఁడు, నానోముఫలము, ననుగన్నతండ్రి, నాధనము, నానిధానము, నాశిఖరముఁ నాచూళికాభరణము, నాకమనీయావగ్యపము, నాచింతామణి, నాదైవము, నాసుకృతవిశేషము, నాజీవరత్నము, నాయనుంగుపాపఁడు నాదండనుండుటకు నోఁచనైతి. గదా? రామా!

సూర్యకుల కలశపారాంనిధిసోమా! నిన్నెంతలయించితి. ఎట్టినిష్ఠురాటవులకుఁబంచితి. ఎంతక్రూరకృత్యమొనరించితి. కుమారా! నీవీపురికి మరల వచ్చినపిదప నన్నుక్షమింపవలయు సుమా? అప్పుడు వేఁడికొనుటను నేనుండఁగలవాఁడఁగాను. ఇప్పుడే బ్రతికియుండఁగనే విన్నవించెద. ఎట్టిక్రూరాత్ముఁడనైనను, నెట్టి భీకరశాత్రవుఁడనైనను. దండ్రినగుదుఁగదా? నిష్కారుణ్యముగ నిన్ను భయంకరాటవులకుఁ బంచి నిర్లజ్జను నాప్రాణలతకుఁ గుఠారమెత్తిన యీకిరాతకవిధవనే, నీవెగ్గులాడ నైతివే. ననుక్షమింపవా? శుద్ధుఁడవై, సత్యపాశాబద్ధుఁడవై వృద్ధుఁడవైన నన్ను క్షమింపవా?

లయగ్రాహి.

మందమతినై మదనసుందరునినాకొలపుఁ
జందురుని నందమగునందనుని నిన్నున్
డెందమున నింతయునుఁ గొందలము లేక వను
లందు ధరణీధరములందు వసియింపన్
వందారఁగఁ బంచి వెతఁగంది దిగులొంది బెగ్గఁ
గొంది వడఁగంది మదిఁగుందితిఁ గుమారా
సుందరతఁ జిందునరవిందములఁ జందురుని
నిందుగను నీముఖము నిఁకెందుఁగను గొందున్ ॥

అయ్యో! ఏమిక్షమించి యేమిప్రయోజనము? నీముద్దుమోము మరలఁజూడఁజాలఁగదా? అక్కటా! నీవా పాదువిపినములకుఁబోవునాఁడు నాతోమాటలాడితివే, అదియే కడమాటాయెఁగా? నాకునమస్కరించితివే అదియె తుదనమస్కారమా? నన్నాశ్లేషించితివే అదియె యంత్యాశ్లేషమా? నీవురథమెక్కి పోవ వెనువదలిచూచితివే యదియొకడచూపా? అక్కటా! ఎట్లుభరింతు.

సీ॥ వనికేగునాఁ డడుగ్గనకా యనుచుఁబిల్చి
తదియయో కడపిలుపాయెనాకు
ఆకైకయింట నిన్నాలింగనము సేయు
టదియయో కడసారియాయెనాకు
ఆనాఁడు నీవదనారవిందము చూచు
టదియయో కడచూపెయాయెనాకు

అలనాఁడు నీవు నన్నడలకుమని యంటి
వదియేమొ యొకడమాటాయె నాకు
తే॥ గీ॥ ఎటు భరింతుఁ దరియింతు నిలజరింతు
నుసురుచాలింతుఁ బలవింతు నుమ్మలింతుఁ
గడఁగి వేగింతుఁ దుదఁ గాంతుఁ గలవరింతుఁ
గృతము గణియింతు రఘురామ రిపువిరామ॥

ఆ సీతాస్వయంవరమునాఁడు లోకము వారందఱు నిను మెచ్చి మెచ్చి పొగడుచుండఁ గన్నానందముగ వింటినే. ఇట్టి కీర్తివంతున కిట్టి వంశభూషణునకుఁ బట్టముగట్టక నారాజ్య మేలయని యెంచితినే. ఎంచియు మఱచితినే. మరణసూచకమగు దుస్వప్నము వచ్చి పఱకుఁ దలంపనైతినే. భరతుఁ డిందున్నప్పుడే యీ స్వప్నము రాఁగూడదా? నా విధి నన్నింత చేసెను! అయ్యో! తాపసులే. శతవృద్ధులే. అట్టివారి యేకపుత్రుని నిరపరాధుని నా పాపపుబాణమునఁ జంపితినే. నాకు నలుగురు కొడుకులుండియు వారిలో నొకని నరణ్యమునకుఁ బంపుట కిట్లు పరితపింతునే. ఆ యేకపుత్రునిఁ గోల్పోయి యా వృద్ధాంధ దంపతు లెంత నొచ్చిరో. ఎంత కటకటపడిరో. ఎంత తపించిరో. అటుంతప్తులైన వారిచ్చిన శాపము నాకుఁ దప్పునా? నిర్దగ్ధము చేయదా?

క్రౌంచపదము.

దానవభీమా-తారకనామా-ధరణివర వినుత దశరథ రామా
దీనసురాగా-ధీగుణయోగా-త్రిదశవర సుత విదిత బహుభోగా
మానవవీరా-మారశరీరా-మురరిపు మహిధర మదపవిధారా
భానుసమతేజా-పాలితరాజా-బహుళసుగుణయుత-వరితధరాజా॥

హా! సీతా! ఇందుఁ గల సర్వైశ్వర్యములమాని నీపతి వెంటఁ బోయితివిగా.

సుగంధి॥ ఈడు లేని సాధ్వి నీవు హీనభంగి నీపతిన్
గూడి రాజ్యభోగ మొందఁ గోరియుంటిఁ గాదె యో
పాడు కాన నెట్లు నీ వపార దుఃఖ మొందెదో
కోడలా నినుం దలంపఁ గుందుమానదయ్యయో॥

రామా! భరతు నటుఁగంటఁ జూడకుము. వాఁడు నిరపరాధియ కానోపు. ఈ పతకము చేయిద మీయాజ్ఞాతిథ కాక వాఁడు పాపరహితుఁడుగా నుండనోపునుమా. కానిక్షమింపుము.

అనుబంధము 36

రామా! రామా! రామా! (చచ్చును).

కౌస — నాథా! రాముఁడు నీకుఁ జెప్పెడా మమ్ము నేడింపుమని? ఇదియా యేడించుటయా! ఏలమాట్లాడవు? (చూచి) హా! నాథా! (పడును)

సుమి- } (చూచి) హా! ప్రాణేశా!
కైక- } (పైఁబడుదురు)

వసి — ఏమి! ఏమి! ఏమి!

కౌస — ఇంకేమి? నిర్దయస్వాంతుఁడై మాపతి మముఁ బాసిపోయె.

వసి — హా హా హా హా హా! హరి హరీ! (లోనికిఁబోవును).

అనుబంధము 37

కౌస — నాథా! మమ్మునిట్లనాథలఁ జేసిపోయితివే. మాపైనింత కరుణఁ గలుగదయ్యెనే. ప్రాణేశా! మేమెందుఁ జేరువారము! మమ్ము నెవ్వరు మాటాడించెదరు? రాముఁడు నాకు లేకపోయినను, నీవు ప్రేమ చేసి కాలము గడపెదనని యెంచియుంటినే. ఆపుణ్యము నాకు లేదయ్యెనే. ప్రాణకాంతా! "రామా! రమ్ము కూర్చుండుము. పండు కొనుము". అని కలవరించుచు నైన నింకఁ గొన్నియేండ్లుండ నైతివే. నీవు కొంతదుఃఖ మనుభవించి కన్నులుమూసితివి. మాకుఁగదా పడరాని పాట్లుగలిగె! నీవు సత్యసంధుఁడవని ప్రతిజ్ఞ నెఱపి జగములఁ గీర్తిఁగంటివి. రాముఁడు జనకునాజ్ఞ నెఱవేర్చిన కీర్తిఁగనియె. దుఃఖములన్నియు మాకుఁగలిగించితివి. అయ్యో! సత్యమునకై కొడుకుం గానలకంపితివి. సత్యమునకై మరణముఁ దెచ్చుకొంటివి. సత్యమా! సత్యమా! హా! నాథా! (మూర్ఛిల్లును)

అనుబంధము 38

కైక — హా! నాథా! ఇట్లవునని కలనైన నెంచనైతినే. ఏమిప్రాప్తిఁ దెచ్చికొంటిని. ప్రాణేశా! ననుఁ గన్నెత్తిచూడుము. నాకువరములు వలదు. ఇంకడుగను. ఏవరములును వలదు. రాముని బిలువఁబంపుము.

కౌస — కైకా! మావలె నీవేలయేడ్చెదవమ్మా సంతోషింపక? నీకొడుకునకుఁ బట్టము గోరికదా యింతకార్యముఁ జేసితివి? నీయపరాధమునకు ఫలము నీతోడ మమ్ము విధవలఁజేసితివే. అమ్మా! నీకేమికొఱఁత. కొడుకున్నాఁడు. చక్రవర్తియయ్యెడు. నాకుఁ గొడుకులేడే. నానాథుండు పోయెనే. హా! నాథా! నాథా!

సుమి — ప్రాణేశా! ననుఁజూచినప్పుడంతయు నాకు సుమిత్రనామము కడుసార్థకమనుచుంటివే. "సుమిత్రా" యని నన్నెవ్వరింకఁ బిలుచువారు? కైకా! ఇంక సర్వసుఖము లనుభవింపుము. నేనేమి తప్పొనర్చితినే? నన్ననాథఁగాఁ జేసితివి.

వసి — (వచ్చి) రాజదేవులారా! ఇంకేమి ప్రయోజనము? మీరెంత శోకించినను దశరథుఁడు రాఁగలఁడా? ఊఱడిల్లుఁడు.

కౌస — అయ్యో! మాదశరథుఁడింకెక్కడనున్నాఁడు. ప్రాణేశా! నీముద్దుకుమారుఁడు రాముఁడరుదెంచినాఁడు. చూడుమా.

వసి — చూచి భరింపఁజాలను.

అనుబంధము 39

తృతీయాంకము సమాప్తము.

శ్రీ

పాదుకా పట్టాభిషేకము.

చతుర్థాఙ్కము-ప్రథమరంగము.

బాట (దారి).

[ప్ర: భరతుఁడు, శత్రుఘ్నుఁడు (రథముపైన)]

భర — శత్రుఘ్నా ! రథమింత నిలుపుము.

అనుబంధము 40

ఇదె యయోధ్యకొక్కక్రోశమాత్రమున్నది. ఊరుదాఁపునకువచ్చినది. కడుపునఁజేయివెట్టి కలఁచినట్లయ్యెడు. గుండెదిగులయ్యెడు. మరలనైన నీజాబుల యర్థమాలోచింతము

శత్రు — ఇన్నిమారులు చదివితిమే —

భర — ఐననేమాయె ? మరలఁజూతము. ఏమయినఁ దెలియునేమో. (జాబులుదీసి) ఈజాబు మాయయ్య యీచైత్ర శుద్ధ చతుర్థిఁ వ్రాసినాఁడు. నాకు సప్తమినాఁడు ముట్టినది. ఇందేమియు విశేషములులేవు. ఆకస్మికముగా రాముని పట్టాభిషేక మహోత్సవము తలపెట్టినట్లును, నిందులకు దుస్స్వప్నము కారణమనియు వ్రాసినాడు నేను లేకుండుటకు మిక్కిలి చింతిల్లియు శుభదినములు లేనందున విధిలేక పంచమి నాఁడే మహోత్సవము నెఱవేర్చుదు వని వ్రాసినాఁడు. దీననేమున్నది ? ఈ మంథరయు, వసిష్ఠుఁడును వ్రాసినజాబులే యవిదితార్థములు గనున్నవి. మన తండ్రి వ్రాసిన జాబు నాకుముట్టిన యష్టమినాఁడే మంథరజాబును ముట్టెగదా ? అయిన నది దానిచే బంచమినాఁడు వ్రాయఁబడినది. దీనిమరలఁ బర్యాలోచింతము. (చదువును) "చేయు విజ్ఞప్తులు. ఇందు విశేషోదంతములు మెండుగాజరిగినవి. పూర్ణసలితార్థము తెలిసికొనక వానినన్నిటి మీకునివేదించుట యనావశ్యకమని మానితి. అవివాహము మిక్కిలి సంతోషావహములగుటచే ముమ్మందు మీకీజాబుమాత్రము వ్రాసితి. ఎట్టి సంతోషమైనను, స్వల్పదుఃఖముతోఁ జేరిననే యానందజనకము. బుద్ధిశాలు రాదుఃఖమును మఱచి సంతోషమునే గ్రహింతురు. మీరు సుధీశాలురేకదా ? మీసంతోషమునకు నేనేకారణభూతనౌటచే నేనే ముందీజాబువ్రాసి యున్నాను. మీరిప్పుడేమి యుఁద్వరపడి రావలసిన యవశ్యకములేదు. ఎంత యాలస్యముచేసిన నంతమేలు. కార్యసాధకమునునగు. ఇట్లు. మంథర"

ఇంతయైనను దీనియర్థము తెలియదుగదా? సంతోషమేమో, చింతయేమో తెలియకున్నది. నాఁటినుండి యీవృత్తాంతమే తెలియక పరితపింప శుద్ధ త్రయోదశినాఁడు వసిష్ఠులు వ్రాసినజాబు మొన్నపూర్ణిమనాఁడు వచ్చెనుగదా? దానిఁదిలకింతము. "రాముపట్టాభిషేకము నిల్చియున్నది. ఈజాబందినతోడనే యతిశీఘ్రముగ నీవు రావలయు. మనోవేగమున నీవువచ్చినను, నింకను నాలస్యమేయగు. ఇందు జరిగియుండు సందర్భము లెన్ని గ్రంథములు వ్రాసినను దీఱదు. అవి క్షేమవార్తలనుటయును, దుఃఖవార్తలనుటయును, నీచేనున్నది. ఈజాబు తెచ్చినవారి నేవృత్తాంతము నీవడుగ వలదు. నీవేమడిగినను మూకభావము వహించియుండ వలయునని వీరికి గట్టికట్టడ చేయఁబడినది. నీవింకను వచ్చువఱకు నిక్కడియుదంతము నీకుఁ దెలియ గూడదనియుఁ దెలిసినను బ్రయోజనములు కావనియు నిర్ణయింపఁబడియున్నది. ఈజాబువచ్చిన మూఁడవనాఁడు, తుదకు నాల్గవనాఁడు, నీవయోధ్యకుఁ జేరకున్న నీవు దశరథునిఁ జూడఁగలవనుట నిష్ఫలము. ఇది గురువు నాజ్ఞగా భావింపుము"

ఇందు శ్రీకారముగాని కుశలోదంతముగాని తుదకాశీర్వాదములైన వ్రాయలేదు. ఏమందును?

శత్రు — భరతా? ఎన్నిమార్గములో చింతించితిమి. ఏమైన దెలిసెనా? ఇదేమూరు సమీపించె. పోయిన నన్నియు విశదములగుఁగదా?

భర — శత్రుఘ్నా! ఎట్టియుత్పాతములు జరిగియున్నవియో తెలియకున్నదిగదా? మాజనకుని పాదములకు నమస్కరించి యతని గౌఁగిలింగనకు వడయువఱకు, శ్రీరామునిచరణములఁ దాఁకియతని దీవనలు వడయువఱకు, లక్ష్మణుని సౌభ్రాత్రవంతమునువడయువఱకు నాకూఱట కలుగదుగా? శత్రుఘ్నా! చూచితివే యీపురము పాడూరివలెనున్నది. ఈపౌరులంగంటివే. నన్నుఁజూచి కన్నీరునించి మోములావలఁ ద్రిప్పుకొని పోవుచున్నారు. నన్నిట్లేలమాచెదరు. నాకుఁ గళవళ మగుచున్నదిసుమా. ఈసంతాపమునకుఁ గారణము దశరథుఁడో రాముఁడో మఱియెవ్వరో యెఱుఁగఁగదా?

మ॥ పురివారల్ ననుఁగాంచి కన్నులను వాఃపూరంబు నిండంగ సో
దరయూర్వైపున మోముద్రిప్పి చనుచుండంబూహ చేయంగందు
స్తరమా తండ్రియొ రాముఁడో జననులో సౌమిత్రియో సీతయో
పరితాపంబునకుం గతంబు మఱియెవ్వారో యెఱుంగంగదే॥

మ॥ వికచాబ్జాభము ధారుణీశు ముఖముఁ వీక్షింపఁగాఁగల్గునో
సుకృపోదంచితసాధ్వులన్ జననులన్ జూడంగనున్నాఁడనో
యకలంకంబగు రామమోముఁ గనుభాగ్యంబున్నదే యెట్టులా
నాకా వీనుంగవ నెట్టి వార్తవినఁగానున్నాఁడనో సోదరా॥

అనియేల నసుమోమలరి లక్ష్మణుఁడు నాకెదురు రాకున్నాఁడు? రథమింక నిలుపుము. వెనుకకుఁబోదము. క్షేమోదంతములన్నియుఁ దెలిసి మఱలెదము.

శత్రు—ఇట్టి తొట్రుపడి ప్రయోజనమేమి? కైకేయి మాతయిల్లే సమీపమునన్నది. అయోధ్యకే పోవుదమా?

భర—ఎక్కడికైనను బోనిమ్ము. కన్నులు చెవులు మూసికొనియుండెద. "క్షేమ" మను వార్తవినబోటు వచ్చునంతకు నిట్లేయుండెద. అయ్యో! నాపాడుచెవులీనాఁడెట్టి వార్తవినవున్నవో కదా?

శత్రు—అట్లే చేయుదము. కైకేయి మాతయింటికే రథము పోవనిచ్చెదను.

(నిష్క్రమింతురు).

చతుర్థాజ్కము - ద్వితీయరంగము.

కైకేయి యిల్లు.

[ప్ర: కైకేయి (దుఃఖమున)—మంధర.]

మంథర — కైకా! దుఃఖింపకుము. ఏమిచేసినను దశరథుని బడయఁగలవా? వయసు చెల్లినవారిఁ బెండ్లియాడిన కాంతలకంతయు రాఁదగిన గతియే నీకుఁగలిగెను. నీవేమి లోకమున కరుదా?

కైక — మంధరా! నీదుశ్చరితముగదా నన్నీగతికిఁదెచ్చెను. నేనింత తీవలె సౌఖ్యముగనే యుంటినే.

అనుబాధము 41

సీ॥ కలకాముపక్తిఁ గలిగించు నత్యంత
కలుషకృత్యం బాచూఁదలఁపనైతి
శోకార్తవిపినాళి లోకైకవీరుఁడౌ
సుకుమారుఁడే యుంచుఁజూడనైతి
పాపంబుఁ దలపోయు కాపాడు వరముల
కిది ఫలంబగునంచు నెన్ననైతి
నాథుండు సవతులం నాకాళ్లఁబడివేఁడ
నార్ద్రమానసమింత యరయనైతి
తే॥గీ॥ సవతియువసుతులకొన నత్యధమనైతి
ధవునిపాలిటికే బగదాయనైతి
విపులసంకటములఁగుందు విధవనైతి
మంధరా లోకనింద్యనై మనఁగనైతి॥

మంథ — నీకు వ్యసనసమువేళ గనుక నీవేమన్న నూరకుందును. ఓసమ్మా! నాదుశ్చరిత్రముననే నీవు చక్రవర్తిమాతవైయున్నది. నాదుశ్చరితమువలన నీకేమినొప్పవైనదే? నీపతి యింకఁగొన్ని దినములకైనఁ జచ్చియుండఁడో? రాముడాసుఁడై యుండఁదగఁడ నీపట్టి చక్రవర్తియవుటయుఁ, గొన్నిదినములకైనఁ జావనున్న నీపతి యిప్పుడే చచ్చుటయు సరిపోల్చి తులఁదూఁగఁజేయుము. ఏదియెక్కువగునో? అదియొట్టిపతియే?

నిను మెచ్చి వరములిచ్చి నీకు స్వతంత్రముగల వరములడిగిన మాత్రముననే, తాఁ జచ్చుట వలకు నీసుఖమయినను భూపనిపతి యేటిపతియే కీశపతి ? అతఁడుండి యేమి సుఖమనుభవింపనుంటివి? నేను ఖండితవాదినిగానఁ గనలకుము. అతఁడు పోయినదే యిప్పుడు భరతునికి క్షేమము. తండ్రియుండిన భరతుఁడు రాజ్యమేల నొప్పుకొనుచుండెనో లేదో? ఇప్పుడు నిరాటకము. ఇప్పుడో యింకొక క్షణముననో భరతుఁడు రానున్నాఁడు. వానియెదుట నీవిట్లు చింతతో నేడ్చుచుండిన నేమనుకొనును. ఇది యెవ్వఁబోధనయోపని యిట్లు చేసియుండునని యనుకొనఁడా? నీవింత చేసి, నవతులపలనఁ దిట్టుబడి కన్నుండలతో నముఁదిట్టించి పతినిఁ బోవఁగొట్టుకొని యండజీవలనఁ దిట్టుపడుటకా నీవిట్లొనర్చుట? వండి తపిలదించి యాసన నుంచుకొని యనుపానము గలిపి కబళముఁ జేతఁబట్టుకొని నోటికిఁ గొనిపోవునప్పుడు నేలఁ బాఱవేయఁజూచెదవే. అదిగో! రథధ్వానము. భరతుఁడే వచ్చెఁగాఁబోలు. దుఃఖము మానుము. మందహాసముఁ దెచ్చికొనుము. కార్యము సాధింపుము.

[ప్రవేశము: భరతుఁడు శత్రుఘ్నుఁడు.]

భర— } (కైకకు నమస్కరించెదరు)
శత్రు— }

కై—(మందహాసమున) అన్నా! భరతా! లెమ్ము.

భర—మాతా! ఊరంతయుఁ బాడువడియున్నది. ఎట్టి విశేషములుగలిగె? జనకునకు క్షేమమా? తల్లులకందఱికి సౌఖ్యమా? సీతారాములకుఁ బ్రమోదమా? లక్ష్మణునకుఁ గుశలమా? ప్రజలకంతయు నానందమా? రామపట్టాభిషేకమేలనిల్చెను? నీముఖమేటికి స్మితసహితమయ్యె వంతమానదు?

భుజంగప్రయాతము.

క్షమాధీశుఁడమ్మా సుఖంబున్నవాఁడే
సుమిత్రాదిమాత ల్విశుద్ధల్శుభంబే
ప్రమోదంబె రాముండు రామానుజుండున్
సమాఖ్యాతయా సీత సౌఖ్యంబె మాతా॥

కైక—కుమారా! ఈదశరథుఁడు ననుమోసముచేసి నిన్ను వంచించి నిన్ను గిరివ్రజపురమునకుఁ బంపి రాముని పట్టాభిషిక్తుఁ జేయనెంచెను. అల దేవాసురుల యుద్ధమునాఁడు అతఁడు నాకు రెండువరముల నిచ్చియుండె. ఇప్పుడు వానినడిగితి. ఒకటి నీకుఁ

బట్టముగోరితి. మఱియొకటికి రాముఁడాపసవృత్తిం బదునాలుగేండ్లరణ్యమున నుండ వేఁడితి. సీతాలక్ష్మణులతో రాముఁడరణ్యమునకుఁబోయె. ఇప్పటి కేఁడుదినముల క్రిందట దశరథుఁడు మాత్రము కాలధర్మమునొందెను.

భర- } శత్రు } హా! పతిఘాతుకీ! పుత్రఘాతుకీ! (మూర్ఛిల్లుదురు)

మంథ—(తొంగిచూచుచుండును).

భర—(లేచి) హా! పుత్రఘాతుకీ! నీవేలపుట్టితివి? నాకేలతల్లివైతివి? సుకుమారుఁడైన రామునీవడవుల నుండఁగోర నీనోరెట్లాడెను? అక్కటా! నీవు కేకయరాజునకు జనించినదానవా, కటికరాక్షసునకు నీతల్లి నినుఁగనియుండవలెఁగాక? ఇట్టిద్రోహబుద్ధి నీకుండునా? ఏమనవలెనులే? ముగ్ధకుమారుని, నాకులస్వామిని, నాదేవదేవుని, నడవులకుఁబంపి పతినిఁ జంపికొంటివే? దశరథునుపాలిటి మృత్యుదేవతవైతి. ఇట్టిక్రూరకృత్యమొనర్చి చిఱునవ్వుదెచ్చుకొని నాతో మాటలాడనోపితివా? నీవుఁ గొడుకనవుటచే దుర్జాతుఁడనైతి. అపకీర్తిపాలైతిని. కటకటా! ఆరామునిఁబోనిచ్చి నేనురాజ్యమునకు సమ్మతింతునని నమ్మితివా? నీకు జనించినమాత్రాననే నీయట్టి క్రూరమానసము నాకుండునని యెంచితివా? వాని పాదసేవలేని సురరాజ్యమైన నేనాసింతునా? నాజనకునిఁ జంపఁగలదానవని యొక్కనాఁడైన నిన్నెఱుఁగఁగదా? అయ్యయ్యో! తల్లిబిడ్డలకుఁ, దండ్రికొమారులకు, నన్నదమ్ములకెడవుచేసితివిగదే? అక్కటా! ఆజనకుఁడు నన్నెంత తిట్టుకొనుచుఁ బ్రాణములఁ బాసెనో? ఆరామునికి నామైనెంత విసుగుగలిగెనో? లక్ష్మణుఁడింతకెట్లోర్చెనో. ఆపతివ్రతాతిలకము, కౌసల్యకు మోమెట్లుచూపుదు? అయ్యో! ఈజన్మమేటికి? శ్రీహరీ!

శత్రు—భరతా! ఇదిగదా యంతఁ గారణము? ఇప్పుడుం దెలిసెనా? ఇది నీకుజాబు వ్రాసినలక్షణ మిప్పుడైన నెఱుఁగనయ్యెనా? అది సంతోషమఁట! ఇదిస్వల్ప దుఃఖమఁట! స్వల్పదుఃఖము వృత్తాంతము విదితమాయెఁగదా. ఈపలుగాకి, ఈ బాలఘాతుకి, ఈజగజంత, దుర్జాతి! చావుము. (మంథరను జడపట్టి కుస్తుక దొర్లింపను).

మంథ—అయ్యో! అయ్యో! చచ్చితి. చచ్చితి!

శత్రు—(కత్తిపట్టి) ఈదురాత్మురాలినిపొడ—(క్రిక్కపైఁబోవును).

భర—(నిలిపి) శత్రుఘ్నా! ఈకులద్వేషిణిఁ జంపినపాపము మనకేల? ఎట్టిక్రూరమానసమైనను మనతల్లియిదియను మహాపయశము మనకుఁ గలదుగా? ఇదిపతి పుత్రఘాతుకియైనను మనము మాతృఘాతుకులేల కావలయు? మనమెట్లు చేసిన

మఱి శ్రీరాముఁడు ద్రోహులనఁడా? ఆదరించునా? దీనిఁజంపుట రామునికి హితమైన లక్ష్మణుఁడు చంపకుండునని యెంచితివా? ఈదుర్జాతిమ ధర చావనై యున్నది. ఇట్లో చ్ఛందులకై రాముఁడు మఱి నేమనునో?

కైక — హా! దైవమా! (నిష్క్ర-9)

అనుబంధము 42

భర — శత్రుఘ్నా! తరంగతరంగములుగా దుఃఖము గలుగుచున్నదే. హా! జనకా!

(మూర్ఛిల్లును) (యవనిక పడును)

చతుర్థాఙ్కము-తృతీయరంగము.

భ ర తు ని ల్లు.

[ప్ర: భరతుఁడు జాబు చేఁబట్టి]

అనుబంధము 43

సీ॥ మా రాఘవుఁడు లేమి మసనమైతోఁచు నీ
పాపాయుగన్నెత్తి చూడఁగలనె
తలయెత్తరాని నిందలమోచి దుష్కీర్తి
నవనిపైనీకఁ దిరుగాడఁగలనె
కనినయంతనెలోనఁ గటికిశోకమునించు
కైకేయివదనంబుఁ గాంచఁగలనె
పడరానిబన్నముల్ పడినకౌసల్యకీ
పాపపుమోమింకఁజూపఁగలనె

తే. గీ॥ రాముపదసేవమాని నేఁబ్రదుకఁగలనె
వెలయఁభూజాతఁగనకజీవింపఁగలనె
యనుజులక్ష్మణునెడఁబాసిమనఁగఁగలనె
కటకటా శోకజలరాశిఁ గడవఁగలనె॥

హా! దుఃఖము! శ్రీరామునింకెన్నఁడుచూతును? అతఁడు నన్నెట్లు క్షమించును? కరుణింపకున్న నను వులభరింపఁగలనా? అయ్యో! నేనెంత ప్రార్థించినను, జనకాజ్ఞ పాలింపక యతఁడు పురికివచ్చునా? అతఁడు రాకున్న నేనిందుండఁగలనా? అరాముఁడు

అగ్గి జనను రారాముఁడు, పాదచారియై యరణ్యములనుండ నేఁ జతురంతయానములఁ బురమునఁ దిరుగాడుదునా? అతఁడు కందమూలఫలాహారుఁడై యుండ నే భక్ష్యభోజ్యముల స్వీకరింతునా? అతఁడు ధరాతలశయానుఁడై యుండ నేఁ బాన్పులపై శయనింతునా? అతఁడు పర్ణశాలావాసుఁడై యుండ నే సౌధాంతరములనుందునా? అయ్యో! ఎట్టికఠిన మానసకే జనించితి? కటాక్షమాత్రమున ముల్లోకములఁ గలఁపఁజాలు తమ్మునితోఁ జంద్రకాయతసుందర మందస్మిత మాత్రమున నిట్టికైకఁబోలు వారిఁ బనిసేయు దాసీజనములుగా నొనర్చ నేలఁజాలు ప్రియకాంతతోఁ గట్టుబట్టలనిల్చి వనమున కనుజ్ఞయొసఁగ నీదృశ తక్కరినమానసము మెత్తనదయ్యెఁగా! నేనీకైకకేల జనించితి? కౌసల్యకైనను బుట్టనైతినే. ఊరకరణ్యములకుఁ బోవుచుంటినే. అయ్యో! ఇట్టినిర్భాగ్యన కల్గెలయగు? జగదేకమాన్య సుగుణసాకల్యయగు? కౌసల్యకు నాయట్టి కలుషాత్ముఁడు జనించునా? జనలోకావనుఁడై, పూతచరిత్రుఁడైన రాముఁడీ కులతరులమిత్రకు నపయశపాత్రకు, నీచకు కాక కైకకు జనించునా? అయ్యో! ఈకైక యెందుకైనఁ జెడుగాఁడి నారాజుక్కని మేలుకోలకనికదా యిట్టికృత్యము నొనర్చె? ఇదెట్టి విపరీతఫలము గలిగించె! దశరథుఁడన్న నెంతదుఃఖమైనను నాల్గుదినములనుభవించి తిన్నలుమాసె. కౌసల్యయో పతివియోగమునకును బుత్రవియోగమునకును, నిప్పుడు దుఃఖించినను బదునాల్గేండ్ల పిదపనైన సుఖములనుభవింపఁగలదు. సుమిత్రయునట్టిదేయగు. రాముఁడన్న సతితోఁ దమ్మునితోఁ బదునాల్గేండ్లు సౌఖ్యమునఁగనపి గాంగలఁడు ఇందలిదుఃఖములొక్కటియు నెఱుఁగక సౌఖ్యముగ నున్నాఁడు. లక్ష్మణునకన్న, ఆయన్నపాదపద్మములు గొలిచియుండుటకంటె సౌఖ్యమేమున్నది? సీతాదేవియో, పతియందు బద్ధానురాగయై తదేక శేషిత్వ భావమునఁ గలిసియుండుటఁ జీవితయోగము? నాసంగతిగదా పరమసంతాపకరము. కన్నతల్లిశత్రువాయెను. పెద్దతల్లులకును, సీతారామలక్ష్మణులకును నేఁ బగవాఁడనైతిని. అయ్యో! ఎక్కడిపగవాఁడ. పగతుఁడనైనను దనశత్రువును దపసివేషమున నరణ్యములనుండుమని కోరునే! కటికిచండాలుఁడుఁగదా? తండ్రియో నన్నుఁ గలుషాత్ముఁడని యెంచి యట్టి మానసమునసే నను జూతకఁ మాటాతక మనవి వినక మృతిఁబొందె. అతనిఁ బోవఁ గొట్టికొంటి. చచ్చునపుడును దండనుండనైతి. అతని చావుదూచినది చాలక, హృదయము కుమిలించు నతని యుత్తరక్రియలు సేవచేయఁబాల్పడితి. కటకటా! జనకా! నిను నాకెవ్వరిచ్చువారు? ఈదుఃఖాంబుధి నేగతిఁదరియింతు. తలయెత్తుకొని యెంకే భంగిఁజరియింతు? సంతాపము నెక్కుడుపడి భరియింతు? నాప్రాణానిలములనే మాడ్కి హరియింతు? కౌసల్యకు మోమెట్లుచూపుదు. నాప్రాణానిలముల నిప్పుడే పోకార్చువారుగలుగరా సంహారనౌషధము లేభిషగ్వర్యులైన నాకీరా? మారణమంత్రముల నేమంత్రవాదులైన నాపైఁబ్రయోగింపరా? హా! నిష్ఠురము. రామా! రామా! కైకా! కౌసల్యా! జనకా! (మూర్ఛిల్లును).

తురీయరంగము-కౌసల్యనగరు.

[ప్ర: కౌసల్య (దుఃఖించుచుమూర్ఛిల్లి),]

భరత-శత్రుఘ్న-వసిష్ఠులు (ప్రవేశన).

భరత—సంయమీంద్రా! నాచేతఁగాదు. ఇన్ని సంకటములకోర్చితిని. ఇదిశక్తికి మీఱి యున్నది. నేనామెను ముఖముజూపఁ జాల.

వసి—భరతా! ఇట్లయిన నెక్కడికిఁ బోదము. ఊరకరమ్ము. శత్రుఘ్ననకుఁ దెలిసినంత నీకుఁ దెలియదా?

భర—ఋషితిలకా! శత్రుఘ్ననివలెనేఁగానైతినే. మంథరగాత్రకయును కైకగర్భము నుండి వెల్వడిన కాలసర్పమునైతినే.

అనుబంధము 44

కౌస—నాథా రామపట్టాభిషేకము నీవు చూడనోపవన్నను, కైకకిచ్చిన వరమునకై భరతు పట్టాభిషేకమైన నీవు చూడవైతివే.

వసి—రమ్ము. రాకున్న నెట్లుతీర్పును? (ఈడ్చును)

భర—(ముందరికివచ్చి) తల్లి! ఏమూఁడక్షరములు లోకకంటకములై యాచంద్రార్కమపకీర్తిఁగనెనో, ఏమూఁడుకీలుపాతకముల భరించిన నిర్భాగ్యుని సంతానమైక భోగుని గనుటచేఁ గైకగర్భము ఘోరవ్యాళమునకు మనికిపట్టగు గుహాముఖమును, గాల భుజంగ సమాశ్రయమగు ఘోరవల్మీకమును బొందెనో, ఏమూఁడుపాపాక్షరముల వానివలన నీవును, సుమిత్రయును రామాదులును బహుగాని పాల్లుగలిగెనో, ఏమూఁడక్షరముల యర్థము పితృభ్రాతృఘాతుకమని జగముల నెఱిగెనో, ఆదుష్టాక్షరముల భ-ర-త నామము వహించిన క్రూరకర్ముఁడు వీఁడే. అమ్మా! వలసిన శాప మొసఁగుము. తెగదీయుము. దయచూపకుము.

అనుబంధము 45

కౌస—అమ్మా! భరతచక్రవర్తీ! కొడుకును గోడలిని శీకరారణ్యములకుఁబంపి మగనిఁ బోఁగొట్టుకొని గత్యంతరముఁ గానకున్న మేమేడ్వవలయుఁగాక, నీయిష్టానుసారమున గావలసిన వరములడుగఁ గైకయుండ, నీకొనసార్వభౌమపదమబ్బియుండ నీకేల శోకము?

భర — అమ్మా! కౌసల్యాదేవీ! రామలక్ష్మణులఁ బాసి దశరథు లేకుండఁ జేసికొని యపకీర్తిపై తలయెత్తనోపకుండుటఁ బడిపోవ ననియాడుచున్న నాప్రాణములనిప్పుడే తీసితివి. అయినను. నివి యెంతతీఁపులో పాయనేరకున్నాను. అమ్మరో! రాముఁడు కరుణింపకున్నను, లక్ష్మణుఁడు కసలినను, దశరథుఁడు నను దప్పఁదలఁచినను, నాగుణము నీవు గుర్తెఱుఁగుదువుగదాయని నమ్మితి. దైవమున కింతకునుగైనను రాదాయెఁగా? అమ్మా! నిక్కమాడెదను. నీచరణములాన వచించెదను. ఈభూమ్యాకాశములు, దివ్యవాణియుఁ, బంచభూతములు, సూర్యచంద్రబింబులకు సాక్షులౌదురుగాక! తల్లిరో! ఈకైక మానసఘూక వ్యాళపాక యొనర్చిన పాపము నేగిరివ్రజపురమున నుండునప్పుడైన, 'అందుండ నిపుడు పైనున్న మాజనకుఁడీ జాబు వ్రాసినప్పుడైన, నిపుడువచ్చుపోవు ప్రాణములతోఁ దనకులాడుచు జచ్చియుఁ జావక యున్న యీకలుషములకు మూలకందమగు దుర్జాతిమంథర యీజాబు నాకువ్రాసినప్పుడైన, నాలుగు దినములక్రిందట మాతండ్రి పరలోకముచేరిన వృత్తాంతము సయితము నాకుఁదెలుపక యీవసిష్టమునీంద్రుఁడీ కమ్మ పంపినప్పుడైనఁ, బురమంతయు వెలవెలఁబోయి మసనంబు కరణిధూమధామమై యుండిన చందము నేఁజూచినప్పుడైనకి నీపోదు లొక్కరొక్కరు నామోముఁ జూచి చూచి కన్నీరునించి నించి విసికి విసి, పెశమోముల నావలఁబోయినప్పుడైన, శత్రుఘ్నుఁడు రథముదోల నే నేతెంచి దశరథరాజన్యుని రామునికడమాట వినఁజేసిన పాపపునెలవగు కైకయిలు సొచ్చినప్పుడైన, నిన్ని యిడుములఁ గలిగించి పతినిఁజంపియు భయంకర స్మైరగుననహించిన యీపాపిని పాదములకు నే నమస్కరించినప్పుడైన, నాకుఁ దెలిసియుండెనా, పంచమహాపాపములు, బ్రహ్మహింసకులు, మాతృహింసకులు, గన్యావిక్రయులు పోవుపాపములకుఁ బోవువాఁడ. ఇదికల్లయైన, నాకు నరకప్రాప్తి గలుగుఁగాక! నాకుఁగూడు పుట్టకుండుఁగాక! నానోటఁ బురువులుపడి పుచ్చిపోవుఁగాక! శరీరమునఁ గుష్ఠువుగలిగి నాసంధిబంధము లన్నియు వీలఁబడిపోవుఁగాక! అంధత్వమును, బాధిర్యమును నాకొక్కసారియే కలిగి విచారించువారు లేక, యనవుల మన్నదిని దిక్కులేక మృతిఁబొంది నాశవమును వహించువారైన లేక గ్రద్దలపాలగుఁగాక! జననీ! అమేయ మహిమోపేతుఁడై మాకులమున వెనుకటివారికిఁ, నున్నవారికి, బుట్టునున్నవారికి శిఖగోపకుఁడై నిజయశస్సుధాధవళితదిగంతుఁడై, పరసతీసోదరుఁడై, సుగుణఖనియై, తమ్ములనన్నఁ బుత్రులకంటె నెక్కువగా నెవఁడుచూచునో, యెవఁడు గలుగుటఁజేసి కౌసల్యయను పేరు సకలవీరసూసందోహములకు మాతృకయగునో, యెవని యుద్భవము సజ్జనహింసకులును, యజ్ఞయాగధ్వంసకులును నగురాక్షసాది వాంధ సందోహమునకు సూర్యోదయమో, యెవ్వనియపాంగము సజ్జనమానస

చకోరములకుఁ జంద్రికయో, యెవ్వానియీవిపురందరనందనమందార సందోహములఁ దలలు వంచెనో, యెవ్వాని ప్రతాపము ప్రభాకరానల పద్మరాగ ప్రభలఁ బరిహసించెనో, యెవ్వని భ్రుకుటి ధారుణీవరవిదారిభూరికు రాగధాంసైన, ముఖశ్రీహస్తుఁజేసెనో, యట్టియాచకకల్పకధామునకా, సుందరతనుప్రభాకామునకా, దుస్త్రిహప్రథనభీమునకా, తరణికులపాంనిధిసోమునకా, ఘనాయుతకుంజరస్థైమునకా, విచారితసర్వ ప్రకృతిజనక్షేమునకా, భ్రుకుటిమాత్రనిర్జిత పరశ్వధరామునకా, భూసురదత్తగోమహీనరాగ్రామునకా, మహాసుర నికారణభూరి సంగ్రామునకా, నీలమేఘశ్యామునకా, జానకీకామునకా, రామునకా, నేనెగ్గు దలంచుటయా? అమ్మరో! నీవు శపింతువని భయమొందను. ఈప్రాణములఁ దృణప్రాయముగ నెంచెద. ఆపుగండాపదవిధమైన నణుమాత్రముగ నుపేక్షించెద. నేనిటు చెప్పికొనుట భయమువలనఁ గాదు. నీకుఁ బ్రియమునిగాను. మోస మొనర్చుటకుఁ గాదు. ఇచ్చకమునకుఁ గాదు. నీయట్టి సాధ్వీమతల్లి నిరపరాధనైన నన్ను సంశయించెనేయని పాపమున కోర్వలేమి వచించితి. ఇంక వలసిన శాపమొసంగుము. భరించెద.

[ప్రవేశము: కైక (యొక ప్రక్కన)].

శత్రు —మాతా! నేను దశరథుఁడు పట్టాభిషేకముచేయ నెంచినవాఁడనుగాను. మా తల్లి వరముల నడిగి నన్నభిషిక్తుఁజేయఁ గోరదయ్యెఁగదా? నామాట నమ్మవచ్చును. ఈ భరతుఁడయోధ్యవిడిచినది మొదలు నేఁటివఱకు వీనితోడనేయున్నాను. ఈతఁడు నిరపరాధుసుమా!

వసి —కౌసల్యాదేవీ! ఈభరతుఁడు నిష్కళంకుఁడు. వానినమ్మింపుము.

భ —మాతా! నేనిష్కళంకుఁడగాను. ఏపాపమొనరింపకున్నను, గులవిధ్వంసనముగా వించిన యాగోముఖవ్యాఘ్రమును, నావజ్రహృదయను, నాకైకను జనించినపాపమే--

కౌస —(భరతుని నాలింగనముచేసి) కుమారా! భరతా! నీశుద్ధమానసము నెఱుఁగనా? కళవళముఁగన్న సముద్రములోని యల్పమాత్సర్యపైవచ్చు సుఖపరంపరల కోర్వకిట్లాడితి. క్షమింపుము.

అనుబంధము 46

ఆగామువేళ నినువేఱుగాఁజూతునా? నీవే మారాముఁడవింక. అయ్యో! ఆకైకనేల యిట్లాడెదవు? నాకు సంతాపముకలుగదా? చిన్ననాఁటనుండి దాని నెఱుఁగనా? దశరథునిశాపముఫలింప దానికి నేఁడిట్టిబుద్ధిపుట్టెఁగాక, యది యుమ స్వబుద్ధిగాదు. మందర బోధనమేయని తెలియదా?

కైక—(ముందటికివచ్చి కౌసల్యపాదములపైఁబడి) జననీ! స్వబుద్ధికాదని యేలందువు? మంథరచెప్పినమాత్రముననే, నాబుద్ధి పురువుమేసెనా? అమ్మా! మాజననికిమారుగా నీవున్నదానవు. తల్లియెదుటఁబోలె వచించెదను. ఆమంథర నాపాలివిధివోలెఁ బోధించెను. ఎంతబుద్ధితిరిగినను మానకయుపదేశించెను. అప్పటికదియే ప్రియమయ్యె. శివమెత్తిన చందమున శరీరముపైఁబ్రజ్ఞలేక యెట్టివరములడిగితినో, యేమొనర్చితినో, యెఱుఁగను. ఒక్కపాపము వేఱొక్కపాపమునకుఁ దెరువుఁజూపెను. ఒక్కసారి పాపమొనర్చిన కఠినహృదయము దానిమెత్తపఱచు సందర్భములు గలిగినట్లంతయు మఱింత కఠినమగుచువచ్చె. ఇట్లయి యీగతివచ్చితి. నీశాపోపహతిఁ గుందుచున్న నాకుఁ బ్రాయశ్చిత్తములేదు. బిడ్డయేమని కరుణించితివా, నాక్రూరకృత్యముచే నన్యాయములపాలైయున్న రాముశరణము వేఁడఁబోయెదను. అతఁడెట్లొనర్చినను హితమే.

అనుబంధము 47

కౌస—(కైకనుగౌఁగిలించి యేడ్చును).

అందఱు—(ఏడ్చెదరు).

వసి—ఇట్లూరక దుఃఖించిన నేమిప్రయోజనము? ఈకైకయే మనకిప్పుడుపదేశకర్త్రియాయెను. ఇక్కడికార్యములందీర్చి యయోధ్యకుఁజని మనమందఱముఁబోయి రామునుపాసింతము. లెండు.

శత్రు—ఇక్కడి కార్యములేమున్నవి? ఇప్పుడె వెడలుదము.

వసి—దశరథుని పారలౌకికక్రియలు—

అందఱు—హా! దుఃఖము.

భర—సంయమీంద్రా! మాతండ్రిని సుగంధతైలకటాహమున నుంచితిమంటిరే? చూడనైనఁ జూచెదము. కొనిపొమ్మా!

అందఱు—హా! హా! (నిష్క్ర.)

—(చతుర్థాఙ్కము సమాప్తము)—

శ్రీ

పాదుకాపట్టాభిషేకము.

పఞ్చమాఙ్కము-ప్రథమరంగము.

అడవిలోఁబర్ణశాల.

[ప్ర: రాముఁడు-సీత-(రాముఁడు జడలతో)].

రామ—సీతా! చూచితివా? యీచిత్రకూటాద్రి యెంతరమణీయముగానున్నది! ఇట్టి నిదాఘోష్మఖరదినములను మధ్యాహ్నమున నెంతచల్లఁగానున్నది.

సీత—అవును. కడురమణీయముగానున్నది. ఇందెన్నిదినములుండినను తృప్తికలుగదు. ఈఘనాటవుల నీనగాగ్రములఁ జెట్లెంతగొప్పవి. చూడుమా! యీయశ్వత్థవృక్ష మెంత పెద్దదియో.

రామ—ఇదియేటికి? మన మయోధ్యవిడిచిననాఁడు తమసాతీరమున నొక్కయశ్వత్థ వృక్షాంతికముననే విశ్రమించియుండలేదా? అదియేమి తక్కువగానుండెను?

సీత—అయోధ్యాపుర పౌరులందఱును మనమును విశ్రమించియుండినదిగదా? అదియుఁ బెద్దదియే. అయ్యో! ఆరాత్రి యర్ధరాత్రమున మనము పౌరుల కన్నుమఱగించి యేతెంచితిమే. వారెంత దుఃఖించిరో!

రాము—అట్లుచేయకున్న వారు మమ్ము విడుచుచుండిరా? ఇప్పుడు మాటలాడినదేమి? వృక్షములవిషయముగదా? గంగాతీరమున నొకరాత్రి గారచెట్టు నీడనుంటిమే. ఆవృక్షమెట్లుండెను?

సీత—అదియును బెద్దదియే. మఱియెక్కడనో యింకను గొప్పవృక్షముఁ జూచితిమి?

రామ—శృంగిబేరపురమున గుహునితో నున్నప్పుడు చూచినదియేకదా వటవృక్షము.

సీత—అవునవును. ఆవటవృక్షము పాలేకాదా—

రామ—దేనిని లక్ష్మణుఁడు నుపయోగించి జడలుదాల్చినది. సీతా! ఆనాఁడు నీవెంత యేడ్చితివి? ఇప్పుడీజడలతో నేనెట్లున్నాఁడను?

సీత—ఆయనంగుని సంహరించిన పురవైరివలె నున్నాఁడవుగదా?

రామ—అయిన నాకు ఫాలలోచన మేదీ?

సీత—మొన్నఁజూచితి నాఫాలలోచనమును.

కం॥ మాటులఁ గ్రమ్మకుకన్నులఁ
గంటక మొనరించునట్టి కాకాసురునిన్
గెంటింపఁ గనినవేళ
న్గంటిన్ నీఫాలలోచనము ప్రాణేశా॥

నీవు పర్ణశాలనాతొడపైనిద్రించ నన్నుఁ జెనకిన కాకాసురుపై నీవిషీకమైనఁ నపుడు నిక్కముగా నీకు ఫాలలోచనత్వము లవడియుండె.

రామ—నాకుఁ గల్గినకోపమునుఁ బల్కెదవా?

సీత—కోపము నేకాదు. ఆకాకము తనకన్ను నీయస్త్రమునకిచ్చెనో. అదియే నీఫాల లోచనము. అప్పుడే నీవుమూసినది.

రామ—అయిన నీనాపురవైరి కనంగుని సంహరించిన పిదపఁ జేకూరిన గిరిరాజసుతవే.

సీత—ఆమె నేనెట్లగుదు? ఆమె శంకరులో నర్ధాంగిని కాదా?

రామ—నీకర్ధాంగి మేటికి పూర్ణాంగముగా వింతు (కౌఁగలించును).

[ప్రః (శ్రీరఘుగమనమున విల్లెత్తుకొని)-లక్ష్మణుండు].

అనుబంధము 48

నీశాంతగుణమే నిన్నింతపఁడచ్చె. లెమ్ము. పైఁబడియేతెంచు శత్రుస్తోమముఁ జంచి చెండాడుదము. నీవురాకున్న నాకైన నాజ్ఞయిమ్ము.

రామ—నీమాట లేమియుఁ దెలియవు-శత్రుస్తోమ మేది?

లక్ష్మ—అంటుఁజూడుము. ధూళి యెట్లెగయుచున్నదో!

రామ—అవును. దేనిధూళియది?

లక్ష్మ—భరతాది శత్రువర్గము వచ్చుచున్నది.

రామ—నీకెట్లు తెలిసెను?

లక్ష్మ—ఆచెట్టెక్కి చూచితిని. కోవిదారాదిధ్వజము లగపడెను.

రామ—అయిన భరతు నేమిచేయ నెంచితివి?

లక్ష్మ—ఇదె నాబాణము. అదె వాని వక్షఃపీఠి. ఏది కఠినమో చూచెద.

రామ—అట్లేటికి?

లక్ష్మ—నిన్నుఁ గాదని తాఁబట్టముఁ గట్టికొన్నది చాలక, మహాగర్వసంరంభమున మనపై వచ్చుచున్నాఁడుగదా?

రామ — అనుబంధము ·49

లక్ష్మణా! దశరథుని కొడుకవై, నాసోదరుఁడవై, సుమిత్రగన్నవాఁడవై, నీవిట్లాడుట చెల్లునా? ఆభరతుఁడెవ్వఁడని యెంచితివి! నీకంటె నాకుఁగూర్చువాఁడు. నీకంటె వాఁడేమిటఁదక్కువ? నీయట్టి తామసగుణమొక్కటి వానికిఁ గలుగదు గాక పురముచేరి పట్టముల్లక దశరథుపంపున మమ్ముఁబ్రార్థింపఁగ వాఁడిందు వచ్చియుండవలయు?

[ప్ర: భరతుఁడు-శత్రుఘ్నుఁడు-(దూరమున)]

భర — శత్రుఘ్నా! చూచితివే లోకములన్నియుఁ గటాక్షమాత్రమున నేలఁజాలిన భోగి యెట్లున్నాఁడు! సార్వభౌమ సింహాసన పీఠపై సేవాసమవేష్టిత రాజరాజన్యుల మోములఁ గళలు దెచ్చు దివ్యరత్నశోభిత ప్రభామహితంబగు కిరీటము ధరింపఁగల పూజ్యశిరంబెట్లు భూషణ విహీనమైయున్నది. చూచిన నెట్టిమానసమును నీఱుగాక పోవునే!

శా॥ గాత్రంబల్లనఁ జిక్కె దైన్యము సమగ్రంబయ్యె నెమ్మోమునన్
నేత్రంబుల్ముకుళాబ్జసన్నిభములై నిస్సారతం జూపెనో
శత్రుఘ్నా! కనుఁగొన్నమానసము చంచత్కీలలన్ గ్రాఁగదే
శత్రుఘ్నోరరుగాడె వైరులకు నీచందంబు వాటిల్లఁగన్॥

(శత్రుఘ్నునితో నమస్కరించును).

రామ — (భరతు నాలింగనముచేసి) భరతా! కుశలమా? రాజ్యమంతయు సురక్షితమా? ప్రకృతిజనుల బిడ్డలఁబోలె జూచెదవా? రాజాంగములఁ జక్కఁగాఁ గనియున్నావా? సేవకులఁగరుణఁ బాలింతువా? గోదేవ భూదేవులఁ బూజింతువా? వర్ణాశ్రమ ధర్మములఁ బాలింతువా? జారచోరులు లేరుగదా? ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులసామ దాన భేద దండములఁ జక్కఁగా నెఱిఁగితివా? షడ్గుణంబుల గ్రహించి సప్తవ్యసనముల మాని చతుర్దశపాపంబుల వర్జించి పాలితులకు దుఃఖములేకుండఁ గోరుకొనుచు సత్యైకవ్రతుఁడవై ధర్మైకనిష్ఠుఁడవై స్వాసనుఁడవై యున్నాఁడవెకదా? తమ్ముఁడా! నీవేల యిందురావలయు? ఎవ్వానితోనైన నీక్షేమోదంతము మాకుఁ జెప్పిపంపి యుండినఁ జాలదా? అదియేమిట్లు కన్నీరునించెదవు? నాకొఱకు వగచెదవా? లేక నీకొఱకా?

భర — అన్నా! ఎవరికొఱకేల నాకొఱకే వగచెదను.

రామ — తమ్ముఁడా! మనవారందఱికిని సౌఖ్యమేకదా?

మత్త॥ రాజపూజితుఁడల్లతండ్రి ధరావిభుండు సుఖుండెయా
రాజదేవులుతల్లులందఱు రాణనుండెడువారలే
భూజనంబులునిన్నుభక్తినిఁ బూజచేసెదువారెయా
యోజఁగన్నులనీరుగారెడి నయోయిదేటికిసోదరా ॥

భర — హా ! నిర్భరము.

రామ — భరతా ! ఏమినిర్భరము ? నాపాదుచెవులకు నీవాడెట్టివార్తఁజెప్పనున్నావు ?

భర — అన్నా ! ఇంతకువచ్చి సంకోచమేల ?

గీ॥ మనకులాధ్యుండు మనరాజు మనగురుండు
మనసుదైవము మననిధి మనధనంబు
మనదుభాగ్యంబు మనవాసి మనబలంబు
మనసుకృతరాశి మనతండ్రి మనకు లేఁడు॥

[ప్రవేశము: వసిష్ఠుఁడు (దూరమున)].

రామ
లక్ష్మ } హా ! జనకా ! జనకా ! (మూర్ఛిల్లి లేచి).

అనుబంధము 50

రామ — మాతండ్రి మము ముద్దుచేసి పెంచి కాపాడినతండ్రి. సత్యప్రతిజ్ఞుఁడై, కరుణా గుణభూషణుండై చిరరాజ్యమేలినతండ్రి మాకు లేఁడయ్యెఁగా. కటకటా ! ఎట్టి పాపపువార్త—

వసి — రామచంద్రా! సకలతత్త్వవేదివైన నీకిట్టిప్రాకృతభంగి యేలకలిగె? సహింపుము. నీముగ్గురుతల్లులు నినుఁజూచుటకై వచ్చియున్నారు. నీపోటునకు శోకఘూర్ణమాన మానసులైయున్నారు. వారినూఱడింపుము. పోదమురమ్ము.

(నిష్క్ర—)

పంచమాఙ్కము-ద్వితీయరంగము.

అడవియే పర్ణశాల.

[ప్ర: రామ, లక్ష్మణ, భరత, శత్రుఘ్నులు, వసిష్ఠుఁడు, సీత, కైకేయి కౌసల్య, సుమిత్ర, కూర్చుండి భరతుఁడు (జడలతో)].

భ — అగ్రజా ! నమస్కరించి విన్నవింతును. నీవులేని వైకుంఠపదవియైన నొల్లననుట నీవెఱుఁగవా ? నీవభిషేకమున కియ్యకొన్నను విహితమే. ఈరూపముననే నను నీదండనుండ సమ్మతించినను విహితమే.

రామ—భరతా! ఈజడలు నారచీరలు నీకేల? మనజనకుఁడు నినుబట్టమునకు నియమించియుండ నీకు జరుపకున్న దెట్లు?

భర—జనకుని యాజ్ఞ తెలియంగున రాజ్యమే నాయదిగదా? నిశ్చలమానస నేనీకిచ్చుచున్నాఁడనే. ఏల యనుగ్రహింపరాదు?

రామ—పదునాల్గేండ్లరణ్యముల నుండెదనని నేవచించితినే. అసత్యవాదునా?

కైక—రామా! నాకొఱకైకదా నిన్నాజనకుఁడరణ్యములకనుపుట? వరములడుగుటకెల్లో వానివదలుటకును నాకు స్వాతంత్ర్యముగలుగదా? నేనే యిప్పుడు వలదనుచున్నానే. నీకేటికీప్రతిజ్ఞ?

అనుబంధము 51

రామ—జననీ! ఎఱిఁగి యెఱిఁగి యిట్లేలాడెదవు? నాకాజ్ఞయొసగినవాఁడు జనకుఁడు గదా? అతఁడు లేఁడే. అతఁడుండి యీమాటచెప్పియుండిన నెట్లగుచుండెనో కాని యిప్పుడు తొలఁగిన సద్ధర్మము.

కైక—మృతిబొందవలెను నన్ను నానాథుఁడు కన్నెత్తిచూడఁడాయెనే.

భర—అన్నా! మాటిట్లున్నది. దశరథుఁడుగక రాయరాదని యీసంశయము [illegible] జనకుఁడు చచ్చుటయును జాబె నాకున్నాయఁడాయె. నేనేమి చేయుదును? కాని, దశరథుఁడు పిలిపించియుండిన వచ్చుచుంటి నటివికదా? ఆదశరథుఁడేల నిన్నారణ్యముల నుండుమనియె? ఈకైకకైగదా? ఆయమయే యిప్పుడు తనవరములు వలదనుచున్నది. ఇప్పుడు దశరథుఁడున్న నిన్ను రావలదనుచుండెనా? ఉక్తశమింత వినారింపవలదా? నీవెట్లయిన రక్షింపకున్న నేనన్యథాగతియెఱుఁగను. నీవు రాజ్యభారము వహించియున్న నీభృత్యుఁడనై యెట్టికార్యములైన నెఱవేర్పఁజాలుదుఁగాక, తాపసవృత్తినీవీయరణ్యముల నిట్లుండ నెట్టి సంతోషమున నేరాజ్యమేలుదు? ఏయూహట నేనిపృథ్వీభారము వహింతు? కరుణావిశేషమునను, దేహమహత్త్వమునను, నీ క్షత్రప్రతాపముల నైపుణిని, సత్యనిష్ఠఁజేసియుఁ, ప్రభుత్వమహిమంగళశక్తివిశేషములను, లోకములెల్ల నేలఁజాలిన నీవుఁదగుఁగాక యీరాజ్యము నాకు దగునా?

అనుబంధము 52

(కాళ్లుపట్టుకొనిపడును)

రామ—భరతా! (అని కాలువదలించుకొనును)

భర—(చేఁజిక్కిన రాముపాదుకలు పట్టుకొనును).

రామ — నీవింక నిట్లాడిన నాయానగలదు. అవరజా! ప్రీతివిశేషమున మదిదెలియ కిట్లాడెదవుకాక, ముందువెనుకలు యోచింపవే? ఆదశరథుఁడుండిన ననురమ్మని యుండు. నిక్కువమే. ఆయనలేఁడే. ఇట్టిచో నేవచ్చిన రాజ్యలోభుఁడనియుఁ. ప్రభుత్వైక కాముఁడనియు, జనులు కొందఱైన నన్నెంచరే. ప్రాణములనైనఁ బాసెదఁగాక నిందకోర్వఁజాల. దీర్ఘాలోచన మొనర్చిన నామతము మీకే శ్రేష్ఠతమ మనితోఁపకుండదు. బాధింపకుఁడు. మన్నింపుఁడు.

అనుబంధము 53

భ — (పాదుకలఁ జేతఁబట్టి) అన్నా! నీవు కాళ్లువదలించుకొనినపుడు దైవానుగ్రహమున నీపాదుకలు నాచేఁజిక్కె. ఇంతమాత్రమైన ననుగ్రహింపుము. నీవు పురికి రాకున్నను, నన్నునీయొద్దనుండ నీకున్నను, నీమాఱుగా వీనినైన సింహాసనమునునుంచి యభిషేక మొనర్ప నానతిమ్ము. (నమస్కరించును).

వసి — రామా! ఇది నిరుపాధికము. ఎవ్వరిప్రతిజ్ఞలకును భంగము రాకుండునట్లును వీని యభీష్టము నెఱవేఱునట్లును వేఁడినాఁడు.

కౌస — రామా! నీయెడ భరతునకెంత భక్తియో దీననే యెఱుఁగనగుఁగదా? అట్టి భక్తిపరుని యభీష్టము నెఱవేర్పుము.

అనుబంధము 54

రామ — (భరతు నాలింగనముచేసి) ప్రియావరజా! నీకోరికకంటె నాకొనర్పఁదగిన దేమున్నది? తల్లులారా! మీయానతి మీఱుదునా?

భ — అహో! లఘునీకృత ప్రస్తరనిక్షోదములే! రిపుశిరస్సుచ్ఛేదములే! క్షోణీభార సుర్యాదములే! అవ్యయమాన్యప్రసాదములే! కమలినీకృతవివాదములే! అపగత లోకనిర్వాదములే! ఋష్యుక్తవిషాదములే! లతాంతామోదములే! నిలగ్నశ్రీపదస్వేదములే! ప్రక్షళితభూసతీముఖమృగమదశాదములే! అనురాగశీలగ్నని చ్ఛేదములే! ఆలంబితసహేంతివేదములే! ఈపాదములు. భళిరే. తమోహరణ తరుణారుణ కిరణములు, సర్వలోకభారధరణములు, శ్రుతిశిరోలంకరణములు, భవసాగరతరణములు, సుజనమహితాభరణములు, ఈచరణములు. ఇవి నాకులభించెఁగా! నా కామోదము నించెఁగా! మనఃఖేదము హరించెఁగా! నాసుకృతము మించెఁగా! నాయభీష్టముఁ జెల్లించెఁగా! సంయమీంద్రా! నీవిడినలగ్నమున రామున కరణ్యవాసము లభించెనని యయోధ్యలోని మందబుద్ధు లనిరిగదా? ఆలగ్నముననే మా తల్లిచేఁ గావింపఁబడి రామునకు నిష్కారణముచే నేపాదుక లొసంగఁబడెనో, వానికి

పట్టాభిషేకము గలిగెనే? ఆహా! యెట్టిలగ్నబలము! రామచంద్రా! ఆపాదుకలు నట్టియు, నీవరణ్యమున కేగిన జ్ఞాపకమును, దశరథుఁడు కాలధర్మము నొందిన జ్ఞాపకమును దెచ్చునట్టియు, నయోధ్య నే నుండఁజాల. నీప్రత్యాగమనమవుట వలనఁ దాని గన్నెత్తియైనఁ జూచెను. నందిగ్రామముననే యుండెదను. రామా! నాకు సెలవిమ్ము. ఇదే యూపద నాలుగు వర్షము లెట్లయినఁ గడపెదను. పదునాల్గేండ్లను బదినాల్గుగడియలుగాఁ గడపిన నభిలషించు నాకు నీవియోగకారణమునఁ జేసి పదునాలుగు గడియలే పదునాల్గు సంవత్సరములుగాఁ దోఁచఁగలవు. అయినఁ గడపెద. ఎట్లో గడపెద. అంగీరస సంవత్సర చైత్ర శు|| ౬కిఁ బదునాల్గు సాయంకాలము నిందెఁ గలవుగదా? ఆనాఁడు నీమంగళదర్శనము నాకుఁ గలుగకుండిన మనఁజాల. నిశ్చయముగా మనఁజాల. తల్లులారా! ఇందుఁ డుకొలఁది వియోగము వలని దాహమ్ము మఱియెవ్వఁడు.

అనుబంధము 55

అనుబంధము 56

శ్రీ—భరతా! జాబు వ్రాసితివే.

భ—అన్నా! శత్రుఘ్నుఁడు కుశలకర్ణముగ ప్రాణమాత్రావశిష్టుఁడై యిట్లుండినను యుండఁడే మంథర వృత్తిఁ బొందఁదని యెఱుంగవా? అని ముందుగనే నీప్రతిక నాశ్రయించినది. నీకిమ్మన్నది.

రామ—(చదివి) భరతా! ఎంత సకరుణముగా వ్రాసియున్నది. మంథరా! నన్ను క్షమింప వేఁడవలయునా? నాకేమపకార మొనర్చితివి? నిశ్చయముగా క్షమించితి.

భర—అన్నా! మఱియొక విజ్ఞాపనము. ఈపాదుకలకుఁ బట్టాభిషేకమాయెనే యొనర్పవలయునని నాయభిలాషము. అయోధ్యకుఁ బోవమునా? ఇక నంది గ్రామమునైననేమి? ఇంకైననేమి? నీసాన్నిధ్యముననే యొప్పుట భాగ్యమగుఁగదా?

రామ—తమ్ముఁడా! నీకెట్లిష్టమో యట్లనే కానిమ్ము.

భర—(పాదుకలకుఁ బట్టాభిషేక మొనర్చును).

అనుబంధము 57

—(మంగళం)—

అనుబంధములు.

అనుబంధములు.

1. సూత్ర — శ్రీరాగము - రూపక తాళము.

అమరావన - విమలానుత - కమలాసన - మారరమణ ॥పల్లవి॥
సమదాసుర దమనానీకు - నమస్కృతులు - పీతాంబర ॥అను॥
ఘనాగమను - తనామనిను - వినా దైవ మెఱుఁగ
అనపాయ - పదముగోరుచు - సనకా - దినుతా - వినతా
వనశీలా - నిన్నుఁగొల్చితి ౧
అపారమన కృపాలిత - సుపావనాంఘ్రిపుహారా
విపాకముల నె డలించుచు - నపరా - ధవరుక్ విపులా
ధిపనన్నుం - గృపజూడవె ౨
నా - మనవిని వినవే - ననుదయఁగనవే - యనవరతము
తిన్నని - విన్నప - మెన్నుచుఁ - కా - ధా - రా
కారణ - వైరిని - కారణ - వారణ - తారణ - శుభకర ॥

2. నటి — రాగము - మోహన - రూపక తాళము.

ఘనవేణీ - యజరాణీ - వనరుహకిసలయపాణీ
ననుదయఁ జూడుము రాణి - కనికరమున వాణీ
అనుదినసుతగీర్వాణి - కనదనుచరదింద్రాణీ
వినతాశ్రిత - జనతాపహా - సునయనవిజితైణీ
జనసుతదైవతమాణీ - ఘనకల్యాణీ ॥

3. దశరథుఁడు — రాగము-శంకరాభరణము-ఆదితాళము.

ఇంతఘోరవిధానమాయెనే ॥పల్లవి॥
ఇంతయైనఁజూడకీభరాసుతునినంత ముందఁజేసినాఁడనయ్యయో
పిల్లశోకమునఁబెంపుదక్క వీని తల్లిదండ్రులెంతతాపమొందుచు
తల్లిడిల్లువారో తాళఁజాలనే నొల్లనొల్ల వారి కోపఁజెప్పవీని

4. దశ — రాగము-ఝంఝూటి-తాళము.

పావన మౌనిపుంగవమా ఓ
శాపకుమా ఘోషకుమా చూడకుమా బ్రోవకుమా ॥ప॥
ఓపిననిర్దయనీదు పాపనిజంపిన
పాపమునకునాకు శాపమొసఁగరాదే ౧

౫. రామ — రాగము-కేదార-రూపకతాళము.

రావలదే తమ్ముఁడిటకును
భూవరనుత ధీవిదిత ॥పల్లవి॥
చిన్నతమ్ములిందురాక చేయనేటికి
కన్నతండ్రి వేఁడువాఁడ నున్నతివలదెన్నఁడైన ౧

౬ దశ — రాగము-మోహన-ఆదితాళము.

తనుజాతా యేలుమా
భూతలమంతయుఁ బ్రీతిజనింప
వారకనీకిటు పట్టముగట్టిన
ఘామణినాదగు భారముదీఱు

7. కైక — రాగము-కమాజు-ఆటతాళము.

నేవినఁజాలను వెలఁదీ వలదీ-కొలఁది
జగదభిరాముని జానకీకాముని
తెగడెద వేటికి నగునే తగునే-పగయేమె ॥నేవి॥

8. కైక — రాగము-ముఖారి-ఆదితాళము.

హా హాయిది యెంతపాప మహాహా ॥౧॥
ఇంతటిమాటలు నెటులాడఁజాలితే
సంతాపమెంత మురంతమాయె ॥ఆహా॥

9. కైక — రాగము-హిందూస్థానిఫరజ్-ఆదితాళము.

మంథరా-నన్నిటు కావవే యో ॥మం॥
మునిఁగితివనధిని ననుదరిఁజేర్పవే
కసికరంబుననను-గాపాడవె యో ౧

10. దశ — రాగము-నవరోజు-ఆదితాళము.

వింతలాయె కామినిఁజూడఁగ వింతలాయె
ఇంతిరో నీటువంతలఁజెందుట వింత॥
నారీమణినీ చందముచూచిన వింతలాయె
భూరివిచారమొ కోరికరీతియొ కూర్మివెలార్పు. ॥వింత॥

11. కైక — రాగము-నీలాంబరి-ఆటతాళము.

మోసపోయితినయ్యో నాథునినమ్మి
ప్రాణనాథుఁడునన్నుఁ బ్రాణపదముగాఁగ
దానెంచునని మది నేనమ్మియుంటిని ౧

12. దశ — రాగము-కమాజు-రూపకతాళము.

కోరకుమా సరసీరుహావదనా
మానిని యీక్రూరభంగి మానుదీనుపై
ఓ-చానసూను-గానఁదోలు-టీనెఱితగునే

13 దశ — రాగము-కేదార-ఆదితాళము.

చెలి యీపాటు సైరింపనే
హా-నాపుత్రునాకీయవే (నాపట్టినేఁబంపనే)
నీకేలంటి కాలంటినే నీలాగు వేషంగనీ
జాల మేల తాళఁ జాలబాళి లీల బాలా

14. రామ — రాగము-కానడ-ఆటతాళము.

చూడవేల మాటాడవేల
నేఁడిదేటికీ శోకములీల
(తండ్రినీ-వాఁడనుగానో)
నామీఁదకోపమొ ప్రేమముచూపవు
రామా యనిపిల్వ నేమపరాధమొ!

15. రామ — రాగము రాగమాలిక-రూపకతాళము.

జనకా నీకిటులేటికి-నతుతాపము జనియించెనో
మనసారగ నాకార్యము వినుపింపఁగదే॥ ॥కాంభోజి॥
మించినతమినే భూతల సంచారము మొగవేనుచి
నెంచితి దానికినిటుశోకించఁగనేలా ॥కేదారగౌళ॥
నాసోదరుఁడతికరుణా భాసురుండౌ భరతుఁడు
నీసూనుఁడు రాజగుటనుఁ గాసిలవలెనా ॥దర్బార్॥

ఎడరేయిది కైకేయియుఁ గడుకూరిమి గలతల్లి యౌ
అడుగఁగ రాదే వరముల నడలఁగనేలా ॥మోహన॥
నీకై యనలముఁజొచ్చెద నీకొడుకను నీదాసుఁడ
నాకానకుఁబోఁజాలనే శోకమిఁకేలా ॥శహాన॥
గాసిల్లకు మిదె వచ్చెదఁ గౌసల్యకు వివరించెద
నాసీతకుఁ జెప్పెద నా యాసము వలదు ॥శంకరాభరణ॥

16. కౌస — రాగము-ధన్యాసి రూపకతాళము.

ఈవిధమున కేమిసేయుదు ఇఁకెందుబోవుదు
బాలమన్మథనిన్నుఁగానల పాలుచేసి శోకమే
లీలఁగుదుప్రాణసమితి తాళఁదాననే ౧
కైకగర్భమునందుపుట్టక నాకుఁగల్గినందునా
భీకరాటవులకుఁబోయి తేకుమారక ౨

17. రామ — రాగము మోహన-ఏకతాళము.

ఇటువేకారినీకేల శోకింపఁగాఁదల్లిరో
సుశ్లోకవు నీవెందునుచాలు ॥ప॥
నీమాటపైనమ్మరో నేనీమాడ్కినిందుండిన
భూమిధవు నేమనను దేమగునతీమణీరో
యీమాటలాడకుమో మాత ౧

18. సీత — రాగము-అఠాణ రూపకతాళము.

అపరాధమేమి నాథా నాయెడ॥నప॥ ॥ప॥
తెలిపియుంచి కుందురీతిగాఁ గృపమాననేమి సేఁ జేసితి
ననునీవు బాసిపోవఁ మసియుందు నంచు నెంచితే
వనభూమి నీవుచేరఁగా మనసార వీఁటి నేనుందునే ౧

19. రామ — రాగము-కమాజు ఆటతాళము.

భామాచన దీమ నపము నా మోహాపు ||ప||
ప్రేమాయతి నీమాటల నేమాడెద ప్రాణాధిని ||అను||
బాలావణి హేలాసుఖ లీలావతి వాలాయము
చాలావెతఁదూలంగన్నీ కేలామఱియాలాగున ౧

20. సీత — రాగము-బ్యాగు_రూపకతాళము.

పాదములాన నీ-పాదములాన
కాదనకీ శోకసాగర మీఁదఁగఁజాల ||ప||
భూపతిలకమేనఁబ్రాణ మోపదంచగా
నాపయినీబాలుఁజంపు పాపమురాదా ౧

21. కైక — రాగము-శంకరాభరణము ఆదితాళము.

భూపాలుఁడేమైపోవునో ||ప||
పరితాపముగలిగె ||అను||
ఎంతనిచెప్పుదు సంతాపమైఖరి
అంతముగానని చింతలరమణీ ౧

22. కౌస — రాగము-కానడ ఏకతాళము.

కటకటకాంత-యెటువలెనింత
కటుతరచింత-పడియెదోవింత
కైకకుపట్టికి నీరాజ్యమిమ్మిక-నాకన్నసూనుని
నాకిచ్చి కావుమా ౧
సుమి— నీరాముడెంతటి నేరము జేసెను
ఘోరాటవులను జేరంగనాథ ౧

సుమిత్ర } వైరులకైన నను వలపదీ దుఃఖము
కౌసల్య } ఏరీతిఁ దీర్చెద వో రాజశేఖర ౯

23. దశ—రాగము-కేదార రూపకతాళము.

నీరజముఖులారా వర॥ ॥ప॥

నేమించుకైన నే నెఱుంగ నిజ మీరక్కసి సాధించెను
కోపభూరి వైరము॥

కనికరమింతైన నను గనక వనితవరము లనియడిగెను

ఘనమగు పరితాపమడరెను మనఁజాలఁగద మనసులుప్పొంగ
కనలకుండిక ౧

24. కౌస—రాగము ఆనందభైరవి ఏకతాళము.

వర తమాలవేణిరో వాదానా

కుమారుఁ డయ్యెఁగన రావా ॥ప॥

బాలా వైరము లేలా కోపము-మేలా-నను దయఁజూచి

జాలా బాలుని వెలార్చకు హేలాగుణ జలా ॥చ॥

25. కౌస, దశ—రాగము-సురటి ఆదితాళము.

ననుఁ దలచి దయఁజూడవే సతీ

కొనకిదేలా యింత కోపము బూనఁగ ॥ప॥

కైక— ఇదితగు నేకను నారడిఘ్రి

మదిని నామాటింక మానఁగఁజాలనే

కౌస— బాలా వైర మేలా నేరమేమి పరమాదరణ వీడఁగ ౧

కైక— మేలీ మాటనాడే నేరమాయె నలఁతా పలదీ-పంకను

దశ— ఈరీతి మేరాచ కోరాఖీ వైరము ఇరవారఁగణి వు

భరమాయె తాళ ౨

సైక— ఇంతేల నా మీఁద-బంతంబు జూపఁగ
నెపఁబాయు లెడరా నే మిడుకంగ ॥ఇంతే॥ ౨

కాస— సన్నుతాంగి విన్నవించు చున్నదాన నన్నుఁ(దో)యు సరసము
తగునె సురచిరగతీ నీ కరుణవదలకే నిరతము ౩

సైక— మాటిమాటి కాటలాడే పాటిరాని మాటలేల మగువరో
యిదియుం బగయనఁదగునే సొగపులవగలే తగదిఁక ౩

దశ— నా మనవినిన వే కిసుకవలదే వనజనయనా మనసునను-గొన
కొసయిఁక నే మనదలఁచిననీ పనివిడవఁగదే పంతిరో ౪

సైక— నా కకటచనునే వెకలినవుల్ వికటమతినే సుకరముగనిక-
లములగునా టకరిచనలనిం దకు గుటిగొలుపక ప్రకటము ౪

కాస— సరసిజముఖిని భరతునిని పుడే ధరణిలిం పుమె వ్యాకులదనని-
చేతను శుభకర మతిసుఖ కరముగు నిరతము మదిమదిగను
గొని యెదమిఁక నరాళ శిరోజ కుమారు నరణ్య నివాస
విరోధ-మేల ౫

దశ— విలసితమతినై నెఱసినసతికీ తులువతనమునీ కలవడఁదగునే
చెలియరో నిజముగ మననిఁక బలుదయ విలసిల ననుసంబ్ర
దకుఁగఁ బనుపుము వలలి విచార మిఁకేల విలోల విలోచ
నలాళినశు ౫

సైక— కొమరు నకనినే నడిగినవరముల్ దుడుకుతనముగా నుడివెద
రకటా కొడుకును గొనియెద యడవులఁ బడియెద కడుమద
ముఁగగఁడుకొని మను డిఁక నెనదఁ గడించి వెడంగు
కడగి యడంచు టిదేల ॥ఇంతే॥ ౬

26 సుమి — రాగము-ఇంగ్లీషునోటు-ఆదితాళము.

సరసిజలోచనచూడవే తరమగునే భీ-కరమగుచందము ॥ప॥
శ్రీకరుండగు రాకుమారుని భీకరాటవిఁ జేర్పకుమా
నీక చెడబలు కాకతగదిది కైకనీకును గరుణయుఁగలుగదే ౧
మానకదశరథుసూనుఁగనో-మానిని కాననకుఁబంపెదవే
చాన-నాకును-సూనులిరువురు పూనివలసిన-వాని
నంచు కానలోన ౨

26. సుమి — రాగము-హిందూస్థాని-చాపుతాళము.

సుందరాంగికైకేయినీ కెందుకేయీ క్రూరభంగి॥ డెందమునఁ
గరుణలేక మందయాన మనుమ్మనెల్లఁగుందఁజేయు కోటికమ్మ
కానలోన దశరథుసూనుఁడుండఁ గోరితేని మానవతినాకిద్దరు
గానవారిలోననొకనిఁ బూనిపంపు సోదరినీ కెందుకింత ౨

27. కాపి — రాగము ఆనందభైరవి-ఏకతాళము.

కైకా మానవెకాక రామునిపోక భరతుఁడునచ్చునదాక
చేకొనుమీ కైవడి పాకార్పకు పీక ॥వరతమూల॥

28. కైక — రాగము-కేదార-రూపకతాళము.

పోలదెమీ మేలిపల్కులు-ఇంకేలా చాలును
బాలఁగానరు గోలఁగాఁగొని కేలిచేయఁగఁజాలువారలె
వెలయుఁగమీమాటలబాలు వినాణ ముసింగా రేము
తెఁపకుఁడీవప్పు మోసముసలుపుమాట సవతులార ॥

29. లక్ష్మ — రాగము–దర్బారు రూపకతాళము.

వింటిరే సదస్యులారా వెలఁదిమాటల
కంటగించి యాడువాలు గంటిచందము ॥
క్రూరభంగనీమొమగనిఁ గోరెవరముల
తారతమ్యమరసికనుఁడు ధర్మసూక్ష్మము

30. లక్ష్మ — రాగము–కేదారగౌళ ఆదితాళము.

కోపము చేఁగదు పాపములనాడితి
భూపతిలకనాకు శాపమొసంగవె
తాళఁగతల్లినీ దండ్రిఁదూరితి
పోలదిపాపపు నాలుకఁగోయఁగరాదే ॥

31 రాగము–భూపాళం ఆటతాళము.

రామ / లక్ష్మ / సీత —
చాలా మీరలుడలవలదీ వేళ
ఈలోన నేసురలిచ్చెదము వెగమెయింకేలా

దశ / కౌస / సుమి —
చాలా తాపమెటులఁదాళుదుమీ వేళ
నీలాగాయె మానోముఫలము చూపఁగనింకేలా ॥ప॥

రాము — కళవళింపకుఁడింక మాకయి బలముగాఁదలిదండ్రులారా
తలఁపరే పసుపరే పలుకరే సేమముగ

సీత — నతులొనర్చెదమధికభక్తినిఁ బితరులార శుభంబుగోరుచు
వెతలఁబోవిడిచిమమ్మనుపరే సౌఖ్యముగ ౧

లక్ష్మ — నేమనంబిమఁడింక సీతారాముల వెనువెంటఁబోయెద
ప్రేమతో సేమమే కోరుఁడీ పంపుఁడిఁక ౨

సుమి— రామునీముహిమాంశుఁబోలిన మోముఁజూడఁగమరలగ్గిను
సేమమింపారఁగా లీలన్నైబోయిరము 3

కౌస— అపప్రులనుఁబాలించినాదగు కొడుకుగోడలిమరలనాకె
ట్లిచ్చియెదో బాలకా లక్ష్మణా సేమముగ ౪

దశ— పాడియేలుఁగకనిన్ను నీపతితోడఁగానలకంపుటిదియో
జాడయో కోసలాచేడెతో చూడకిఁక ౫

32. పౌరులు — రాగము-శంకరాభరణము ఆదితాళము.

దిట్టతనంబునవెడలండి గట్టిగధైర్యముపట్టండి
పొట్టలుడొక్కలుచిప్పండి కట్టుగంతులఁగొట్టండి
రాముని కానలలోఁజొచ్చితామనిఁచీటుపోకొచ్చె
మోమోటంబిడిపిడువండి ఆముండలనడిపోడవండి ౧
కైకరాజసతియగునేమి కాకామంథరముండేమి
లేకున్ననుదశరథుడేమి పోకుండఁగబడిమొత్తండి ౨
ఒత్తనమేప్పనిలువండి కిడ్డాయుంబుగఁబిలువండి
అడ్డమువచ్చినవారలను గొడ్డంటురుఁబడఁగొట్టండి ౩

33. రామ — రాగము-హిందూస్తాని-ఆదితాళము.

పౌరులార వేఁడుచుండ-భూరికరుణఁజూడుఁడీ
ఘోరపాపకార్యమాయె-ధీరులార వినుఁడీ
భూతలేశుభార్యమీకు మాతగాదొయెంచఁగా
భీతిలేక చేయువారె మాతృహింసచింఁచఁగా ౧

34. దశ — రాగము-ఝంఝూటి-రూపకతాళము.

రాఁగదేనన్నుఁజేర రథముపూనిరాఘవా ॥ప॥

ఈసుమంత్రుఁడిట్లురథము నీసుచేసితోలెఁగా
భాసురాంగునన్నుఁ బాపఁ జేసి పాపియయ్యెనే
ప్రేమమీఱ అనరదమింత తామసింపనిల్పుచునే
మహాత్ముఁడైనమా రాముమాకునివ్వరే

౩౫. కైక — రాగము-పీలు-ఆదితాళము.

ఎంతద్రోహపు కార్యమొనర్చితి
వంతలెంతో వచ్చునాకును ॥ప॥
భూపాలునిమది కాపగదాయనై రూపుమాపితి
ద్రోఁపదామెవొకింతయుఁ-ద్రోఁపదామె
నేపుప్రేమె-పాపమామె

౩౬. దశ — రాగము-సావేరి-ఆదితాళము.

నేనేమితప్పుచేసితినో-రామా
దీనరక్షకనన్ను దిలకింపరావే ॥ప॥
ప్రేమచూపవునాపై-నేమినేఁ జేసితి
రామా పాలింపవే-నామనవి
ఈమరణమువేళ-నేనిజూపవెనాకు-నీముద్దుగారునమోము
కుమారా ౧

౩౭. రాగము-ముఖారి ఆదితాళము.

కౌస } విడలితే ప్రాణేశా-హాహా
కైక } కడుదయ-మానితేనాపై

కౌస— చటులతనూను-వినటపులకంచి
పటుతరశోకముపాలై-కటకటనన్నుఁ బాసితే ౧

సుమి — మోహమునించుచు-ముద్దులసతియొకటి
యూహజెలఁగఁగవింతై-ద్రోహమదేమినాథా ౨

38. కైక — రాగము-హిందూస్థాని-ఆదితాళము.

జనలోకపాలా-ననుఁబాసితే
దీనతవాటిల-నానేరమెంచుచు
పోనాడనీదయ-హానాథపోయితే ౧
వరములనుగనికఁ-గరుణించిచూపుమా
భరతునివనానియీ-పరిరామునిల్పుమా ౨

39. రాగము-భోగిసావేరి-ఆటతాళము.

కావవె-కావవె-కావవె ॥ప॥
హా-ప్రాణేశ బాసితేమమ్మ దయ-లేనిచందముదోఁచెనమ్మ-
కరుణానిధిమనవిఁజేకొమ్మ-యీప్రాణమొయింక భారము
నీవు-లేనిదేమునమింతనమ్మ

(రెండవ యవనిక పడును)

మ-మ్మారయకనదలఁజేసి-నేఁడూరకెనును నెడఁబోసి
పోవ-వైరులమేగుణరాశీ-కడఁ-తేరెనెమూబలువాసి
మను-వారమెనినుఁదలపోసి॥ ౧

(ముందు యవనిక పడును)

40. భర — రాగము-తోడి-రూపకతాళము.

పుర్దాఁపున-కరుదేరగఁ-బరికింపవె-యరిసూదన
పరితాపము-భరియించుట-యరుదాయెఁగదే

చేతోభయ-మీ తెలుఁగువ-నీతాపము-నోర్తమ్మాఁడ
ఆతల్లుల-కాతండ్రికి-నే తెలుఁగదే

41. కైక — రాగము-శహాన-ఆదితాళము.

ఆయోయి కేగతి-వియోగతాపముతాళఁజాల వనజాక్షి ||ప||
పాపబుద్ధినీవునన్నుఁ బాడుచేసితి
భూపమాళితోడనేను-బోవఁజాల నైనే-యయో ౧

42. శత్రు — రాగము-హిందూస్తానితోడి ఆటతాళము.

తామసమాయెనేమనియింక-రామునిఁజూచువాడనో
యీతరినింక భూతనుజాత-సీతనుగాంచఁగూడునె
మతియెయింతపాతకియాయె-ప్రీతిదలంగదైవమా ||

43. భర — రాగము సావేరి-రూపకతాళము.

మనఁగలనే-ఆహా
ఆ-మనుజాధిపు రామునిఁజూడక ||మన||
వనభూమికిఁదనుఁబంపిన-ఘనపాపిని కైకకు
జనియించితినని రాముఁడు-నను నేఁడరగంట జూచిన ||మన|| ౧

44. కౌస — రాగము-అభోగి ఆదితాళము.

హా హాయిఁక నేదిదారి
ధరణీశ రామునీ పురిఁబాయఁజేసియు
భరతునినై నను-బరికింపనైతివే ౧
ఆకైక కోరికఁజేకొంచు రాముని
లోకాభిరాముని-నాకానఁజేస్తితే || ౨

45. భర — రాగము-కాపి ఆదితాళము.

ధీర-మాతా-దయఁజూడకే
చింతింపకమ్మనా-యంతమ్ముఁజేయుమా
ఇంతయైనఁగీడు లేదు-సంతసింతునే ౧

46. కౌస — రాగము-తోడి-ఆటతాళము.

అన్న రోతాపంబు చేసీ-పిన్నమాటలాడితి
పిన్నమాటలాడితి
నిన్ను వేడే-రాము వేడే-యెన్ను దానఁగాను
ఎన్నకయీమాటలెల్ల-మన్ననంబు చేయవే ౧
పిల్లగా మాప్రాప్తికిని-తల్లి యేమి చేసెను
చెల్లఁబోయా కైక నేలా చెడ్డమాటలాడెను. ౨

47. కైక — రాగము-బిలహరి రూపకతాళము.

ఘోరపాతకినే-సారసాక్షిరో-చంపుమునను
క్రూరవరముఁ-గోరిచంపితి ధారుణీ లునిపా [ప]
భీతిఁగానక సీతనూజన-నీతల బదు-నూతఁద్రోసితి
మాతనేఁబతి-ఘాతుకిననుఁ-బ్రీతిఁజూడకుము ౧

48. లక్ష్మ — రాగము-ఇంగ్లీషునోటు ఆదితాళము.

పని-బాపునన్ను-నింపుమీ-యూసొంపునింకెద
నను-కాపమాని-అంపినంపి-చింపిచఁపెన
అదె-నైరిదారి మేజమీాటి-చేరఁదేరఁగా
మది-మాఱఁజేసి-చీటికేది-పోరెద

49. రామ — రాగము-శాహాన-రూపకతాళము.

ఏలా యెన్నిట్టిమాటలీ వేళీలనాడితి
చాలా యోజించిచూచినీ-కేలాగుఁగల్గెనో
నాకూర్మిసోదరుండవై-యీకీడులేటికి
నీకేమి కావరంబోకో-కాకవివేకమో॥

50. రామ,లక్ష్మ — రాగము-శాహాన-రూపకతాళము.

మానగఁ వేయిఁక-జనకా ॥ప॥ నీనుఁగనక ॥అ॥ ॥ప॥

రామ — సేమము చింతించుచు నామోదము కన్నీటనఁ
ప్రేమముదైవారఁగ రామా యనుచుంటివె ౧

లక్ష్మ — కోపముదగదని-తీపారఁగబోధించితి
పాపముఁబాపిననుఁగాపాడవెచూడవె ౨

సీత — పీడకనాముద్దుల-కోడలనిమన్నించితి
చూడకనన్నోన్నృప చూడామణిపోయితే 3

51. కైక — రాగము-యదుకులకాంభోజి-చాపుతాళము.

రిపుభీమా-దయజూడుమా-నీ-పీమాట
లేమాడెదామన్నన-ప్రేమమువీడఁగ-రామ యిదేల॥
నోనాడికాననము-లోనఁద్రోసితిసని
పోనాడకమన్ను-నానేరము లెంచకుము॥

52. ధర— రాగము-త్యాగరు రూపకతాళము.

ఇదితగునె-రామా-ఇది
నీ పదదాసుని-బారదోలుట
విను కేటికినీ కితగు-నని మాపమునను మువ్వానుగు
కని బాలుడ-నవి పెకుడ వసుధాతల మేలుగాల ౧

53. రాగము— రాగము-నన్యాసి-రూపక తాళము.

జన కాత్మజ మీఅనాథుడ జను నేను నూరక ||ప||
వన భూమిని మాని నే-జను జేరగా నను
ఘన రాజ్య కాముడంచు-జను లెల్ల దిట్ట గే
మనసున ననుగనలకుమిక ౧

54. రాగము-కానడ ఆదితాళము.

కాప— పకిందితెనుమారక-భరతుని భక్తిని
కరుణించి చేయుమి మాకని-యును దాసుకోరికె
సామి— ఘనాక మీరు జేసెని-మనోభిలాష ము
వినంగ లోలుగనిని-తనూజ చేయవే ౨
పై— సూరి మిపిస్త తమ్ముడు-కోరిన కోరిక
దూరంబు సేయు బాడియె-శ్రీరామ సూనవే. ౩

55, రాగము-కాపి ఆటతాళము.

కాప —
పై —
సామి —
భ —
శ్రు —
ఊరకినిలోవమన నేతిర-నూరడింపు
సా రెకనుసి రాక యె-కోరు చుందు..మో రాఘవ

కౌస— పున్నమచంద్రుని నున్నతిఁగాంచుగతి - జెన్నారఁగ
నిన్నుఁగను - టన్నాయిఁక నెన్నాళ్ళకో ౧

భర— సోదరనిన్నుంగను - మోదము లేకయున్న - సాదరవి - నోదా
యిఁక - భేదమును - నేఁగాళను ౨

సుమి— బాలకమేమీపదు - నాలుగువత్సరము - లేలాగునఁదా
ళుదుమొ - శీలాగుణజాలా యిఁక 3

కైక— శ్రీకరకాపాడవే చేకొనిమన్నింపవే యిఁకానల సీఁగతిఁ
జేకొన్చినకై కేయిని ౪

శత్రు— ప్రేమునునిన్నుంగన కేమొ యనేనుండఁగ నామానసమే
మానోకో యేమానను. రామానిను ౫

56. రాముఁ-లక్ష్మ-సీత — రాగము-వరాళి-రూపకతాళము.

చింతింపఁగా నీ తేలతల్లులారా
వంతలన్నియుమాని-సంతోషమునఁబొందె ।ప॥
ఏలదెమోచనచేము-సేలాగు కడచను
నీలోనసీపదు నాలుగువత్సరములు ౧
భరత నాసోదరా పరితాపమేటికి
ద్వారలోనె మేమూరి కరుదెంచువారము ౨

—() మంగళము ()—

57. రాగము - సురటి - రూపకతాళము

శ్రీ రామా నాథా భూధరా ధారవినత (శ్రీరా)
మంగళం ॥ప॥

వందనీయమునిమనోరవిందసాక్షేలనా
బృం-దా-ర-క-పాలా
సుందరారవింద లోచనా
వనరుహ భవశశి ధరసుర
వరనుత పదజల సుశయన ౧

రామకృష్ణక విభినుత నామ వేద గోచరా
సా-మ-జే-శ-పో షా-భూమి జాత-కామిత ప్రదా
భామిత ధీమస్థా మిత్రుని పురహరి సరసిజ సుఖ
కర ముఖ హరి ఖరకర సూర్యయన ౨

శ్రీ రామకాంత్యాష్టికీర్తనాత్మము సమాప్తము.

ఇది శ్రీ ... ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపబడియె.